

Чорноморський національний університет імені Петра Могили

(повне найменування вищого навчального закладу)

факультет політичних наук

(повне найменування інституту, назва факультету (відділення))

кафедра історії

(повна назва кафедри (предметної, циклової комісії))

«Допущено до захисту»

Завідувач кафедри історії

_____ І. С. Міронова

“ _____ ” _____ 2024 року

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

на здобуття ступеня вищої освіти

магістр

(ступінь вищої освіти)

на тему:

ПОЛІТИЧНИЙ РЕЖИМ СУЧАСНОЇ РОСІЇ ПОМІЖ АВТОРИТАРИЗМОМ ТА ТОТАЛІТАРИЗМОМ (ІСТОРИЧНИЙ АСПЕКТ)

Керівник: д.ю.н., професор (б.в.з.)

Підберезних Інна Євгенівна

(вчене звання, науковий ступінь, П.І.Б.)

Рецензент: директор Центрального
державного архіву вищих органів
влади та управління України,
д. і. н., професор

Левченко Лариса Леонідівна

(посада, вчене звання, науковий ступінь, П.І.Б.)

Виконала: здобувачка VI курсу групи 634 М
Кремінська Юлія Валеріївна

(П.І.Б.)

Спеціальності: 032 «Історія та археологія»

(шифр і назва спеціальності)

Миколаїв – 2024 рік

Чорноморський національний університет імені Петра Могили

(повне найменування вищого навчального закладу)

Інститут, факультет, відділення	факультет політичних наук
Кафедра, циклова комісія	кафедра історії
Рівень вищої освіти	другий (магістерський)
Спеціальність	032 «Історія та археологія» (шифр і назва)

ЗАТВЕРДЖУЮ
Завідувач кафедри історії
_____ І. С. Міронова
“ _____ ” _____ 2024 року

**З А В Д А Н Н Я
НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ РОБОТУ ЗДОБУВАЧА**

Кремінській Юлії Валеріївни

(прізвище, ім'я, по батькові)

1. Тема проєкту (роботи) **Політичний режим сучасної росії: поміж авторитаризмом та тоталітаризмом (історичний аспект)**

керівник роботи Підберезних Інна Євгеніївна, д.ю.н., професор (б.в.з.)
(прізвище, ім'я, по батькові, науковий ступінь, вчене звання)

затверджені наказом закладу вищої освіти від
«11» жовтня 2023 року № 184

2. Строк подання здобувачем проєкту (роботи) «06» лютого 2024 року

3. Вихідні дані до кваліфікаційної роботи: вступ, основна частина, висновок, список використаних джерел та літератури.

4. Зміст розрахунково-пояснювальної записки (перелік питань, які потрібно розробити) згідно з планом дипломної роботи магістра.

5. Перелік графічного матеріалу (з точним зазначенням обов'язкових креслень) не планується

6. Консультанти розділів проєкту (роботи)

Розділ	Прізвище, ініціали та посада консультанта	Підпис	
		завдання видав	завдання прийняв
Вступ	Підберезних І.Є.		
Розділ 1	Підберезних І.Є.		
Розділ 2	Підберезних І.Є.		
Розділ 3	Підберезних І.Є.		
Розділ 4	Підберезних І.Є.		
Висновки	Підберезних І.Є.		

7. Дата видачі завдання 11.10.2023 р.**КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН**

№ з/п	Назва етапів кваліфікаційної роботи	Строк виконання етапів проєкту (роботи)	Примітка
1.	Вступ до дипломної роботи	жовтень 2023	
2.	Розділ 1	жовтень 2023	
3.	Розділ 2.	листопад 2023	
4.	Розділ 3.	листопад 2023	
5.	Розділ 4.	грудень 2023	
6.	Висновки	грудень 2023	
7.	Переддипломна практика	22.01 – 04.02.2024	
8.	Оформлення списку використаних джерел та літератури	січень 2024	
9.	Попередній захист	02.02.2024	
10.	Рецензія на дипломну роботу	06.02.2024	
11.	Захист дипломної роботи		

Здобувач

(підпис)

Кремінська Ю.В.

(прізвище та ініціали)

Керівник проєкту (роботи)

(підпис)

Підберезних І.Є.

(прізвище та ініціали)

ЗМІСТ

ВСТУП	5
РОЗДІЛ 1. СТАН НАУКОВОЇ РОЗРОБКИ ПРОБЛЕМИ	10
1.1. Історіографія проблеми.....	10
1.2. Джерельна база дослідження.	23
1.3. Методологія та методи дослідження.	39
РОЗДІЛ 2. АВТОРИТАРИЗМ ЯК ФОРМА РЕЖИМУ	45
2.1. Визначення поняття авторитаризму та проблеми класифікації.....	45
2.2. Історичні витоки авторитаризму та сучасне використання.	50
2.3. Особливості російського авторитаризму.	54
РОЗДІЛ 3. ТОТАЛІТАРИЗМ ЯК ФОРМА РЕЖИМУ	63
3.1. Визначення поняття тоталітаризму	63
3.2. Легітимний тоталітаризм пострадянського періоду.....	72
3.3. Сучасні методи використання тоталітарної моделі.	77
РОЗДІЛ 4. МІЖНАРОДНА РЕАКЦІЯ НА ПРОЯВИ АВТОРИТАРИЗМУ ТА ПОЧАТКУ ТОТАЛІТАРИЗМУ В РОСІЇ В ІСТОРИЧНІЙ РЕТРОСПЕКТИВІ	83
4.1. Авторитаризм та тоталітаризм-порівняльний аналіз.	83
4.2. Санкції міжнародної спільноти як засіб стримання авторитаризму та тоталітаризму	88
4.3. Шляхи супротиву агресивній політиці РФ.	95
ВИСНОВКИ	99
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ	104

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Політичний режим сучасної росії є темою інтересу та дискусій серед науковців та аналітиків, саме в умовах російсько-української війни. Зростає занепокоєння тим, що за правління В. Путіна в країні сформувався авторитарний режим з елементами тоталітаризму, що призвело до появи політико-державного режиму «путінізм». Ця консолідація влади всіх гілок влади в одних руках призвела до відсутності системи стримувань та противаг і послаблення демократичних інститутів. Голова держави придушував опозицію та вільну пресу, що призвело до відсутності політичного плюралізму та обмеження вільного потоку інформації. Іншим ключовим фактором, що збільшує потенціал тоталітаризму за Путіна, є дедалі більше використання пропаганди та дезінформації. У результаті путінізм асоціюється з придушенням громадянських свобод і прав людини, уряд використовує такі тактики, як стеження, цензура, переслідування, щоб зберегти контроль.

За таких обставин важливо дослідити причини та наслідки цих авторитарних тенденцій та зрозуміти, чи є вони початком тоталітаризму. Вивчити досвід інших країн у боротьбі з авторитаризмом і тоталітаризмом та визначити, які механізми можуть допомогти зменшити ризики переходу до тоталітарного режиму.

Путінська росія, закони, що обмежують свободу слова, тоталітарні тенденції в політиці та відмова від ринкових реформ в економіці – одні з головних тем дискусій в іноземних ЗМІ. Західна Європа називає російський режим авторитарним. Така політика росії має серйозні наслідки для самої країни та європейської спільноти. Сусідня країна переживає економічний занепад, високий рівень корупції та стагнацію в розвитку науки та освіти. Політика Заходу, зокрема США, Євросоюз та інші, щодо РФ змінювалась, почали застосовувати економічні та політичні санкції. Одним із каталізаторів такої політики стала російсько-українська війна, яка почалася у 2014 році.

Путін продовжує зміцнювати свою владу та перевіряти межі прийнятності, зокрема: втручання у вибори інших країн і конфлікти з сусідніми країнами. Однак росія не має наміру зупинитися на досягнутому.

Путінські обмеження громадянських свобод і прав людини викликають занепокоєння як за кордоном, так і усередині країни. Щоб зберегти контроль, влада використовує такі тактики, як обмеження свободи зібрань, переслідування меншин і придушення прав ЛГБТК+ людей, релігійні репресії. Ці дії широко розкритиковані правозахисними організаціями та викликають міжнародний осуд.

Отже, під керівництвом Путіна росія продовжує перехід від авторитаризму до тоталітаризму. Така політика має серйозні наслідки для країни та європейського співтовариства, що призводить до обережності з боку західних партнерів, змушує їх приймати ефективні політичні та економічні рішення, які мають допомогти зупинити агресивну політику росії на міжнародній арені.

Об'єктом дослідження є політична система сучасної росії з історичної точки зору, яку можна вважати гібридом між авторитаризмом та тоталітаризмом, що базується на спадкових зв'язках радянського тоталітарного минулого та еволюції сучасного авторитаризму.

Предметом дослідження є дослідження політичних систем, які переважають у росії, з особливим акцентом на авторитаризмі та тоталітаризмі в історичному контексті.

Мета дипломної роботи передбачає вивчення політичної системи в росії в історичній перспективі, спрямованої на визначення наскільки сучасний політичний ландшафт країни асоціюється з авторитаризмом або тоталітаризмом.

Для реалізації поставленої мети сформульовано такі **завдання**:

- визначити стан наукової розробки проблеми;
- оцінити сучасний політичний клімат в росії та визначити ознаки авторитаризму;

- проаналізувати історичний аспект політичного режиму в росії;
- здійснити порівняльний аналіз авторитаризму та тоталітаризму;
- визначити роль міжнародної спільноти в політичному режимі у росії.

Хронологічні межі дослідження охоплюють проміжок часу між 2000 роком – роком приходу до влади в росії В. Путіна, та першою половиною 2023 року – датою, коли це дослідження, власне, проведене.

Територіальні межі роботи охоплюють територію російської федерації в міжнародно окреслених кордонах, а також – територій, котрі перебувають в тимчасовій окупації та контролювані збройними силами рф.

Методологічна основа дослідження обумовлена принципами історизму, об'єктивності та всебічності пізнання, які дозволяють з належною повнотою реконструювати тогочасні процеси й забезпечити вірогідність результатів дослідження. Складність і багатогранність теми передбачає реалізацію зазначених принципів шляхом використання комплексу загальнонаукових (історичного та логічного), конкретно- і спеціально-історичних методів (історико-генетичний, історико-типологічний, історико-порівняльний, ретроспективний). Поєднання зазначених принципів і методів при опрацюванні теми стало методологічним фундаментом для отримання об'єктивних оцінок, обґрунтованих висновків і достовірних результатів, а отже, розв'язання наукових завдань і досягнення кінцевої мети роботи. Різноманітність методів дослідження, використаних при написанні, дало можливість автору по-новому розглянути проблематику даної теми.

Наукова новизна отриманих результатів полягає в тому, що політична система сучасної росії аналізується через історичну призму та виокремлюються її авторитарні та тоталітарні риси. Авторитарні режими характеризуються обмеженням політичних прав і свобод громадян, домінуванням однієї партії чи особи, обмеженням доступу до інформації. Проте історичні аспекти показують, що росія має довгу історію авторитарних практик, починаючи з часів царського правління. Тоталітарні режими, з іншого боку, відомі своїм абсолютним контролем над усіма аспектами

суспільства, включаючи економіку, культуру та освіту. Значною мірою ці режими характеризуються культурами особи та ідеологіями, які вимагають безумовного визнання. У випадку з росією історія показує, що тоталітарні практики були особливо очевидними за часів сталінського режиму. Завдяки аналізу історичних даних і порівняльному підходу дослідження показує, що сучасна політична система російської федерації поєднує в собі елементи авторитаризму і тоталітаризму, створюючи унікальну ситуацію, яку важко класифікувати в рамках традиційної політичної теорії. Це дозволяє спільноті зрозуміти сучасний російський політичний ландшафт та його еволюцію з історичної точки зору.

Практичне значення отриманих результатів полягає в тому, що сучасна російська політична система, яка знаходиться між авторитаризмом і тоталітаризмом, може бути зрозуміла і проаналізована в історичній перспективі. Завдяки даному дослідженню можна краще розкрити еволюцію російського політичного ландшафту від часів Радянського Союзу до сучасності та виявити основні тенденції, що впливають на режим. Це дасть політикам, дипломатам, журналістам і громадянам краще зрозуміти природу російської політичної системи та допоможе розробити ефективніші стратегії взаємодії з цією країною. Крім того, наукова розвідка важлива для науковців, які працюють над розробкою теоретичних підходів до аналізу авторитарних і тоталітарних режимів, розширюючи базу знань про політичні системи та допомагаючи розробити більш об'єктивні методи дослідження.

Апробація результатів дослідження. Основні положення і висновки наукового дослідження оприлюднено на всеукраїнській і міжнародній науково-практичних конференціях, та надруковані у фаховому науковому виданні:

– Кремінська Ю. В. Росія на шляху від авторитаризму до тоталітаризму // XVII Міжнародна наукова конференція «Ольвійський форум – 2023: стратегії країн Причорноморського регіону в геополітичному просторі», Миколаїв, 15–

18 червня 2023 р. / ЧНУ ім. Петра Могили. Миколаїв: Вид-во ЧНУ ім. Петра Могили, 2023.

– Кремінська Ю. В. Росія на шляху від авторитаризму до тоталітаризму // Міжнародна науково-практична конференція «Російсько-українська війна: історичні ретроспективи та сучасні реалії, Переяслав, 18-19 травня 2023 р. / Університет Григорія Сковороди в Переяславі. Переяслав: Вид-во Університет Григорія Сковороди в Переяславі, 2023.

– Кремінська Ю. В. Authoritarianism in Modern Russia // Могилянські читання – 2023. Всеукраїнська науково-практична конференція. «Становлення сучасної української держави: роль європейських цінностей у формуванні демократичного буття»: тези. Миколаїв : Вид-во ЧНУ імені Петра Могили, 2023.

- Кремінська Ю. В. Визначення поняття авторитаризм та проблеми класифікації // Літопис Волині. 2023. № 30.

Структура дипломної роботи побудована за предметно-хронологічним принципом та відповідає поставленій меті і визначеним завданням. Складається з вступу, чотирьох розділів, основної частини (12 підрозділів), висновків, списку використаних джерел та літератури. Загальний обсяг роботи становить – 114 сторінки, із них основного тексту – 92 сторінки, список використаних джерел та літератури – 12 сторінок.

РОЗДІЛ 1. СТАН НАУКОВОЇ РОЗРОБКИ ПРОБЛЕМИ

1.1. Історіографія проблеми

Упродовж останніх років політична система росії зазнала значних змін, багато вчених і експертів сперечаються про те, чи рухається країна до авторитаризму чи тоталітаризму. У цьому розділі ми спробуємо дослідити історіографію проблеми політичного режиму росії, з особливим акцентом на путінізмі. Ми почнемо з вивчення визначень авторитаризму та тоталітаризму і того, чим вони відрізняються одне від одного; розглянемо поняття «путінізм» і його місце в спектрі авторитаризму і тоталітаризму. Проаналізуємо еволюцію історіографії російської політичної системи з плином часу, включаючи різні перспективи її переходу до тоталітаризму (путінізму). За допомогою нашого дослідження ми прагнемо забезпечити всебічне розуміння політичної системи росії та її поступового переходу до тоталітаризму.

Авторитаризм в росії кінця ХХ ст. був предметом досліджень багатьох науковців. У цей період відбулися важливі політичні зміни, які вплинули на розвиток авторитарного режиму в країні. На початку 1990-х рр., після розпаду Радянського Союзу, росія розпочала процес перехідного періоду до демократії і ринкової економіки. Проте цей перехід був більш складним і болючим, ніж очікувалося. Країна зіткнулася з численними проблемами: економічний спад, корупція, кримінальність та соціальні напруження. Ці проблеми породили розчарування серед населення в демократичних інститутах і відкрили двері для авторитарних тенденцій.

Під керівництвом президента Володимира Путіна, який прийшов до влади в 1999 р., росія пережила поступове зміцнення авторитарного режиму. Путін розпочав централізацію політичної влади, обмеження свободи слова та думки, контроль над засобами масової інформації та політичними опозиційними силами. У цей період були прийняті закони, спрямовані на обмеження прав громадян, обмеження свободи зібрань і обмеження діяльності неприбуткових організацій. Також були використані різні методи для

зміцнення контролю над політичною опозицією, включаючи переслідування та політичний тиск.

Перш за все розкриємо питання авторитаризму та тоталітаризму й різницю між ними. Тоталітаризм і авторитаризм – це дві різні політичні системи з характеристиками, що збігаються між собою. Тоталітаризм має на меті ліквідацію соціальних, правових та політичних традицій і заміну існуючих політичних інститутів високоцентралізованою владою, яка контролює всі аспекти суспільства¹. Натомість, авторитаризм – це форма правління, де держава має сильну владу, яка не поширюється на всі аспекти життя настільки сильно, як при тоталітаризмі. Хоча обидві системи покладаються на примус і репресії для збереження влади, між ними є ключові відмінності. Тоталітаризм прагне контролювати кожен аспект суспільства, включаючи погляди, мораль і переконання громадян, тоді як авторитаризм зосереджується на політичному контролі². Тоталітарні держави мають високорозвинену керівну ідеологію, тоді як авторитарні держави – зазвичай ні³. В умовах тоталітаризму людям не тільки потрібно знати, чого їм не слід робити, а й що вони повинні робити за вказівками держави. Крім того, тоталітарні уряди переслідують особливу мету, незалежно від економічної чи соціальної ціни, тоді як авторитарні уряди не обов'язково діють так само. Інакомислення чи внутрішньополітичні розбіжності неприпустимі в тоталітарній державі, тоді як це може бути дозволено в авторитарній. Хоча репресії та контроль важливі в обох системах, мобілізація покірної маси важлива в тоталітаризмі.

Історіографія російської політичної системи зазнала значного розвитку за час перебування лідера російської федерації Володимира Путіна при владі.

¹ Сняк Я. В., Кріцак І. В. «Путінізм» як різновид державно-політичного режиму та суспільний феномен // *Верховенство права*. 2016. № 4. С. 21–26.

² Сняк Я. В., Кріцак І. В. Там само.

³ Джиджешівлі К., Хевцуріані А. Путінізм як головна екзистенційна загроза європейській перспективі Росії // *Вісник Донецького національного університету ім. В. Стуса*. 2022. Вип. 7. С. 74.

Початкова мета встановлення демократії, ринкової економіки та верховенства права з часом була або переосмислена, або розчинена у другорядних практичних завданнях⁴. Поступова еволюція політичного режиму в бік авторитаризму легітимізувалась через стислі наративи, сформульовані в Президентських посланнях. Найчастіше артикульованою метою політики було підвищення рівня життя людей і подолання травми розпаду Радянського Союзу та важких 1990-х рр.⁵.

Офіційний наратив про пострадянський перехідний період росії склався за 20 років перебування володимира Путіна при владі. Лідер та інші офіційні особи пропагували націоналістичний погляд на історію, який прославляє радянські тріумфи та применшує жахи системи. Хоча президент російської федерації не відновив Радянський Союз і не створив новий ГУЛАГ вдома, існують різні погляди на гібридний режим між авторитаризмом та тоталітаризмом за правління Путіна⁶.

Збігнєв Бжезінський і Карл Фрідріх⁷ відомі як видатні дослідники у вивченні тоталітаризму та авторитаризму. Їхня робота про природу тоталітарної диктатури проти автократії була новаторською, наголошуючи, що тоталітаризм охоплює як заборони, так і імперативи або приписану поведінку. Тлумачення З. Бжезінського та К. Фрідріха доводить, що піддані повинні розуміти не тільки те, чого вони не повинні робити, але й те, що вони мають робити за прямим наказом держави⁸. Основну складову авторитаризму вони трактували як заборони та розуміння того, чого люди не повинні робити. Незважаючи на широкий спектр досліджень тоталітаризму, авторитаризму та

⁴ Malonova O. Legitimizing Putin's Regime // University of California Press. 2022. С. 24.

⁵ Malonova O. Ibid.

⁶ Foreignpolicy. How Putin Changed Russia Forever. URL: <https://foreignpolicy.com/2020/05/07/how-putin-changed-russia-forever/> (дата звернення: 01.05.2023).

⁷ Friedrich Carl J., Brzezinski Zb. Totalitarian dictatorship and autocracy // Cambridge (mass.): harvard university press. 1965. XIII. С. 438.

⁸ Kolesnikov A. Putin's War Has Moved Russia From Authoritarianism to Hybrid Totalitarianism. URL: <https://carnegieendowment.org/2022/04/19/putin-s-war-has-moved-russia-from-authoritarianism-to-hybrid-totalitarianism-pub-86921> (дата звернення: 01.05.2023)

путінізму, роботи З. Бжезінського та К. Фрідріха залишаються наріжним каменем у цій галузі.

Однією з найбільш точно пророкуючих подій у світі політики стала книга Збігнева Бжезінського «Велика шахівниця: боротьба за пріоритети та владу в світовій системі»⁹, опублікована у 1997 р. У книзі автор, колишній радник з національної безпеки США, прогнозував зміни в геополітичній ситуації світу в наступному столітті, і показав, які країни та регіони мають бути в центрі уваги американської зовнішньої політики. Також З. Бжезінський висунув правильне припущення, що одними з головних вигодоотримувачів майбутнього російсько-українського конфлікту буде Польща та Туреччина. І задля протидії майбутньої агресії, запропонував низку дій для Сполучених Штатів Америки, з метою збереження статусу світового гегемону. З. Бжезінський передбачив, що росія буде намагатися повернути своє вплив на СНД та країни Балтії, а Китай стане значно більш активним у своїх зусиллях контролювати Тихоокеанський регіон. Він також висунув гіпотезу про необхідність побудови «великої зони стабільності» в Центральній Азії, щоб запобігти розповсюдженню ісламського радикалізму. Ця книга досі залишається одним з найбільш впливових творів з геополітики і міжнародних відносин.

На вивчення авторитаризму, тоталітаризму та путінізму вплинула зростаюча кількість наукової літератури, яка підкреслює важливість ідейних факторів у розумінні динаміки режиму. Путінізм, зокрема, вважається ідеологічною конструкцією, яка містить спільні ідеї, світогляд, колективний менталітет або «код», який підтримує Путін та його близькі соратники. Основні ідеї путінізму були висвітлені у знаменитому «Маніфесті тисячоліття»¹⁰ в грудні 1999 р., але деякі звіти відкладають появу путінізму в «його справжньому вигляді» на 2003–2004 рр. Путін кинув виклик великому історичному наративу Б. Єльцина, який зображував росію як «нову,

⁹ *Бжезінський З.* Велика шахівниця. Алмати: Міжнародні відносини, 2019. 344 с.

¹⁰ *Malonova O.* Указ. пр. С. 24.

демократичну» країну, що відрізняється від свого автократичного минулого. Натомість, він наголошував на безперервності російської держави упродовж тисячі років, імпліцитно визнаючи прикрий розрив традиції, викликаний розпадом СРСР.

Одним із головних дослідників авторитаризму в росії кінця ХХ ст. є Френсіс Фукуяма. У своїй книзі «Політичні порядки та політичний занепад»¹¹ він аналізує розвиток авторитарних режимів у росії після краху СРСР. Автор висунув тезу про те, що росія, порівняно з іншими країнами, має сильний централізований державний апарат та незалежність від іноземних інвестицій, що сприяє збереженню авторитарного режиму.

Одним із найбільш відомих дослідників авторитаризму в росії кінця ХХ ст. був політолог Стівен Голмс¹². Він досліджував розвиток авторитарних режимів в росії та інших країнах колишнього Радянського Союзу. С. Голмс вважав, що вони постійно змінюють свою форму та механізми контролю над населенням, але їхньою основною метою лишається збереження влади і контроль за ресурсами країни.

Ще одним дослідником був Міхаель Макфол¹³, який досліджував економічні аспекти розвитку авторитаризму в країні та його вплив на соціальну сферу. М. Макфол вважав, що економічний розвиток країни залежить від того, як авторитарний режим регулює економіку та розподіл ресурсів.

Браян Тейлор є відомим американським дослідником росії та автором книги «The Code of Putinism»¹⁴, в якій він досліджує путінізм як політичну та ідеологічну систему. За його словами, путінізм заснований на ідеї відродження росії як великої держави, яка здатна конкурувати з іншими сильними країнами

¹¹ Фукуяма Ф. «Політичний порядок і політичний занепад». Київ: Наш формат, 2019. С. 608.

¹² Holmes S., Krastev I. *Light That Failed: Why the West Is Losing the Fight for Democracy*. Pegasus Books, 2020. 354 p.

¹³ МакФол М. Від холодної війни до гарячого миру: американський посол у Путінській Росії. Київ: Yakaboo Publishing, 2021. С. 496.

¹⁴ Taylor B. D. *The Code of Putinism*. Oxford: Oxford University Press, 2018. 264 p.

світу. Ця ідеологія також пропагує націоналізм та імперіалізм, що дозволяє владі підтримувати свою популярність серед населення.

Б. Тейлор стверджує, що путінізм є своєрідним кодексом, який визначає, яким чином функціонує система влади в росії. За його словами, цей кодекс базується на «вертикалі влади», де рішення приймаються тільки на верхніх рівнях ієрархії, а місцеві владні структури виконують їх беззастережно. Також важливою складовою путінізму є контроль над засобами масової інформації та використання їх для маніпулювання суспільством. У своїй книзі автор відзначає, що путінізм не є новою ідеологією, а лише модифікованою версією радянської ідеології, яка була присутня в Радянському Союзі. Також він зазначає, що путінізм має свої корені в російській історії та культурі, зокрема, у російському православ'ї, яке відіграє важливу роль у формуванні російської ідентичності.

Іншим дослідником, який відіграв важливу роль у вивченні авторитаризму в росії кінця ХХ ст., був Тім Гауелл¹⁵. Він досліджував вплив засобів масової інформації та інтернету на розвиток авторитаризму в країні. Т. Гауелл вважав, що доступ до інформації та можливість висловлювати свої думки в інтернеті можуть підірвати авторитарний режим, але також можуть стати інструментом контролю над населенням.

Науковці провели серйозні дослідження переходу від авторитаризму до тоталітаризму в росії, намагаючись ідентифікувати ідеологію, яка стала відомою як путінізм. З цією метою було опубліковано кілька робіт, які дають розуміння інституційних контекстів путінізму. Наприклад, «Путінізм»: Росія та її майбутнє із Заходом» Волтера Лакера¹⁶ і «Людина без обличчя: малоімовірне зростання Володимира Путіна» Маші Гессен¹⁷ пропонують

¹⁵ *Howell J. P., Bowen D. E., Dorfman P. W., Kerr S. et al. Substitutes for leadership: effective alternatives to ineffective leadership / Leadership: understanding the dynamics of power and influence in organizations / Vecchio R. P. (ed). Notre Dame, 1997. P. 381–395.*

¹⁶ *Laqueur W. Putinism: Russia and Its Future With the West. N. Y.: Thomas Dunne Books, 2015. 288 p.*

¹⁷ *Gessen. M. The Man Without a Face: The Unlikely Rise of Vladimir Putin. New York : Riverhead Books, 2012.*

додатковий погляд на інституції, які створили основу для путінізму. Водночас, «Повстання Кремля: Росія Володимира Путіна та кінець революції»¹⁸ Пітера Бейкера та Сьюзан Глассер та «Містер Путін: оперативник у Кремлі» Фіони Хілл і Кліффорда Г. Гедді¹⁹ є добре дослідженими текстами про піднесення Путіна при владі та різних персон, яких він прийняв²⁰.

У 2014 р. в журналі *Journal of Eurasian Studies*²¹ було проведено порівняння між президентом Володимиром та імператором Миколою I з точки зору їхньої політики та риторики. Крім того, Стівен Вайт, Ієн Макалістер і Річард Саква писали про ранній розвиток терміну «путінізм» і спільно редагували працю під назвою «Феномен Путіна»²², опубліковану в «*Journal of Communist Studies and Transition Politics*» у грудні 2008 р. Ця робота, а також роботи інших згаданих авторів надають більше інформації про ранній розвиток терміну «путінізм». Отже, роботи науковців дають комплексний огляд переходу від авторитаризму до тоталітаризму в росії, становлення ідеології путінізму.

Історіографія російсько-українського конфлікту є предметом дискусії обох сторін. Одна з дискусій зосереджена навколо глобального впливу вторгнення росії в Україну. Війна змінила уявлення про природу НАТО та ЄС, а також суттєво змінила геополітичний ландшафт. Існує також давня дискусія щодо еволюції російського авторитаризму, де деякі вчені стверджують, що режим Путіна перетворився на елементи тоталітаризму. В Україні було проведено значну кількість досліджень щодо тоталітарних режимів, які були на території країни протягом XX ст. Дослідники зосереджувались на вивченні

¹⁸ *Baker P., Glasser S.* Kremlin Rising: Vladimir Putin's Russia and the End of Revolution. Simon & Schuster, 2005. С. 464.

¹⁹ *Clifford G. Gaddy* Mr. Putin: Operative in the Kremlin/Brookings Institution Press, 2013. Р. 390.

²⁰ *Langdon K., Tismaneanu V., Langdon K.* Recentering Putinism. URL: https://www.researchgate.net/publication/334374346_Recentering_Putinism (дата звернення: 23.05.2023).

²¹ *Cannady S., Kubicek P.* Nationalism and legitimation for authoritarianism: A comparison of Nicholas I and Vladimir Putin // *Journal of Eurasian Studies*. 2014. Т. 5 (№ 1). С. 6.

²² *Seltsov D* The phenomenon of Vladimir Putin // *The Journal of Communist Studies & Transition Politics*. 2001. Vol. 17. № 4. С. 78.

політичних, соціальних, культурних та економічних аспектів тоталітаризму та його впливу на суспільство.

Історіографія проблеми тоталітаризму, авторитаризму та путінізму в українських і російських дослідників вивчалася по-різному. У той час як українські дослідники були більш відкритими щодо історії тоталітаризму та авторитаризму, російські дослідники зіткнулися з обмеженнями у своїх розповідях про історію. З моменту закриття вільних ЗМІ у 2000-х рр. у підручниках історії в росії є свого роду ревізіонізм, який прославляє сталінізм і маніпулює минулим, щоб засудити Захід. Натомість українські дослідники більш відкрито висловлювалися щодо історії тоталітаризму та авторитаризму. Однак режим Путіна не визнає злочинів Сталіна та втрат мільйонів жертв ГУЛАГу. Путін маніпулював і прославляв сталінізм, щоб засудити Захід. Для подальшого маніпулювання минулим Путінський режим напередодні вторгнення заборонив об'єднання «Меморіал», що є спробою придушити історію тоталітаризму та авторитаризму. Незважаючи на те, що архіви КДБ в росії були відкриті в 1990-х рр., пізніше їх знову закрили, що ускладнило доступ дослідників до першоджерел для вивчення історії країни. Тому очевидно, що історіографія проблеми тоталітаризму, авторитаризму та путінізму в українських і російських дослідників вивчалася по-різному.

Вивченням руху російського уряду від авторитаризму до тоталітаризму (путінізму), першоджерелами є праці російських олігархів²³. Наприкінці 1990-х рр. частина цих олігархів започаткували власні проекти громадянського суспільства та заснували власні фонди. Яскравим прикладом є фонд «Відкрита Росія», який був заснований Михайлом Ходорковським, президентом гігантської нафтової компанії «ЮКОС». Крім того, деякі з цих організацій почали вступати в альянси з іноземними фондами, такими як «British Charities Aid Foundation» та «Інститут відкритого суспільства Джорджа Сороса». Однак

²³ *Hemment J. Nashi, Youth Voluntarism, and Potemkin NGOs: Making Sense of Civil Society in Post-Soviet Russia.* URL: <https://www.jstor.org/stable/10.5612/slavicreview.71.2.0234> (дата звернення: 16.05.2023).

у березні 2006 р. банківські рахунки фонду «Відкрита Росія» були заморожені після ув'язнення М. Ходорковського у 2003 р., який був ув'язненим за ухилення від сплати податків, але, як вважається, був політично вмотивованим. Путінський проєкт громадянського суспільства реагує як на зовнішніх, так і на внутрішніх гравців, і, таким чином, забезпечує важливе первинне джерело інформації для тих, хто вивчає перехід від авторитаризму до тоталітаризму в росії.

Дослідниця Лілія Шевцова²⁴ аналізувала взаємозв'язок авторитаризму та політичної культури в росії, вважала, що ця складова країни має важливе значення для формування та розвитку авторитарного режиму. Вона досліджувала, які цінності та переконання підтримують авторитарний режим в росії та як вони впливають на поведінку населення.

У своїй статті «Природа «Путінізму» Л. Гудков²⁵ стверджує, що на Заході спочатку вітали В. Путіна як зміну Б. Єльцина і надію на зміну влади в росії. Але з часом стали помічати, що Путін встановив авторитарний режим, який використовує пропаганду та репресії для збереження влади. Однак, автор вважає, що на Заході можна було б побачити Путіна як потенційного партнера, з яким можна домовлятися та співпрацювати, якби не було невдалих спроб Заходу демократизувати росію. Вважається, що якби Захід був більш терплячим і не намагався примусити росію демократизуватися за своїми стандартами, то Путін міг би стати партнером у вирішенні спільних проблем.

Відомо, що путінізм пропагує певну ідеологію, яка спрямована на підтримку влади та створення ілюзії успіху в росії. Ця ідеологія відображається у суспільному житті, зокрема в засобах масової інформації, де пропагуються ідеї російської національної ідентичності, а також підтримки державної влади. В результаті, більшість російського суспільства дуже вразлива до дезінформації та маніпуляцій.

²⁴ Шевцова Л. Путінська Росія. 2022. С. 5.

²⁵ Гудков Л. Природа «Путінізму». URL: <http://www.levada.ru/press/20-09121600.html>. (дата звернення: 17.04.2023).

Одним із провідних українських дослідників тоталітаризму є Юрій Шаповал²⁶, який зосередився на вивченні тоталітарних режимів на території України, зокрема, радянського тоталітаризму та Голодомору. Інший дослідник – Мар'ян Савка²⁷ – вивчав вплив сталінського тоталітаризму на українське суспільство та культуру. Окрім того, в Україні досліджували вплив тоталітаризму на розвиток мистецтва, літератури та інших сфер культури. До таких дослідників належать Олександр Мельничук, Іван Дзюба та В'ячеслав Липинський. Вони зробили вагомий внесок у вивчення тоталітарних режимів та їх впливу на розвиток суспільства в Україні та світі.

Також варто згадати про дослідження Андрія Куликова «Модернізація авторитаризму: досвід росії та його вплив на Україну»²⁸, в якому автор досліджує процес модернізації авторитаризму в росії та його вплив на ситуацію в Україні. Це дозволяє краще зрозуміти сутність авторитарних та тоталітарних режимів, їх вплив на суспільство та культуру, а також розробити ефективні підходи до боротьби з цими явищами.

У своїй статті «Рашизм як нова версія тоталітаризму» Олександр Романюк²⁹ досліджує поняття рашизму (путінізму) як основи нової версії тоталітаризму, що знаходить своє втілення в сучасній росії. Автор розглядає рашизм як ідеологію, що ґрунтується на принципах ексклюзивності, національної самодостатності та необхідності захисту від зовнішніх загроз, що сприяє виникненню тоталітарного режиму. Автор аналізує сучасний російський державний режим, в якому присутній рашизм як одна з основних ідеологій, та показує його спільні риси з тоталітарними режимами минулого.

²⁶ Голодомор: пролог репресій і терору в Україні // *After the Holodomor. The Enduring Impact of the Great Famine on Ukraine*. Ed. By Andrea Graziosi, Lubomyr A. Hajda, and Halyna Hryn. Cambridge, Massachusetts: Harvard Ukrainian Research Institute, 2013. P. 99–121.

²⁷ Коваль М. Сталінський тоталітаризм і українська історіографія (30–40-і рр.) // *Сторінки воєнної історії України: Зб. наук. ст. Вип. 1*. Київ, 1997. С. 16–26.

²⁸ Куликов А. Модернізація авторитаризму: досвід росії та його вплив на Україну. Львів: ФОП Шумилович, 2018. 244 с.

²⁹ Ruscism as a new version of totalitarism // *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Питання політології»*. 2022. № 41. С. 7–14.

З огляду на вище зазначене, путінізм впливає на культуру росії, яка стає все більш патріархальною та консервативною. Контроль над засобами масової інформації, особливо телебаченням, створює дисбаланс між реальністю та маніпулятивною інформацією, що викликає певні наслідки.

Порівняння В. Путіна та О. Лукашенка з А. Гітлером та Б. Муссоліні часто використовуються для описування певних аспектів авторитарних та тоталітарних режимів, таких як культ особи та націоналістичні настрої. Однак, важливо відрізнити кожен режим та аналізувати його унікальні аспекти.

Стилі керівництва і політика президента Білорусі Олександра Лукашенка та президента росії Володимира Путіна були предметом великого інтересу та ретельного вивчення в галузі історіографії. Історіографія, що порівнює їх, розкриває багато цікавих аспектів їхніх стилів лідерства та політики. Незважаючи на те, що вони стали лідерами у своїх країнах під час історично добрих відносин між Білоруссю та росією, обидва лідери мали різні підходи до управління. Лукашенко правив Білоруссю залізною рукою, опираючись економічним і політичним реформам, і придушуючи інакомислення серед ЗМІ та свого народу. Він мав на меті відновити Білорусь, покращити соціальний добробут своїх громадян і тримати багато галузей під контролем уряду. Однак він також привів Білорусь до ізоляції від європейських сусідів і міжнародної спільноти, що спричинило значну напругу у відносинах його країни з росією. Путін, з іншого боку, прийняв більш прагматичний підхід щодо управління та використав Білорусь як плацдарм для війни росії в Україні. Два лідери мають тісні стосунки та регулярно зустрічаються з початку війни.

Історики по-різному сприймають стилі керівництва та політику Лукашенка та Путіна. О. Лукашенка, якого часто називають «останнім диктатором Європи», критикували за те, що він вихваляв А. Гітлера та робив другорядні коментарі, наприклад, що бути диктатором краще, ніж бути геєм. Путін відкидав мрії Лукашенка про імперську славу і вважав Білорусь нижчою

за росію в їх великому союзі³⁰. Підсумовуючи, можемо сказати, що хоча обидва лідери відомі своїм авторитаризмом, їхні стилі керівництва та політика розглядаються істориками по-різному, причому Лукашенко є міжнародним ізгоєм, тоді як Путін успішно скопіював деякі зі своїх тактик сильного лідера.

Отже, історіографія проблеми переходу росії від авторитаризму до тоталітаризму є складною та суперечливою галуззю дослідження, яка характеризується широким діапазоном точок зору, методологій та інтерпретацій. Хоча немає єдиного «правильного» або остаточного пояснення цього процесу, поточні дебати та дискусії серед науковців дають цінну інформацію про виклики політичних змін і складну взаємодію між ідеологією, культурою та соціальною структурою.

Загалом, історіографія путінізму та переходу до тоталітарної диктатури є дуже розгалуженою та містить багато різноманітних підходів. Більшість дослідників зосереджуються на вивченні політичних та соціально-економічних факторів, що призвели до появи путінізму та поступового переходу до тоталітарної диктатури. Зокрема, визначальними факторами виступають: зміна політичного лідерства, економічна нестабільність, корупція та бюрократизм влади, політика інформаційної пропаганди, маніпулювання виборами та обмеження свободи слова та прав людини.

У ході дослідження історіографії проблеми переходу росії від авторитаризму до тоталітаризму можна зробити декілька важливих висновків.

По-перше, ця тема становить об'єкт інтенсивного вивчення серед істориків, політологів та інших науковців, що свідчить про її актуальність та значимість для розуміння політичних трансформацій у росії.

По-друге, існує розмаїття підходів до аналізу переходу. Різні дослідники акцентують увагу на різних аспектах цього процесу, таких як політичні, соціальні, економічні та ідеологічні фактори. Кожен з цих підходів дає важливі

³⁰ Politico. A tale of two Slavic strongmen. URL: <https://www.politico.eu/article/tale-of-two-slavic-strongmen-vladimir-putin-alexander-lukashenko-russia-belarus/> (дата звернення: 19.04.2023).

висновки, проте необхідно враховувати контекст історичного періоду, щоб отримати повну картину.

По-третє, вивчення історіографії переходу росії від авторитаризму до тоталітаризму дозволяє зрозуміти складність цього процесу та його вплив на суспільство. Визначення моменту, коли авторитарний режим перетворюється на тоталітарний, може бути складним завданням, оскільки воно вимагає аналізу політичних структур, маніпуляцій та ідеологічних змін.

Варто зазначити, що історіографія переходу росії від авторитаризму до тоталітаризму є постійно змінюваною та удосконалюваною. Нові дослідження, матеріали та свіжі підходи до теми дозволяють отримати нові інсайти та розширити наше розуміння цього періоду в історії росії.

Отже, аналіз історіографії проблеми переходу росії від авторитаризму до тоталітаризму свідчить про важливість цієї теми та постійний розвиток досліджень. Це дозволяє нам краще зрозуміти фактори, що сприяли зміні політичного режиму, а також наслідки цього переходу для російського суспільства. Попри розбіжності у підходах дослідників, є загальне розуміння того, що путінізм та тоталітарна диктатура є небезпечними явищами, які підірвують демократію та свободу людини. Дослідження цих явищ є важливим для того, щоб зрозуміти їхні причини та наслідки, а також для пошуку шляхів їх запобігання та подолання.

1.2. Джерельна база дослідження

За останні роки політична система росії зазнала значних змін, і багато вчених стверджують, що країна перейшла від авторитаризму до тоталітаризму під керівництвом президента Володимира Путіна. У цьому підпункті буде досліджено, які первинні та вторинні джерела можна використати для кращого розуміння цього переходу, а також, які наукові дослідження існують на цю тему.

Одними з головних джерел для вивчення путінізму є праці самого Володимира Путіна, а також його публічні виступи, інтерв'ю та заяви. Багато з досліджень засновані на аналізі його політичних програм, зовнішньої політики та кроків, які він здійснює на посаді президента.

До інших джерел для вивчення путінізму можна віднести медійну інформацію, російські та міжнародні ЗМІ, які займаються аналізом політики росії та дій Володимира Путіна. Також можна вивчати публікації та книги про Путіна та його режим, написані як російськими, так і закордонними авторами.

Історичні архіви та дослідження можуть стати важливим джерелом для вивчення путінізму, зокрема з аналізу ролі росії в міжнародних конфліктах та її відносин з іншими країнами. Також важливим джерелом є дослідження політичної культури та ідентичності в росії, що допомагає зрозуміти, як Путін та його режим отримали таку сильну підтримку в російському суспільстві.

Зважаючи на те, що путінізм являє собою складне явище, яке виникло під час правління Володимира Путіна в росії, для його вивчення можуть використовуватися різноманітні джерела, такі як:

1. Законодавчі та нормативно-правові акти, прийняті за часів правління Путіна, включаючи конституційні зміни, закони, укази, розпорядження тощо. Ці джерела можуть дати уявлення про політичну та правову систему росії за часів Путіна, а також про підходи та стратегії, які він використовував для зміцнення своєї влади.

2. Періодична преса – це важливий джерело для вивчення путінізму. Преса може містити інформацію про політичні події, заяви Путіна та його

прибічників, реакцію суспільства та політичних опонентів на дії режиму. Окрім того, періодична преса може відображати зміну настроїв суспільства, що дозволяє вивчити ефективність інформаційної політики Путіна.

3. Наративні джерела – можуть надати важливу інформацію про особистість Путіна, його мотивації, дії та стратегії влади. Наративні джерела можуть також містити відгуки та аналізи інших експертів та дослідників, що дозволяє отримати різноманітні погляди на явище путінізму.

4. Усні джерела – інтерв'ю зі співробітниками Путіна, його близькими та іншими особистостями.

1. Законодавчі та нормативні акти, впроваджені режимом Путіна, були ефективними для просування путінізму та зміцнення влади режиму. Конституційна реформа³¹, яка надала йому право залишатися при владі до 2036 р., була проведена з порушенням чинної конституції, а народний плебісцит для її схвалення був сфальсифікований у безпрецедентних масштабах. Закони стали завершальним етапом реалізації стратегії гарантування стабільності системи влади на наступні роки та закріпили в руках Путіна більше повноважень. Законодавчі норми, ухвалені у 2020 р., свідчать про те, що його режим відмовився від будь-якої видимості легалізму та рухається до відверто диктаторської моделі правління. Будь-яка громадська діяльність, яку влада розцінить як прояв нелояльності до системи, потенційно може бути розцінена як антидержавний злочин. Кремль криміналізував свободу слова, що призвело до відсутності критики уряду Путіна. Отруєння Олексія Навального є прикладом Путінських репресій проти політичної опозиції. Велика кількість заборон і розпоряджень, які часто накладаються один на одного, має на меті залякати громадян, змусити їх до бездіяльності та самоцензури. Путін вдався до репресивних заходів для збереження своєї влади, зокрема криміналізації антикорупційного руху як екстремістської

³¹ Путін підписав зміни до Конституції, які дозволяють йому бути президентом до 2036 року // Рідо Свобода URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-volodymyr-putin/31187985.html> (дата звернення: 25.04.2023).

організації та його ліквідації. Загалом Кремль демонструє амбіції запровадити елементи тоталітарної держави у відносинах із суспільством, а спроби імітувати демократичні процедури остаточно стали фікцією.

Один з прикладів законодавчих та нормативно-правових актів, які були прийняті в росії за часів Путіна, це закон «Про боротьбу з екстремізмом»³². Цей закон дає можливість органам влади закривати релігійні та інші організації, які вони вважають екстремістськими, а також блокувати доступ до сайтів та інформації, які вважаються екстремістськими. Однак, використання цього закону було критиковане за те, що воно дозволяє уряду росії обмежувати свободу слова та свободу думки громадян.

Інший приклад – це закон «Про іноагентів»³³, який дозволяє уряду визначати іноземні організації, які діють в росії, як «іноземні агенти». Відповідно до цього закону, благодійні організації, які отримують гроші з-за кордону, можуть бути визнані іноземними агентами, що може мати серйозні наслідки для їх діяльності в росії. Такі організації повинні реєструватися як «іноземні агенти» та представляти додаткові звіти про свою діяльність та фінанси. Цей закон також був критикований за те, що він може бути використаний для обмеження свободи думки та діяльності незалежних журналістів та громадських організацій.

Ще один приклад – це закон «Про блокування сайтів»³⁴, який дає можливість Роскомнадзору блокувати сайти без судового рішення, які містять матеріали, що вважаються «екстремістськими» або «небажаними» з точки

³² Як Росія розмиває реальність за допомогою новомови: «екстремізм» // Детектор Медіа. URL: <https://disinfo.detector.media/post/yak-rosiia-rozmyvaie-realist-za-dopomohoiu-povomovu-ekstremizm> (дата звернення: 25.04.2023).

³³ Путін підписав закон, що дозволяє визнавати громадян "іноземними агентами" // LB.ua. URL: https://lb.ua/world/2019/12/03/443751_putin_podpisal_zakon_pozvolyayushchiy.html (дата звернення: 25.04.2023).

³⁴ Представництва в РФ та дотримання російського законодавства: Володимир Путін підписав закон з регулювання іноземних інтернет-ресурсів // Інтернет Свобода URL: <https://netfreedom.org.ua/article/predstavnictva-v-rf-ta-dotrimannya-rosijskogo-zakonodavstva-volodimir-putin-pidpisav-zakon-z-regulyuvannya-inozemnih-internet-resursiv> (дата звернення: 25.04.2023).

зору держави. Цей закон також був критикований за те, що він може бути використаний для обмеження свободи слова та контролю за мас-медіа.

29 березня 2019 р. була прийнята ст. 319 Кримінального кодексу російської федерації, яка ввела відповідальність за «Публічне образливе поводження з представниками влади під час виконання ними своїх службових обов'язків або в зв'язку з ними»³⁵. Закон передбачає кримінальне покарання, таке як грошове штрафування, позбавлення волі або громадські роботи для тих, хто порушує цю статтю. Зазначений закон став причиною обговорень та критики, оскільки його прийняття може обмежити свободу слова та свободу висловлювання думки громадян. Він може бути використаний для придушення політичної опозиції або незалежних ЗМІ, а також для переслідування осіб, які критикують дії чи політику влади.

Однією з ключових подій, яка допомогла Путіну зберегти владу, була зміна Конституції рф в 2020 р.³¹. Він запропонував ці зміни в січні 2020 р., а пізніше президент росії підтримав їх у Конституційному суді та в Конституційній комісії. Найбільш значущою зміною в Конституції рф була відміна обмеження кількості термінів президентства для однієї особи. Раніше Конституція обмежувала кількість президентських термінів до двох поспіль, але зараз президент може бути обраний на третій термін. Це надає Путіну можливість залишатись на посаді президента рф до 2036 р.

Іншою важливою зміною було посилення ролі федеральних органів влади в регіонах росії. Зокрема, була змінена процедура призначення губернаторів та створено нову посаду – представника президента в федеральному окрузі. Це може збільшити контроль Путіна над регіонами та допомогти зберегти владу в руках федеральних органів.

³⁵ Рада федерації Росії схвалила покарання за фейкові новини і неповагу до влади // Радіо Свобода URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-rosia-pokarannia-za-feikovi-povunpu/29819168.html> (дата звернення: 25.04.2023).

В останні роки російський уряд запровадив різні заходи для регулювання та моніторингу онлайн-контенту, зокрема створив Роскомнадзор³⁶, Федеральну службу з нагляду у сфері зв'язку, інформаційних технологій та ЗМІ. Роскомнадзору доручено забезпечити дотримання російських законів і норм, пов'язаних з інтернет-зв'язком, контентом, він отримав також додаткові повноваження щодо моніторингу інтернет-трафіку та блокування доступу до певних інтернет-ресурсів. Тобто Роскомнадзор займається контролем і обмеженням доступу до інформації в Інтернеті, включаючи блокування ресурсів та соціальних мереж, які вважаються «небажаними» або містять «екстремістський» матеріал. Він має можливість контролювати та блокувати російські та іноземні медіа, які висловлюють незгоду з політикою влади. Це може призвести до зменшення кількості доступної інформації та перекручення фактів, що веде до збільшення пропаганди та маніпуляції з боку держави. Роскомнадзор також володіє технічними засобами для блокування доступу до зовнішніх інтернет-ресурсів, що може призвести до ізоляції російського народу від світового Інтернету.

Нормативні документи, що регулюють діяльність засобів масової інформації, такі як «Про засоби масової інформації»³⁷, «Про захист дітей від інформації, шкідливої для їх здоров'я і розвитку» та ін. Документи містять вказівки влади щодо контролю над інформацією, що поширюється в медіапросторі. Трагування та застосування може варіюватися залежно від поглядів та політичних цілей держави. Деякі інтерпретації можуть спрямовуватися на обмеження свободи слова та контроль над інформацією, що поширюється засобами масової інформації, в інтересах державної безпеки, моралі чи інших чинників. Інші інтерпретації можуть більше спиратися на

³⁶ Федеральна служба з нагляду у сфері зв'язку, інформаційних технологій та масових комунікацій//Війна та санкції. URL: <https://sanctions.nazk.gov.ua/sanction-company/6072/> (дата звернення: 24.04.2023)

³⁷ Рада федерації Росії схвалила покарання за фейкові новини і неповагу до влади. Там само.

захист прав і свобод особистості, зокрема дітей, від негативного впливу інформації.

2. *Періодична преса.* Важливим джерелом інформації для розуміння путінізму є регіональна періодична преса. У 1995 р. журналіст опублікував статтю в націоналістичному журналі «Москва», звинувативши владу в тиску на пресу, це свідчить про страх, який відчуває влада. Різноманітні періодичні видання пропонують розуміння цього тривожного розвитку подій, надаючи як глибокий аналіз сьогодення, так і прогнози на майбутнє. Наприклад, у звіті про регіональні перспективи росії Південного альянсу свободи (SFA)³⁸ досліджуються соціальні, політичні та економічні умови, які призвели до нинішньої нестабільності в країні, а також вноситься кілька пропозицій щодо того, як рухатися вперед. Крім того, інші періодичні видання, такі як «Weaponizing History in the Russian-Ukrainian War»³⁹ («Історія використання зброї в російсько-українській війні»), пропонують діахронічний погляд на проблеми, що виникли після війни 2014 р.

Подібним чином, «Neo-Eurasianist Ideology: Narratives of Russia's Geopolitical Future»⁴⁰ («Неоєвразійська ідеологія: наративи геополітичного майбутнього Росії») окреслює різні ідеології, які сформували позицію та політику Путіна. Крім того, такі дослідження, як «Залучення постколоніальних та медіа-досліджень»⁴¹, привертають увагу до того, як були сконструйовані антидемократичні розбіжності, тоді як «Тепер, коли Путін приніс жертву» розглядає найбільш ймовірне найближче майбутнє Путіна. У сукупності ці періодичні видання пропонують захоплюючий і всебічний погляд на перехід до тоталітаризму в росії.

³⁸ The Strategic Foresight Analysis (SFA). Regional Perspectives on Russia Report. URL: <https://www.act.nato.int/application/files/9816/1350/4281/regional-perspectives-2021-01.pdf> (дата звернення: 25.04.2023).

³⁹ *Khislavski G.* Russia's War in Ukraine and the Role of Historical Narratives // Journal of Applied History. 2022. С. 24.

⁴⁰ *Mondry H., Pavlov E.* russia's futures, from fairy tales and editorials to kremlin narratives // Zealand Slavonic Journal. 2022. С. 201–230.

⁴¹ *Baysha O.* On progressive identity and internal colonization: A case study // Sage journals. 2014. С. 36.

У статті М. Мак-фола⁴² проаналізовано три приклади російського втручання в сусідні країни та їх вплив на відносини між росією та іншими країнами регіону. Крім того, було висловлено припущення, що путінізм впливає лише на невелику частину програм ЗМІ. Крім того, у статті було підкреслено, як самоорганізовані групи виявляються викликом тоталітарним режимам. Саме ця віра спонукала до рішення зробити путінізм та його ідеологію неминучим щоденним впливом.

Одним з найвідоміших та найбільш розповсюджених видань, яке детально аналізує путінізм, є російська періодика «Новая Газета». Ця газета була заснована у 1993 р. та з того часу стала одним з найбільш відомих опозиційних видань в росії. У своїх матеріалах «Новая Газета» детально аналізує різні аспекти путінізму, включаючи права людини, свободу преси, політичну репресію та диктаторський режим Путіна. Наприклад, один з матеріалів журналу «Новое Время» з 2021 р. розповідає про те, як режим Путіна впливає на свободу слова в росії та які заходи вживаються для заборони вільного доступу до інформації. Іншим російським виданням, яке займається аналізом путінізму, є «Независимая газета». Це незалежне видання, засноване в 1990 р. У своїх матеріалах газета звертає увагу на різні аспекти політичної та соціальної ситуації в росії, включаючи диктаторський режим путіна.

Український журнал «Дзеркало тижня»⁴³ також активно висвітлює тему «путінізму». У своїх матеріалах журнал досліджує явище «путінізму» в контексті війни на Сході України та анексії Криму. В одному з матеріалів журналу 2022 р.⁴⁴ описується, як «путінізм» впливає на життя та які заходи вживаються для заборони вільного доступу до інформації та свободи слова на окупованій території. Щодо української періодики, яка займається аналізом

⁴² *McFaul M. Putin, Putinism, and the domestic determinants of Russian foreign policy // International Security. 2020. С. 82.*

⁴³ Журнал «Дзеркало тижня». URL: https://zn.ua/ukr/WORLD/putinu-namagayetsyanavichno-zakripiti-pobyedobyesiye-i-zakonservuvati-putinizm-diplomat-336572_.html (дата звернення: 24.04.2023).

⁴⁴ Журнал «Дзеркало тижня». URL: <https://zn.ua/ukr/WORLD/v-ukrajini-zarazpovtorjujetsja-ne-kholodna-a-druha-svitova-vijna.html> (дата звернення: 24.04.2023).

путінізму, можна згадати незалежне видання «День»⁴⁵, засноване в 1996 р. У своїх матеріалах «День» активно звертає увагу на різні аспекти російської політики, включаючи відносини між росією та Україною, диктаторський режим Путіна та інші важливі питання.

Українські видання також висвітлюють тему «путінізму». Онлайн-видання «Українська правда»⁴⁶ публікує матеріали про авторитарний режим в росії та його вплив на Україну та світову політику. У своїх статтях видання звертає увагу на те, як росія використовує масові ЗМІ для пропаганди та дезінформації, а також на роль Путіна в цих процесах. Також «Українська правда» аналізує економічну та політичну ситуацію в росії та її вплив на Україну та світову ситуацію загалом.

Щодо іноземних видань, то багато з них досліджують тему «путінізму». Наприклад, американський журнал «Foreign Affairs» («Зовнішня політика») з 2019 р. присвячує свої статті темі путінізму, наприклад, «Доктрина Путіна»⁴⁷ Анджели Стент. У своїх матеріалах журнал описує, як під керівництвом Путіна росія перетворилася на авторитарний режим, який душить політичну опозицію та свободу слова. У статтях зазначається, що Путін зміцнює свій контроль над країною шляхом придушення протестів, масштабної дезінформації та репресій проти опозиції.

Одне з іноземних видань, яке займається аналізом путінізму, – це «The New York Times», на прикладі статті Томаса Фрідмана «Володимир Путін – найнебезпечніший дурень у світі»⁴⁸. У своїх матеріалах видання активно звертає увагу на різні аспекти політичної та соціальної ситуації в росії,

⁴⁵ Газета «День». URL: <https://day.kyiv.ua/search?filter=Путінізм> (дата звернення: 25.04.2023).

⁴⁶ Онлайн-видання «Українська правда». URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2019/02/11/7206321/> (дата звернення: 25.04.2023).

⁴⁷ Stent A. The Putin Doctrine. URL: www-foreignaffairs-com.translate.google/articles/ukraine/2022-01-27/putin-doctrine?gad=1&gclid=CjwKCAjw1MajBhAcEiwAagW9MRtqOOWltxduQxcNMb1E8likzEzl-F9q6YDbQqI6LhiBSzQS28oGRBoC6wAQAvD_BwE&_x_tr_sl=auto&_x_tr_tl=ru&_x_tr_hl=r u (дата звернення: 26.04.2023).

⁴⁸ Friedman T. Vladimir Putin is the most dangerous fool in the world // The New York Times. 2022. С. 3.

включаючи диктаторський режим Путіна та порушення прав людей. «The New York Times» також відзначає вплив Путіна на міжнародну арену, включаючи конфлікт в Україні, втручання в президентські вибори в США та вибори в країнах Європи. Путін продовжує утримувати свою владу в росії, зокрема, через контроль над засобами масової інформації та судової системи. Стаття також підкреслює, що Путін використовує свою владу для підтримки диктаторських режимів по всьому світу, і що це може мати негативний вплив на міжнародну політику та безпеку.

На підтримку путінізму працюють такі російські ЗМІ, як «Российская газета», «Комсомольская правда», «Известия» та «Новая газета». Усі вони, хоча й представляють різні позиції, та зазвичай не критикують владу Путіна.

Зокрема, можна вивчати регіональні ЗМІ, які працюють у регіонах росії, де підтримка Путіна та його партії «Єдина Росія» є найбільшою. Важливо звернути увагу на те, які теми піднімаються у ЗМІ, які позиції займають місцеві чиновники, політики та громадськість щодо різних питань, пов'язаних з владою. Також варто досліджувати, які теми та події, що відбуваються в росії, відображаються в регіональних ЗМІ, і чи відрізняються вони від тем, що піднімаються у федеральних ЗМІ.

У росії телебачення є одним з найважливіших засобів масової інформації, які контролює держава. Це дозволяє російському уряду впливати на думки та погляди громадян та нав'язувати їм свої ідеологічні погляди.

Пропаганда авторитарної росії в телебаченні проявляється у багатьох формах. Наприклад, у новинах та інформаційних програмах зазвичай намагаються показувати країну в якнайкращому світлі, ігноруючи проблеми та недоліки, що існують у суспільстві. Державна телевізійна компанія росії – «Перший канал» – відома своїми репортажами, які часто відображають росію як сильну та могутню країну, що готова захищати свої інтереси навіть за межами своїх кордонів. Також у програмах часто можна почути стереотипні образи про інші країни та нації, які зачіпають націоналістичні почуття глядачів.

Пропаганда авторитарної росії проявляється й у програмах розважального характеру. Так, на телеканалі «Россия 1» відбувається трансляція телешоу «Управління гнівом», де демонструється насильство та жорстокість у вигляді бійок між учасниками шоу. Це показує, що в росії насильство та агресія сприймаються як прийнятні методи вирішення конфліктів. Також в телепрограмах часто можна побачити спеціально підібраних гостей, які підтримують авторитарні погляди влади. Це дозволяє створити враження, що опозиції немає або що вона не має вагомego голосу в суспільстві. В телепрограмах використовуються спеціальні техніки, щоб підсилювати ефект нав'язування пропаганди. Наприклад, застосовуються техніки емоційної маніпуляції, коли сюжети подаються в такий спосіб, щоб викликати у глядачів певні емоції. Також використовуються техніки маніпулювання інформацією, коли зміст сюжетів та інформація підбирається таким чином, щоб відповідати інтересам влади та підсилювати позиції авторитарного режиму.

Також важливою складовою пропаганди є пропагування певних ідеологічних концепцій, таких як «російський світ», «велика росія», «православна культура» та ін. Ці концепції спрямовані на формування у свідомості народу певних стереотипів та переконань, що дозволяє режиму підтримувати своє політичне та культурне лідерство.

Російське телебачення активно використовується для дискредитації ворогів режиму, зокрема України. Це включає в себе демонізацію українських політиків та підривання авторитету української держави в цілому. Також на телебаченні активно пропагується ідея того, що росія є останнім bastіоном протистояння західному світу, що загрожує російській культурі та національній ідентичності.

Пропагандистські телевізійні передачі часто мають високий рейтинг, що свідчить про те, що деяка частина населення росії підтримує ідеологію та політику держави. Однак, варто зазначити, що високий рейтинг не завжди

означає високу якість телевізійного контенту або правдивість інформації, яка транслюється.

Російське телебачення широко використовує тактику «ворогів народу», щоб дискредитувати будь-яких опонентів російської влади, особливо тих, хто підтримує демократію та права людини. Наприклад, російські телевізійні канали дуже активно пропагують ідею про те, що Україна є «фашистською» державою, що воює проти народу Донбасу. Це дозволяє йому управляти думкою російської громадськості та зберігати підтримку для своїх військових дій в Україні.

Телебачення в росії також широко використовується для підтримки путінського режиму та лідера росії, Володимира Путіна. Телевізійні канали транслюють безліч програм, що розповідають про те, як Путін приймає важливі рішення, про його роль у зовнішній та внутрішній політиці росії, а також про його особисте життя. Це дозволяє Путіну виглядати як відданий та компетентний лідер, що сприяє зміцненню його позицій у російському суспільстві.

Проте важливо пам'ятати, що регіональні ЗМІ можуть бути під контролем місцевих владних структур та підпорядковуватися їх інтересам, тому необхідно аналізувати матеріали критично та звертати увагу на можливу інформаційну маніпуляцію. Також варто звертати увагу на те, які ЗМІ є найбільш популярними серед місцевого населення та яке їх географічне розташування. Наприклад, у деяких регіонах можуть бути популярніші ЗМІ з орієнтацією на певну політичну партію або національну меншину.

3. Наративні джерела можуть відтворювати ідеологію путінізму в різних контекстах та формах. До цього виду джерел нами віднесено, в першу чергу, публічні виступи та особисті промови Путіна.

Аналіз промов Путіна може дати уявлення про те, які ідеї та цінності лежать в основі путінізму та які політичні стратегії використовує Путін для збереження влади. Однією з таких була промова на форумі «Валдай» у 2014 р., де Путін висловив своє бачення світу та місця росії в ньому. Він заявив, що

світова політика ведеться за принципом «права сильнішого», але росія буде захищати свої інтереси та незалежність. Путін також наголосив на значенні суверенітету, національної самодостатності та культурної ідентичності.

Промови Путіна зазнали значних змін протягом багатьох років, особливо щодо їхнього риторичного стилю та політичного бачення. До 2014 р. Путін використовував у своєму політичному дискурсі семантичні структури, характерні для авторитаризму. Проте після анексії Криму промови Путіна відображають зменшення авторитарних дискурсивних елементів, хоча поширеність тоталітарних дискурсивних елементів зростає.

Путін визнає, що розпад СРСР був прикритим зливом традиції збереження «цілісності країни». На відміну від великого історичного нарративу Б. Єльцина, заснованого на контрасті між «ноюю, демократичною» росією та радянським і царським автократичними режимами, Путін кидає виклик цьому нарративу та відображає погляд, що радянський період розглядався як джерело сучасних проблем. Промови Путіна відображають фокус на нарративах про пострадянський перехідний період у росії, спрямований на легітимізацію його влади та виправдання поточної політики.

У своїй промові на Мюнхенській конференції з безпеки 2007 р.⁴⁹ Путін засуджував однополярну форму світоустрою. Засуджував агресивну зовнішню політику Сполучених Штатів Америки і розширення ядерного потенціалу останніх. Засуджував політику розширення НАТО на території колишнього Варшавського договору: «Думаю, очевидно, процес натовського розширення не має жодного відношення до модернізації самого альянсу чи забезпечення безпеки в Європі. Навпаки, це серйозно провокуючий фактор, який знижує рівень взаємної довіри. І ми маємо справедливе право відверто запитати – проти кого це розширення?». Він говорив про величезний економічний вплив західного капіталу на пострадянському просторі, і перш

⁴⁹ Мюнхенська промова Путіна – початок краху Росії? // Радіо Свобода URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/myunhenska-promova-putina/31095096.html> (дата звернення: 25.04.2023).

за все в самій росії. Зараз ця мова вважається першим втіленням агресивної політики Путіна.

У «Промові президента РФ 24.02.2022»⁵⁰ Путін оголосив про початок «спецвійськової операції», звинуватив НАТО у розширенні на схід і хоче включити Україну у свій склад. Посилаючись на статтю 51 Статуту ООН⁵¹, він захищав екзистенційну загрозу з боку нововизнаної «незалежної» ДНР та ЛНР. У своїх виступах він заявляв про прагнення до денацифікації та демілітаризації України, і при цьому не ставив собі за мету захоплення будь-яких українських територій, окрім «прописаних у конституції» – ДНР та ЛНР. Район проведення «спецвійськової операції» не визначений і не уточнено, як і коли відбуватиметься процес демілітаризації та денацифікації. Загалом, цю заяву сприйняли як оголошення війни. Експерти з міжнародного права Джон Беллінджер, Ніко Кріш, Роберт Голдман, а також відомі громадські історики, такі як Джаред Мак-брайд, Франсін Гірш, Тімоті Снайдер, Омер Бартов, Крістоф Дікманн і багато світових лідерів, оголосили про абсолютно безглузду промову, яку висунула росія. У цих промовах люди часто явно суперечать самі собі, маніпулюючи та перекручуючи факти.

Путін також відстоює ідею «вертикалі влади», де він як президент знаходиться на вершині ієрархії влади, а інші політики та чиновники служать йому. Також наголошує на важливості збереження стабільності та порядку в країні і відмовляється від демократичних принципів управління.

Також варто відзначити, що Путін використовує популістські стратегії для збереження влади. Він звертається до народу зі звинуваченнями проти «зовнішніх ворогів», що загрожують національній безпеці, та обіцяє підвищити життєвий рівень населення, боротися з корупцією та іншими

⁵⁰ Путін о 5-й ранку оголосив про початок операції на Донбасі // Радіо Свобода URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/31719676.html> (дата звернення: 25.04.2023).

⁵¹ Статут ООН, стаття 51 «Дії щодо загрози миру, порушень миру та актів агресії». URL: <https://www.un.org/ru/about-us/un-charter/full-text#:~:text=Статья%2051,поддержания%20международного%20мира%20и%20безопасности.> (дата звернення: 24.04.2023).

проблемами. Путін використовує медіа, щоб контролювати інформацію та формувати образ «сильного лідера», який єдинодушно підтримується народом.

4. Усні джерела – інтерв'ю зі співробітниками Путіна, його близькими та іншими особистостями, містять офіційну ідеологію влади, що базується на понятті «суверенітету» та національній самостійності росії, а також ідею «верховенства права» та розвитку демократії в контексті російських цінностей.

Російського президента Володимира Путіна, який залишається джерелом захоплення для багатьох, багато хто вивчав у спробах зрозуміти його мотивацію та процеси мислення. Інтерв'ю з людьми, які мали особисті стосунки з Путіним, можуть виявити його політичну позицію та думки на різні теми, дозволяючи краще зрозуміти лідерство Путіна. Наприклад, Сергій Марков, політичний аналітик, який часто виступає за Путіна, може запропонувати погляди на лідерство Путіна через свої інтерв'ю. В одному з таких інтерв'ю⁵² він запевняв, що Путін є сильним лідером, який зміцнив роль росії як впливової світової держави. Він може підкреслювати ефективність економічних політик, внутрішню стабільність, а також активну зовнішню політику росії під Путіним.

Усні джерела про керівництво Путіна дають важливе розуміння його порядку денного та політики. Наприклад, інтерв'ю Маркова⁵³ показують, що Кремль змінив свою позицію щодо радянського минулого. Його заяви свідчать про те, що Кремль зараз підтримує групи в політичному істеблішменті, які схиляються до критичної оцінки радянської епохи, зокрема сталінізму. Цей зсув слугує низці важливих цілей для керівництва, включаючи відновлення зв'язків із Заходом, а також зменшення впливу шовіністичних і гіпернаціоналістичних сил у країні.

⁵² *Sherlock T.* Russian politics and the Soviet past: Reassessing Stalin and Stalinism under Vladimir Putin // *Communist and Post-Communist Studies*, University of California Press, 2016. С. 45–59

⁵³ *Sherlock T.* Ibid.

Одним з прибічників Путіна був Володимир Жириновський – російський політик і лідер ЛДПР. Його виступи були контрверсійними навіть для російського населення. В. Жириновський також був відомий своїми висловлюваннями про Україну. Наприклад, анексія Криму у 2014 р., він, підтримуючи дії російського уряду, вважав, що Крим історично завжди був російським територіальним утворенням⁵⁴. Під час АТО/ООС Жириновський підтримував проросійські сили і виступав за федералізацію України. Загалом, він висловлювався скептично до незалежності України, мовляв про неефективність та недоліки українського уряду.

На виступі в Державній Думі 2017 р. та інтерв'ю Ковальському, в якому він вимагав заборонити Інтернет та кинув звинувачення Заходу про інформаційну війну проти росії, він висловив думку, що Захід зловживає свободою слова та запропонував заборонити Інтернет в росії, посиляючись на приклади інших країн, які обмежили доступ до Інтернету у деяких ситуаціях. Жириновський вважав, що це захистить країну від «інформаційної агресії» і допоможе зміцнити національну безпеку. Але ця пропозиція «заборонити Інтернет» є радикальною та суперечить принципам свободи слова і доступу до інформації, що є приводом вважати росію авторитарною, або з переходом до тоталітаризму.

Дмитро Песков, прес-секретар президента рф, який у своїх виступах часто висловлював позиції, які відповідали офіційному становищу російського уряду. У своїх виступах він часто висловлював позиції, які відповідали офіційному становищу російського уряду. Часто використовував аргументи про «захист російського населення» та «порушення прав людини» на Сході України, щоб обґрунтувати російську військову і політичну діяльність в регіоні. А після введення «СВО» його промови ставали ще більш безглуздими,

⁵⁴ «Локомотив страшних думок Кремля»: чому Жириновський після анексії Криму говорить про «похід на Київ»// Крим Реалії URL:<https://ua.krymr.com/a/pochemu-jirinovskiy-posle-anneksii-kryma-hochet-pohod-na-kiev/30297204.html> (дата звернення: 26.04.2023)

наприклад, в інтерв'ю телеканалу ATV⁵⁵, Песков наголосив, що НАТО зараз є де-факто учасником конфлікту на боці України. Він також відповів на питання, чому прогрес у спецоперації дається повільно: «Бо росіяни не воюють, ми не воюємо. Зовсім інша річ вести війну, це тотальна руйнація інфраструктури, тотальне знищення міст і таке інше. Ми цього не робимо», – сказав речник президента росії. Прес-секретар президента зазначив, що росія намагається «зберегти інфраструктуру», а також «врятувати людські життя». «Ми вважаємо, що таким чином Україна фактично зарахувала себе до держави-спонсора тероризму, навіть не юридично, а «де-факто», фактично», – сказав Песков, хоча наслідки злочину росії проти України кажуть про інше.

У цілому, джерельна база теми представляє складну систему факторів, яка сприяла формуванню та зміцненню політичного режиму Володимира Путіна. Політична система росії під Путіним характеризується обмеженнями на політичну конкуренцію, контролем над ЗМІ та систематичними порушеннями прав людини. Путінський режим послідовно обмежував демократичні процеси, зміцнюючи свою владу та підтримуючи політичну стабільність за рахунок репресивних заходів та систематичного контролю над опозицією. Путінізм ґрунтується на широкому використанні пропаганди та маніпуляційної інформаційної політики. Російська держава під Путіним активно контролює мас-медіа та інструменти інформаційного впливу, що допомагає підтримувати контроль над народними настроями та нав'язувати певні ідеологічні установки.

Узагалі, джерельна база путінізму включає економічні, політичні та інформаційні фактори, які сприяють зміцненню авторитарного режиму. Ця база дає можливість Путіну утримувати контроль над країною та забезпечувати свою владу. Водночас, варто відзначити, що путінізм також зіштовхується з

⁵⁵ У Путіна пояснили, чому Росія така повільна на війні // Онлайн-видання «Українська правда». URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2023/05/11/7401652/> (дата звернення: 25.04.2023).

критикою як на внутрішньому, так і на міжнародному рівнях, оскільки порушує основні принципи прав людини, демократії та міжнародного права.

1.3. Методологія та методи дослідження.

Дослідження політичного режиму сучасної росії є надзвичайно багатогранною проблемою, яка включає різні аспекти вивчення. Методологія даного дослідження зумовлена сучасними підходами до історичного пізнання та ґрунтується на загальнонаукових принципах і методах.

Головними принципами, які лягли в основу дослідження, є принципи історизму, науковості, об'єктивності, системності, всебічності, комплексного підходу. Можна проаналізувати шлях росії від авторитаризму до тоталітаризму, використовуючи принцип історизму. Він передбачає розгляд подій в контексті їх історичного розвитку, з урахуванням попередніх процесів і наслідків, а також з огляду на національні та культурні особливості країни. За останні десятиліття відбулися значні зміни в російській політиці та соціальному житті. З початку 2000-х рр. росія почала повертатися до авторитаризму, змінюючи свою політику з прогресивної до консервативної. Проте, з часом, росія почала рухатися в напрямку тоталітаризму, з керівництвом країни здійснюється жорстокий контроль над політичними опозиціонерами, ЗМІ та громадськістю. Це можна побачити на прикладі політичних репресій, які сталися з опозиційними діячами, такими як Олексій Навальний, а також на прикладі санкцій, які були запроваджені проти країн, що не згодні з політикою росії. Отже, принцип історизму дозволяє зрозуміти, які історичні фактори призвели до такої політичної ситуації в росії та як ця ситуація може вплинути на її майбутнє.

Використання принципу об'єктивності є важливим елементом при проведенні досліджень на будь-яку тему, в тому числі і на зазначену вище. Для того, щоб отримати цілісну картину даної теми, було враховано багато різних факторів та аспектів. Наприклад, досліджено політичну історію росії, її культурні та соціальні традиції, роль Заходу в формуванні російської політики,

а також вплив глобальних тенденцій на політичний розвиток росії. Один із головних аспектів дослідження даної теми – це аналіз політичної системи росії та її еволюції з авторитаризму до тоталітаризму. Проаналізовано роль політичних лідерів, зокрема володимира Путіна, у формуванні політичної системи росії, їхній вплив на внутрішню та зовнішню політику країни. Крім того, при дослідженні даної теми показано вплив тоталітарних методів на життя громадян росії, зокрема, їхні свободи та права. Також звернуто увагу на вплив тоталітарних методів на економіку, зокрема на розвиток вільного підприємництва та інновацій.

Системний метод щодо теми є комплексним підходом до розуміння цієї проблеми. У разі застосування системного підходу до запропонованої теми, дослідники можуть вивчити взаємодію різних факторів, які впливають на політичний розвиток росії та зрозуміти, які з них є ключовими у формуванні тоталітарної системи в країні. Дослідження на основі системного підходу також дозволить розглянути цю проблему з різних сторін та знайти рішення, які будуть корисними для розв'язання даної проблеми.

Принцип всебічності, якщо посилається на всеосяжне пізнання предмета, дозволив здійснити глибокий аналіз розвитку інформаційної війни яка відіграє важливу роль, є досить ефективною і має значний вплив на хід подій. Російська федерація використовує широкий спектр засобів для маніпуляції інформацією та впливу на свідомість українського населення і міжнародну спільноту. Це включає в себе контроль над телебаченням, розповсюдження фейкових новин, хакерські атаки на інформаційну інфраструктуру та інші методи.

Принцип всебічності є важливим аспектом при дослідженні теми. Цей принцип передбачає розгляд даної теми з різних точок зору та врахування різних аспектів проблеми. Наприклад, проаналізовано взаємодію політичної системи Путіна з іншими країнами та міжнародними організаціями. Також було звернуто увагу на вплив різних факторів, таких як культурні та соціальні традиції, економічні та геополітичні чинники, що вплинули на політичний

розвиток росії. Також розглянуто вплив російської політики на права та свободи громадян і на права людей на тимчасово окупованих територіях чи в інших країнах.

Принцип комплексності, взаємозумовлений та взаємоузгоджений розвиток системи, можна розглядати як важливу складову в контексті «росія на шляху від авторитаризму до тоталітаризму» або так званого «путінізму». У загальному розумінні, принцип комплексності вказує на те, що система або процес розвивається як цілісний організм, де різні складові частини взаємодіють між собою та впливають на весь системний контекст. У разі «путінізму» це може означати, що розвиток політичної системи росії спрямований на підтримку та посилення влади однієї особи (Володимира Путіна) та його близького оточення. Взаємозумовленість вказує на те, що розвиток системи залежить від взаємозв'язків між її складовими елементами. У випадку «путінізму» це означає, що різні сфери життя, такі як політика, економіка, ЗМІ, правосуддя тощо, впливають одна на одну та спрямовуються на досягнення цілей, визначених політичним режимом. Наприклад, законодавчі зміни можуть обмежувати свободу слова та незалежність ЗМІ, що забезпечує політичну контрольованість та підтримку влади. Взаємоузгоджений розвиток системи вказує на те, що різні складові елементи системи розвиваються відповідно до спільних цілей і принципів. У «путінізмі» це може означати те, що різні інституції та органи влади спрямовані на забезпечення та зміцнення влади політичного лідера, а також на збереження стабільності та контроль над суспільством.

Серед основних наукових методів, які були використані в дослідженні, є такі: метод аналізу і синтезу, індукції та дедукції, діалектичний, метод періодизації та узагальнення. Зокрема, методи аналізу і синтезу, індукції та дедукції використано під час опрацювання джерельної бази та історіографії проблеми.

Застосування діалектичного методу допомогло розкрити динаміку політичних процесів в росії, що ведуть до тоталітарних тенденцій під

Путінським режимом. Діалектика розглядає розвиток як процес, де взаємодіють протилежності. У контексті «путінізму» можна виявити такі протиріччя, як обмеження громадських свобод та прав людини, зростання впливу державних структур на економіку, концентрація влади у руках обмеженого кола осіб тощо. Цей метод дозволяє розбити досліджуваний період на окремі етапи або періоди, що відповідають певним змінам, тенденціям та ключовим подіям. Періодизація дозволяє систематизувати історичні події та процеси, встановити послідовність та залежності між ними. Розглядаючи кожен період окремо, дослідник проаналізував зміни, протиріччя, ключові події та визначив тенденції розвитку від авторитаризму до тоталітаризму.

Формально-юридичний підхід до аналізу політичного режиму росії, який називають «путінізм», відображає спостереження щодо поступового зростання контролю держави над громадянами та політичними процесами у країні. Авторитаризм і тоталітаризм – це дві форми політичного режиму, в яких влада сильно централізована, але вони мають певні відмінності. Авторитаризм характеризується обмеженнями на політичні свободи та права громадян, контролем над ЗМІ та опозицією, а також відсутністю справжньої системи розділу влади. Тоталітаризм, у свою чергу, є більш екстремальною формою диктатури, де влада прагне контролювати всі аспекти життя суспільства, включаючи політичні, економічні, соціальні та культурні сфери. У випадку росії, деякі аналітики та спостерігачі вважають, що протягом останніх років спостерігається зростання тоталітарних рис в політичній системі. Це включає зміни в конституції, які збільшують повноваження президента, обмеження політичних свобод, репресивні заходи проти опозиції та критиків режиму, контроль над ЗМІ та інтернетом, а також залучення держави до економічних секторів. У рамках формально-юридичного підходу аналізується законодавство та правова система, що використовується для забезпечення контролю та репресивного впливу на опозицію та громадян.

При написанні роботи широко використовувались спеціальні історичні методи:

- конкретно-пошуковий – під час аналізу та систематизації джерел та літератури;
- історико-порівняльний – проаналізовано політичний стиль, політичну систему та діяльність президента російської федерації володимира Путіна, порівняно його з іншими політичними системами та лідерами в історії;
- історико-системний – розглянуто історичні коріня, основні характеристики та вплив політичної системи, що асоціюється зі стилістикою та політикою президента Володимира Путіна;
- синхронний аналіз – дослідження та аналіз феномена «путінізму» з певного періоду, враховуючи його ключові аспекти, характеристики та наслідки;
- метод періодизації – розділено історичний розвиток на окремі періоди або етапи залежно від ключових подій, політичних змін або стратегій, пов'язаних з владою володимира Путіна.

Крім вище згаданих спеціальних історичних методів при написанні роботи використані загальнонаукові методи дослідження: емпіричні (спостереження, порівняння), емпірично-теоретичні методи (абстрагування, узагальнення, дедукція та індукція, аналіз і синтез, логічний) та теоретичні (сходження від абстрактного до конкретного, описовий, статистичний, типологізація та класифікація), а також спеціальні (конкретно-історичні) методи: проблемно-хронологічний; історико-генетичний; історико-порівняльний; історико-типологічний; історико-системний; структурно-функціональний; метод періодизації (діахронний).

Їх комплексне застосування сприяло впорядкуванню фактів, інтерпретації конкретно-історичного матеріалу, створенню цілісної картини путінізму.

Отже, використання сукупності загальнонаукових, конкретно-історичних, спеціально-історичних, джерелознавчих та міждисциплінарних

методів пізнання створює належні умови для досягнення поставленої мети. Застосовані теоретико-методологічні принципи та використані методи дали змогу провести дослідження неупереджено, системно і комплексно, висвітлити визначені аспекти проблеми у зв'язку з процесами та подіями, що відбувалися на українських землях в досліджуваний період, з урахуванням сучасних тенденцій розвитку історії. У цілому комплексне застосування вказаних методів наукового дослідження дало можливість розкрити питання переходу росії від авторитаризму до тоталітаризму.

РОЗДІЛ 2. АВТОРИТАРИЗМ ЯК ФОРМА РЕЖИМУ

2.1. Визначення поняття авторитаризму та проблеми класифікації

Концептуалізація авторитаризму має довгу історію з різними типологіями, розробленими з часом для класифікації різних авторитарних режимів. Основою цих типологій є виявлення спільних рис, таких як спадковість, військове правління чи однопартійне правління. Найперші спроби концептуалізації авторитаризму були зосереджені на демонстрації мовчазної згоди, і ці ранні концептуалізації збігалися з сучасними типологіями у визначенні спільних рис авторитарних режимів⁵⁶.

Поняття авторитаризму з часом еволюціонувало, як і режими, які його втілюють. Історичні події та глобальні політичні підводні течії відіграли значну роль у формуванні авторитарних режимів і їх концептуалізації⁵⁷. Дослідники розробили різні типології авторитарних режимів, з різними ознаками, які мають чітке історичне коріння, і вони можуть мати різні наслідки для зміни режиму та демократизації⁵⁸. Незважаючи на те, що на основі попередніх досліджень було зроблено спроби розробити нові концептуалізації авторитаризму, ядром більшості типологій різних типів авторитарних режимів є відмінність між спадковістю, або правлінням однієї сім'ї, військової чи політичної організації, та персоналістським правлінням, коли лідер режиму бере під контроль більшість аспектів політичного життя⁵⁹. Зрозуміло, що зі зміною подій і політичного ландшафту змінюватиметься і визначення авторитаризму та те, як його вивчають. Вивчення авторитаризму почалося з таких вчених, як Карл Поппер, Ханна Арендт, Хуан Лінц і Гільермо О'Доннелл, які аналізували

⁵⁶ *Hadenius A., Teorell J. Pathways from Authoritarianism. Journal of Democracy. 2007. Vol. 18, № 1. P. 143–157.*

⁵⁷ *Frantz E. Authoritarianism: What everyone needs to know. 2018. 188 p.*

⁵⁸ *Levitsky S., Way L. The Rise of Competitive Authoritarianism. Journal of Democracy. 2002. Vol. 13, № 2. P. 51–65.*

⁵⁹ *Hadenius A., Teorell J. Ibid.*

події у своїх власних суспільствах, щоб протистояти таким тенденціям⁶⁰. Лінц розглядає слабку політичну мобілізацію як характеристику авторитаризму та визначає його як менталітет, а не ідеологію. Він припускає, що відносно нестримне керівництво є визначальною рисою авторитаризму, і це режим з обмеженим рівнем плюралізму.

Теоретичні погляди на авторитаризм широко обговорюються в науковій літературі. Одна з точок зору полягає в розрізненні авторитарних і неліберальних практик. Неліберальні практики – це ті, які посягають на індивідуальну автономію та гідність, тоді як авторитарні практики підривають відповідальність перед людьми через секретність, дезінформацію та придушення голосу⁶¹. Теорія авторитаризму та авторитарної особистості розвинулася як реакція на соціально-політичні загрози першої половини минулого століття.

Теоретичні підходи до авторитаризму різняться за класифікацією режимів. Перші два підходи, наприклад, класифікують режими як демократичні або авторитарні та базуються на конкурентному характері багатопартійної системи режиму⁶². Водночас третій підхід розрізняє гібридні режими та інші типи режимів, такі як «керований плюралізм» і «лібералізована автократія». Він не класифікує гібридні режими ні як демократичні, ні як авторитарні.

Авторитарні практики характеризуються відсутністю вільної та чесної конкуренції, порушенням політичних прав особи та саботажем підзвітності, тоді як неліберальні практики передбачають організовані порушення індивідуальної автономії та гідності. Важливо зазначити, що ярлик авторитаризму також може застосовуватися до транснаціональних механізмів

⁶⁰ *Glasius M.* What authoritarianism is ... and is not: a practice perspective. *International Affairs*. 2018. Vol. 94, № 3. P. 515–533.

⁶¹ *Glasius M.* Ibid.

⁶² *Gilbert L. & Mohseni P.* Beyond Authoritarianism: The Conceptualization of Hybrid Regimes. *Studies in Comparative International Development*. 2011. Vol. 46, № 3. P. 270–297.

управління, і що вибори не роблять автоматично механізм управління авторитарним.

Термін авторитаризм використовувався для опису широкого спектру політичних і соціальних систем і практик. Однак не завжди легко чітко визначити, що таке авторитаризм. У 1950-х роках дослідницький проект під назвою «Авторитарна особистість» був проведений з метою кращого розуміння соціальних розколів авторитаризму⁶³. Дослідження показало, що авторитаризм є багатогранним явищем, яке неможливо звести до одного простого визначення. Ось чому важливо розуміти різні аспекти авторитаризму, такі як відсутність відповідальності та придушення громадянських свобод. Зрештою, авторитаризм – режим правління, за якого всю чи більшу частину влади зосереджено в руках однієї особи чи групи осіб. Характерною рисою є зведення нанівець місцевого самоврядування, застосування репресій і терору.

Авторитаризм — це тип правління, за якого єдиний лідер має абсолютний контроль над нацією, а люди майже не мають права голосу в цьому питанні. Були різні спроби визначити, спостерігати, класифікувати, аналізувати та операціоналізувати авторитаризм. Тоді виникає проблема, як класифікувати авторитаризм, особливо в світлі різних форм, які він може приймати. Це пов'язано з тим, що авторитарним режимам для легітимізації своєї влади потрібна політична ідеологія, навіть якщо захисту прав і свобод людини відводиться другорядне місце в ідеологічній ієрархії та політичній практиці цих режимів⁶⁴. Щоб краще зрозуміти суть питання, ідеології авторитарних і неоавторитарних режимів аналізуються в трьох кластерах. Перший кластер містить авторитарні монархії та «комуністичні режими», другий кластер складається з неліберальних режимів, які беруть участь у виборах, а третій

⁶³ *Authoritarian Personality* / E. Frenkel-Brunswik et al. Verso Books, 2019. 1072 p.

⁶⁴ *Nisnevich Y. Modern Authoritarianism and Political Ideology. SSRN Electronic Journal. 2017. URL: <https://doi.org/10.2139/ssrn.2916078>.*

кластер поділяється на дві підгрупи: пострадянські режими та неоавторитарні режими.

Загалом класифікація авторитарних режимів залишається складним питанням, яке потребує подальшого дослідження та уточнення, щоб краще зрозуміти нюанси та складність цих політичних систем.

Існуючі системи класифікації авторитарних режимів піддавалися критиці через їх обмеженість і недоліки. Одним із обмежень є питання категорій режимів, що збігаються, що ускладнює розрізнення між різними типами авторитарних режимів. Науковці намагалися вирішити ці обмеження, пропонуючи нові концепції, такі як електоральний авторитаризм і закритий авторитаризм, але вони також зазнали критики за свої обмеження та недоліки. Іншим обмеженням є класифікація недемократичних, неавторитарних режимів, які часто класифікують як «гібридні режими». Хоча ця класифікація намагається охопити нюанси цих режимів, вона має власні обмеження та потребує подальшого роз'яснення. Незважаючи на ці проблеми, дослідники продовжували удосконалювати схеми класифікації, намагаючись точніше відобразити складність авторитарних режимів. Однією з таких спроб є проект *Varieties of Democracy (V-Dem)*, який прагне ідентифікувати та розмежувати різні типи авторитарних режимів на основі їхніх характеристик та поведінки⁶⁵. Однак навіть із цими вдосконаленнями залишаються проблеми, такі як необхідність включення градацій у систему класифікації та усунення недоліків існуючих концепцій. Загалом життєво важливо, щоб дослідники продовжували критично оцінювати та вдосконалювати існуючі системи класифікації, щоб краще зрозуміти нюанси авторитарних режимів і розглянути їх обмеження.

Можна скласти класифікацію авторитарного режиму, запропоновану А. П. Циганковим⁶⁶.

⁶⁵ Soest C., Grauvogel J. Identity, procedures and performance: how authoritarian regimes legitimize their rule. *Contemporary Politics*. 2017. Vol. 23, № 3. P. 287–305.

⁶⁶ Циганков А. П. Сучасні політичні режими: структура, типологія, динаміка. Інтерпракс, 1995. 295 с.

1. Однопартійний режим – керівництво державою належить одній партії.

Поділяються на:

- домінантно-мобілізаційні - конкуренції еліт практично немає, а мобілізація суспільства досить висока;

- підлегло-мобілізаційні – існують певні розбіжності у концептуальних установах партії, які не зачіпають масові верстви суспільства.

- домінантно-плюралістичні - партії під силу зберегти контроль над іншими елітними угрупованнями, але суспільство все більш меншою мірою може бути приведено в активність завдяки ідеологічним установам.

- підлегло-плюралістичні – режим не може обмежити внутрішньоелітну боротьбу, а також не в змозі залучити до підтримки свого правління основні верстви населення.

2. Військовий режим – зазвичай ґрунтується на захопленні влади, здійснюючи державний переворот, скидає негодних цивільних осіб від політичної влади.

3. Режим особистої влади – влада належить одному лідеру, він спирається свої особисті харизматичні якості.

4. Бюрократично-олігархічний режим – парламентським органам притаманні формальні повноваження, але насправді вони не в змозі змагатися з потужним корпоративним блоком сил.

Х. Лінц, Р. Даль запровадили термін авторитаризм та розробили перші типології недемократичних форм влади. Х. Лінц запропонував свою типологію авторитаризму, яка спирається на чотири основні фактори, такі як плюралізм, ідеологізація, мобілізація населення, конституційність влади.

Роберт Даль дав свою класифікацію політичних режимів, основними критеріями типології є: конкуренція у боротьбі влади; рівень залучення громадян в управлінні. На основі цих критеріїв він виділив чотири типи:

1) Закрита гегемонія - відсутня конкуренція у боротьбі за владу та залучення громадян

2) Відкрита гегемонія – відсутня конкуренція, але громадяни частково залучені до управління.

3) Змагальна олігархія – присутня широка конкуренція у боротьбі влади, але рівень залучення громадян під управлінням слабкий.

4) Поліархія (багатовлада) – є конкуренція у боротьбі влади і залученість громадян управління дуже велика.

Авторитаризм є більш щадним порівняно з тоталітаризмом, але все ж таки громадяни не мають повною мірою своїми правами і свободами, влада не належить народу, вибори носять лише формальний характер. Влада зосереджена в руках центру, як правило, при владі знаходиться або харизматичний лідер, або одна правляча партія. Опозиція має роль обмежувача, вона намагається обмежити діяльність влади, щоб не було встановлено тотального контролю над усіма сферами життя суспільства. У такому суспільстві немає свободи слова, але також немає чесною і рівною конкуренції.

2.2. Історичні витоки авторитаризму і сучасне використання

Виникнення авторитаризму є складним явищем, на яке вплинули різноманітні історичні події та періоди. Авторитаризм проявлявся в різних історичних контекстах, і розуміння різних режимів політичної влади має вирішальне значення для пояснення його існування. Історичний контекст формує людську діяльність і самих акторів, і важливо визнавати соціальні антагонізми як безпосередні причини авторитаризму. Три найпоширеніші способи збереження політичної влади протягом історії включають однопартійні держави, військові режими та монархії⁶⁷. В інших випадках авторитарні режими прагнуть зберегти владу за допомогою маніпуляцій і примусу. Розуміння історичних перспектив походження авторитаризму може

⁶⁷ Hadenius A., Teorell J. Ibid.

дати розуміння того, як ці режими виживають. Громадянство та демократія мають неглибоке коріння в деяких суспільствах, що робить їх вразливими до панування та авторитарного правління.

Поява авторитарних режимів в історії можна пояснити кількома рушійними силами. Одним із першочергових факторів є необхідність сприяння економічному зростанню, що історично призвело до появи авторитарних урядів в регіонах. Зростання авторитаризму більш імовірно в контекстах, де вже встановлені автократичні системи. Основною рисою авторитарних режимів є використання репресій, які можуть базуватися на вимогах стабільності чи безпеки. Проте також були випадки, коли швидке зростання демократичних режимів кидало виклик авторитарному правлінню, особливо після великих історичних подій. Іншою рушійною силою виникнення авторитаризму є існування частково вільних і частково авторитарних систем, які не відповідають традиційним типам режимів.

Обговорюючи перспективи появи авторитарних режимів, науковці часто обговорювали один одного, що призводило до відсутності ясності в цьому питанні. Важливо відрізнити напівавторитарні режими від повністю авторитарних, і цього можна досягти шляхом вивчення історичного контексту та відстеження процесів, які породжують такі режими.

Сучасні авторитарні режими характеризуються різноманітними ознаками, які відрізняють їх від традиційних форм авторитаризму. Однією з ключових особливостей є саботаж підзвітності, який досягається за допомогою таких практик, як секретність, дезінформація та відключення голосу. Це часто супроводжується неліберальними практиками, які посягають на індивідуальну автономію та гідність. Однак важливо зазначити, що авторитарні та неліберальні практики можуть існувати в різних контекстах, окрім режимів державного рівня. З точки зору претензій на легітимність, виборчі авторитарні режими часто імітують демократію, зосереджуючись на їхніх «адекватних» процедурах, тоді як закриті авторитарні режими покладаються на претензії, засновані на ідентичності, такі як основоположний

міф чи ідеологія⁶⁸. Однак, незалежно від типу режиму, побудова переконливих претензій щодо легітимності має вирішальне значення для забезпечення стабільності.

У політичному центрі та місцях відбувається зосередження влади у руках конкретного індивіда чи групи осіб, їх рішення має виконатися беззастережно, при цьому поділ влади відсутній. Роль урядового органу приділяється задній план, вони стають другорядними. На парламентських виборах, як правило, відсутня або вона обмежена – боротьба партій за владу, тому вибори можна назвати фіктивними. Народ відчужується від влади, оскільки він може повною мірою здійснювати свої політичні права, відсутня гласність у діяльності державні органи. Зазвичай, органи самоврядування на місцях відсутні, домінує принцип призначення посаду.

При авторитаризмі дозволені політичні об'єднання, але ті, які виступають за режим, а організації, загрозливі йому, опиняються межею закону. Таким чином, допускається багатопартійність, але правляча партія панує у політичній сфері.

По суті, держава приймає легальну опозицію, але її діяльність дуже звужена. У суспільстві діють інститути, які можуть впливати на владу та проявляти ініціативність – це сім'я, церква, етнічні групи, соціальні рухи та асоціації. Але вони обмежені у сфері своєї діяльності, оскільки перебувають під жорстким контролем влади, тому вони не в змозі організувати потужний рух та викликати протест. Так звана опозиція, швидше, більше стримує владу у встановленні тотального контролю над усіма сферами життєдіяльності суспільства, ніж намагається сформулювати певні цілі та завдання щодо вирішення політичних проблем.

У сфері інформаційного ринку цілком і повністю переважають проурядові ЗМІ. Відбувається значний односторонній вплив каналів. Засоби масової інформації, які виступають проти режиму, забороняються. У

⁶⁸ *Soest C., Grauvogel J. Ibid.*

результаті немає свободи слова, а також гарантії чесної та рівної конкуренції. Цензура може бути як окремий інститут.

Загалом влада може правити за допомогою законів, але вона використовує їх за своєю розсудливістю. Конституція не діє як основний закон держави, її замінюють різні постанови, підзаконні акти, які набувають чинності законом. Право не має жодного пріоритету. Все це створює добрі умови для самоврядності та беззаконня. Громадянські та особисті права існують лише на папері, а в реальному житті вони майже не застосовуються. Немає будь-яких дійсних гарантій захисту прав особистості, народностей, установ. Особа повністю усувається від управління. Незалежність та захист особистості не реалізується. Закон захищає інтереси держави, а чи не громадян. Зрештою держава виявляється неправовою.

Для того, щоб утримати населення країни в повній покорі, режим використовує насильство, тепер армія, поліція, органи безпеки стають найважливішими інститутами громадського врегулювання. Армія є головною опорою, яку спирається влада.

Важливо, що авторитаризм не дотримується суворо обов'язкової ідеології. Замість застосування ідеологічних доктрин, які надають зацікавленість громадян у політичному та соціальному житті, верхівка влади використовує механізм спрямований на внутрішньогрупове прийняття рішень. Авторитаризм допускає плюралізм, але він суворо дозований, і навіть терпить так звану напівпозицію. Ідеологія не доводиться до догматизму. Він спирається на традиції, що склалися в даному суспільстві і не несе будь-якої пророчої ідеї.

2.3. Особливості російського авторитаризму

Авторитарний режим характеризується наявністю ознак на сучасному етапі розвитку громадсько-політичної думки, в умовах демократизації та лібералізації суспільно-політичних і соціально-економічних процесів у більшості країн світу можливі і потенційно застосовні лише в окремих архаїчних суспільствах. Ці суспільства знаходяться поза межами цивілізаційної еволюції, для них характерна наявність усталених відносин «панування-підкорення», моделлю яких є національне минуле чи традиційний порядок, а не національне благо в процесі суспільного розвитку.

Авторитарний стиль управління формується безпосередньо під тиском і впливом особистих факторів характеристики одного менеджера, який організовує всі інші суспільні процеси в країні відповідно до свого розуму, своїх поглядів і по-своєму. Цей стиль будує апарат управління та державний механізм, головною метою якого є утримання особистої влади та запобігання або жорстке придушення громадської непокори чи соціальних протестів.

Тому авторитарний режим не пов'язаний з державою і суспільством. Воно не пов'язане з розвитком нації чи захистом національних цінностей, а є індивідуальним виявом особистої влади однієї особи, тобто вузького кола людей, які займають найвищий рівень в ієрархії правлячої політичної еліти. Говорити про відсутність такої еліти недоречно, оскільки одна людина принципово не в змозі організувати державотворчі процеси.

Неоімперські амбіції Путіна мають значні наслідки для майбутнього росії. Його політика, спрямована на розширення впливу та влади росії, призвела до зростання напруженості у відносинах із сусідніми країнами та Заходом. Анексувавши Крим і підтримуючи сепаратистські рухи в Україні, Путін продемонстрував свою готовність використовувати військову силу для досягнення своїх цілей. Це призвело до запровадження економічних санкцій проти росії, що ще більше ізолювало країну від міжнародної спільноти. Зосередженість Путіна на зміцненні влади держави та придушенні

інакомислення також призвела до придушення громадянського суспільства та прав людини, що викликає занепокоєння щодо майбутнього демократії в росії.

Незважаючи на виклики, пов'язані з неоімперськими амбіціями та авторитаризмом Путіна, у політичному ландшафті росії є потенціал для змін. Країна має багату історію громадянського суспільства та демократичних рухів, і є ознаки того, що ці сили починають відроджуватися. Недавні протести проти корупції та фальсифікації виборів показали, що серед росіян зростає бажання змін. Хоча контроль Путіна над владою залишається міцним, є надія, що з'явиться нове покоління лідерів, які віддані демократичним цінностям і верховенству права. Майбутнє росії залежатиме від того, чи зможуть ці сили подолати перешкоди, створені авторитаризмом і неоімперськими амбіціями Путіна.

В умовах збройної агресії росії в Україні, в контексті авторитарного розгортання російської держави, дуже важливо за нею ретельно стежити. Раніше, розглядаючи його походження, ми усвідомлювали, що це соціально-політичний та історичний процес в «стані» сусіда, і кожен народ має право визначати свою долю, встановлювати владу та керувати державою, використовуючи різні моделі: демократичні, авторитарні чи тоталітарні. Проте, зараз ми не можемо казати, що політичні процеси відбуваються за кордоном, десь далеко. Те, що вони відбуваються на нашій території – на окупованих територіях – безпосередньо впливає на долю народу, в тому числі нашого.

У дихотомії «демократія авторитаризм» сучасна політична система рф є авторитарною. Ключова якість демократії – можливість зміни керівництва без його згоди – в російській федерації не працює. Незважаючи на те, що в російській федерації прийшов до влади третій президент, кожен наступний президент змінювався за згодою або проханням попереднього президента. Тому Єльцин, Путін і Медведєв представляли політичну систему, ознакою якої було значне посилення диктатури Держради.

Зростає занепокоєння, що за правління Путіна в країні виникла диктатура з тоталітарними елементами, яка призвела до політичного режиму, відомого як «путінізм». Консолідація влади у виконавчій гілці влади призвела до відсутності системи стримувань і противаг і послаблення демократичних інститутів. Путін також пригнічував опозицію та свободу преси, що призвело до відсутності політичного плюралізму та обмежень вільного потоку інформації. Іншим ключовим елементом путінізму є посилення пропаганди та дезінформації. Російський уряд розробив складну систему дезінформації та пропаганди для формування громадської думки. Внаслідок чого путінізм асоціюється з придушенням громадянських свобод і прав людини, за використання урядом таких тактик як стеження, цензура та переслідування для збереження контролю.

Як справедливо зазначає Е. Афонін, «авторитаризм не випадковість. Він породжується всією логікою суспільно- політичного розвитку і виступає одним із його ймовірних результатів. Отже, авторитаризм зумовлений і закономірний. І пізнати його витoki можна, справді, тільки досягнувши стан розвитку громадянських інститутів і соціально-політичну ситуацію»⁶⁹.

Путінське обмеження громадянських свобод і прав людини викликало занепокоєння як усередині країни, так і на міжнародному рівні. Путінська росія, закони, що обмежують свободу слова, тоталітарні тенденції в політиці та відмова від ринкових реформ в економіці – одні з головних тем для обговорення в закордонних ЗМІ. Західна Європа називає російський режим авторитарним, це сталося внаслідок багатьох факторів, зокрема відмови від демократичних інститутів, реформ та свободи слова в рф. У росії спростовують цей тезис і перекладають вину за недотримання свободи слова та прав людей на європейські країни.

Російський авторитаризм сягає корінням в історію країни. За часів царської росії влада була висококонцентрована, а етнічні меншини

⁶⁹ Афонін Е. Ми йдемо до авторитаризму? : інтерв'ю журналу «Віче» // Віче. 2007. № 9-10. С. 33.

пригнічувалися. Після революції 1917 року влада була передана радянським керівникам, які також зайняли диктаторський підхід до управління країною.

Після розпаду Радянського Союзу росія стала демократичною країною, але ця демократична система була нестабільною, і уряд швидко перейшов до авторитарного правління. Через роки російський авторитаризм знову запановує на політичній сцені країни.

Свобода слова в сучасній росії обмежена. Журналісти, активісти та інші громадські діячі, які критикують владу, можуть бути піддані репресіям. Крім того, уряд контролює більшу частину засобів масової інформації, що дозволяє уряду використовувати ці ЗМІ у власних цілях. Така концентрація влади підкріплюється відсутністю значних стримувань та противаг у виконавчій владі, оскільки президент часто може обійти або ігнорувати судову та законодавчу гілки влади. Подібна концентрація влади в руках президента була визначальною рисою російської політики з часів СРСР і продовжувала формувати політичний ландшафт під керівництвом Путіна. Уряд вжив низку заходів щодо придушення інакодумства та обмеження діяльності опозиційних партій та організацій громадянського суспільства. Ці заходи включають застосування сили проти протестувальників, ув'язнення лідерів опозиції та обмеження свободи слова та зборів. Уряд також звинувачують у використанні позасудових коштів, щоб змусити замовкнути своїх критиків, включаючи використання отрути та вбивства. Партія «Громадянські права», наприклад, займається боротьбою з корупцією та порушеннями прав людини, але у своїх зусиллях вони зіткнулися із значними перешкодами. Ці обмеження громадянського суспільства та прав людини призвели до виникнення культури страху та самоцензури, коли люди бояться виступати проти режиму, побоюючись відплати. За даними Організації з безпеки і співробітництва в Європі (ОБСЄ), у росії існує "системний підхід до обмеження свободи слова", що відображається у законах і практиці, що застосовуються до журналістів та активістів.

Міжнародна реакція на дії росії в Україні була переважно негативною, оскільки багато країн запровадили санкції проти росії у відповідь на анексію Криму, АТО та повномасштабне вторгнення. Санкції стосуються російських осіб і компаній, а також економіки країни в цілому. Росія відповіла контрсанкціями проти західних країн, створивши цикл економічної відплати. Незважаючи на ці заходи, конфлікт в Україні триває, ситуація залишається серйозним викликом для міжнародної спільноти, а також для самих України та росії.

В «Обращении Президента Российской Федерации 2022-02-24» Путін оголосив про початок «Специальной военной операции» аргументуючи вторгнення російської федерації, він звинувачував НАТО в розширенні на Схід, та бажанням включити до свого складу Україну, створюючи перманентну загрозу для територій рф⁷⁰. Посилаючись на 51 статтю уставу ООН, він обґрунтовував екзистенційну загрозу для щойно визнаними їм «незалежними» ДНР та ЛНР, з боку України. В ході своєї промови він зауважив, що прагне до проведення денацифікації та демілітаризації України, при цьому, не ставлячи перед собою цілі захоплення якихось територій України, окрім «закріплених в конституціях так званих ДНР та ЛНР». Зона проведення «специальной военной операции» не була позначена, при цьому, не було означено, яким чином, та до якого моменту, буде проводитись процес демілітаризації та денацифікації.

Загалом, ця заява трактується, як заява про оголошення війни. Експерти з міжнародного права Джон Беллінджер, Ніко Кріш, Роберт Голдман, а також відомі публічні історики, такі як Джаред Мак-Брайд, Франсін Хірш, Тімоті Снайдер, Омер Бартов, Крістоф Дікман та інші, а також лідери багатьох країн світу заявили про абсолютну беззмістовність промови, в якій російський лідер дуже часто явно протирічить сам собі, при чому маніпулюючи та перекручуючи факти.

⁷⁰ Путін о 5-й ранку оголосив про початок операції на Донбасі. Там само.

Ця промова стала ключовою. З (де-факто) оголошенням війни проти України, розпочинаються невідворотні процеси мігрування російської політичної системи від авторитаризму до тоталітаризму. Можливість подальшого конфлікту та ескалації викликає серйозне занепокоєння в контексті російського авторитаризму. Концентрація російських військ на кордоні з Україною викликала тривогу серед партнерів України та міжнародної спільноти. Можливість подальшої агресії з боку росії та потенціал поширення конфлікту за межі України є значним ризиком. Для світових лідерів важливо працювати над мирними рішеннями, щоб запобігти подальшій шкоді невинним цивільним особам і подальшій дестабілізації регіону та повинна працювати разом, щоб притягнути російський уряд до відповідальності за свої дії та підтримати голоси тих, хто прагне демократії та свободи в росії. Подолання авторитаризму в росії є надзвичайно важливим. Дії російського уряду щодо України та її власних громадян викликають занепокоєння щодо порушень прав людини та придушення демократії та свободи слова.

В росії права людини часто порушуються. Наприклад, політичні в'язні можуть бути утримувані у в'язницях без судового рішення, а громадяни не мають можливості висловлювати свої погляди на дії влади. Зокрема, правозахисники та активісти стикаються зі значними труднощами у здійсненні своєї діяльності. Уряд регулярно втручається у роботу громадських організацій та не дозволяє їм працювати вільно та незалежно. Відомо, що уряд Путіна нападає на політичних опонентів, журналістів і активістів, які виступають проти його режиму. Помітними прикладами є Олексій Навальний, гучний критик Путіна, якого заарештували й ув'язнили за нібито порушення умов умовно-дострокового звільнення в лютому 2021 року⁷¹. Іншим прикладом є справа Сервера Мустафаєва Мемедемінова, кримськотатарського

⁷¹ *Орешкін Д.* Російський народ не готовий підніматися з колін, його опір як пластилін. FreeДом. 16.01.2023. URL: <https://uatv.ua/uk/aktsiyi-protestu-pidpaly-vijskkomativ-i-gasla-v-sotsmerezahah-yak-rosiyany-namagayutsya-prypynyty-vijnu-z-ukrayinoyu/> (дата звернення 10.11.2023)

активіста, який був затриманий і ув'язнений за звинуваченням у тероризмі в 2018 році. Ці арешти та ув'язнення є попередженням для інших діячів опозиції, створюючи атмосферу страху та залякування.

Розгін протестів і демонстрацій є ще одним прикладом репресій за правління Путіна. Відомо, що уряд використовує силу для придушення протестів, включно із застосуванням поліції, сльозогінного газу та гумових куль. У 2020 році реакція влади на протести на підтримку Навального призвела до арештів понад 10 тис. осіб. Відомо також, що уряд переслідує журналістів і ЗМІ, які повідомляють про протести, причому деякі журналісти зазнають фізичних нападів або затримання. Ці дії обмежують можливість громадян висловлювати незгоду та реалізувати своє право на свободу слова.

Підсумовуючи, правління Путіна було відзначене різними формами репресій, включаючи політичну опозицію, громадянське суспільство та права людини, релігійну свободу та групи меншин. Придушення протестів урядом, арешти опозиційних діячів і контроль над засобами масової інформації та інформацією значно обмежили політичне інакомислення. Обмеження свободи вираження поглядів і зібрань, переслідування активістів і придушення прав ЛГБТК+ придушили громадянське суспільство. Ці дії викликали занепокоєння щодо стану демократії та прав людини в росії під керівництвом Путіна.

Сучасний російський авторитаризм характеризується централізованим управлінням. Влада зосереджена в руках президента та його близьких співробітників, що дозволяє їм приймати рішення без залучення інших гілок влади. Законодавча влада в росії не має значного впливу на прийняття рішень, а судова влада не є незалежною та не забезпечує захист прав та свобод громадян. У росії влада контролює багато аспектів громадського життя. Наприклад, національні телеканали контролюються державою, що дозволяє владі впливати на думки громадян. Уряд контролює також інтернет-ресурси та соціальні мережі, що дозволяє йому здійснювати масштабний моніторинг активності громадян в мережі.

Загалом, можна сказати, що авторитаризм є серйозною проблемою для росії та всього світу. РФ порушує основні принципи демократії та свободи, і може призвести до серйозних наслідків для країни та її громадян. Тому, необхідно докласти зусиль для боротьби з авторитаризмом та підтримки демократії в росії. Одним з можливих шляхів протидії авторитаризму є підтримка громадських ініціатив, які демонструють владі, що громадяни бажають більшої свободи та демократії. Наприклад, масові протести та акції громадської непокори можуть допомогти привернути увагу влади до проблем авторитаризму та змусити її прийняти необхідні рішення для забезпечення демократії в країні. Участь у масових акціях протесту та громадянської непокори в росії може нести значні ризики та наслідки. Основною функцією громадянської непокори є кинути виклик політичній владі, але вона також може призвести до правових наслідків. Сучасний громадянський опір у росії стикається з проблемами, зокрема, з правовими наслідками для тих, хто відмовляється служити в армії чи брати участь у демонстраціях протесту.

Росія залишається однією з найбільших авторитарних держав у світі. Однією з основних особливостей сучасного російського авторитаризму є висока концентрація влади в руках президента та його близьких співробітників. Відсутність ефективної системи розділу влади, незалежних ЗМІ та органів правосуддя створює умови для довільного втручання в права громадян та обмеження свободи слова.

На тлі спаду цін на нафту та інші ресурси, а також санкцій з боку Заходу, росія змушена шукати нові джерела економічного зростання та розвитку. Також варто звернути увагу на зовнішню політику росії, яка в останні роки була спрямована на зміцнення своїх позицій у регіоні, в тому числі за допомогою військової агресії. Росія продовжує вести активну політику відносно країн СНД та країн Європи, зокрема, шляхом використання енергетичної залежності та інших інструментів впливу.

Таким чином, державна політико-правова система російської федерації в силу суб'єктивних і об'єктивних умов має ряд особливостей, що дозволяють

характеризувати її як таку, що виникла в результаті трансформації режиму СРСР, і в той же час вона має риси як тоталітарної і демократичних режимів із подальшим посиленням рис, характерних для класичного тоталітаризму. На це вказують, серед іншого, такі ознаки, як відсутність сильного громадянського суспільства, надмірна концентрація влади в руках глави держави, відсутність права на незгоду та незалежності суду, посилення ролі спецслужб, що охороняють режиму, поєднання верхівки державної влади та великого бізнесу, слабкість авторитетних політичних еліт, здатних формувати відповідні моделі поведінки⁷².

Боротьба з авторитаризмом у росії є важливим завданням для всього світу. Необхідно докласти зусиль для створення демократичного та вільного суспільства в росії, яке буде відповідати потребам громадян та відповідати міжнародним стандартам прав людини та свободи. Сучасний російський авторитаризм має багато ознак, які порушують права та свободи громадян. Це має негативний вплив на країну та її громадян. Для того, щоб зробити росію більш демократичною, необхідно відмовитися від авторитарних методів управління та встановити демократичні інститути, які будуть відповідати потребам громадян. Необхідно дотримуватися принципів прав людини та свободи слова, щоб забезпечити розвиток вільного та демократичного суспільства в росії.

⁷² *Пархоменко Н.* Державний режим Російської Федерації: окремі політико-правовий вимір. Філософські принципи і методи. 2022. Вип. 23, вип. 1. С. 50–56. URL: <https://doi.org/10.33270/01222302.50> (дата звернення: 11.10.2023).

РОЗДІЛ 3. ТОТАЛІТАРИЗМ ЯК ФОРМА РЕЖИМУ

3.1. Визначення поняття тоталітаризму

Концепція тоталітаризму сформована різними історичними подіями, такими як піднесення фашизму в Італії, нацистської партії в Німеччині та більшовицької революції в росії. Ці події породили ідею однопартійної держави та використання терору як ключових ознак тоталітаризму, які й сьогодні продовжують формувати наше розуміння цього терміну. Щодо зародження теорії тоталітаризму, то вона сягає стародавніх часів. Так, тоталітарними вважаються теорія давньогрецького філософа Геракліта про необхідність загальної регуляції суспільства, політичні погляди, які висловив у моделі ідеальної держави Платон. Деякі тоталітарні моменти наявні в політичних доктринах Г. Бабефа, А. Сен-Сімона, Г. Ф. Гегеля, Ж. -Ж. Руссо, Ф. Ніцше⁷³.

Тоталітаризм – це форма правління, яка прагне встановити цілковитий (тоталітарний) контроль над суспільством і громадянами. Ч. Дж. Фрідріх визначає тоталітаризм як автократію, принципом дії якої є логічність ідеологічного мислення⁷⁴. Суть тоталітаризму — терор, який є всеосяжним і тривалим. Ханна Арендт дає чітке визначення тоталітаризму, яке характеризується унікальними якостями, і переплітається з описом тоталітарних режимів Гітлера та Сталіна в її книзі «Витоки тоталітаризму»⁷⁵. На думку Фрідріха, тоталітаризм також характеризується офіційною ідеологією, єдиною масовою партією, як правило, під одним лідером, майже повною монополією на контроль над усіма засобами ефективної збройної

⁷³ *Калиніна А. О.* "Виникнення тоталітаризму: умови формування та типологія". Актуальні проблеми політики. 2014. Вип. 51, с. 9.

⁷⁴ *Burrowes R.* Totalitarianism: The Revised Standard Version. *World Politics*. 1969. Vol. 21, № 2. P. 272–294.

⁷⁵ *Tucker R. C.* The Dictator and Totalitarianism. *World Politics*. 1965. Vol. 17, № 4. P. 555–583.

боротьби, подібним контролем над усіма засобами масової комунікації та системою терористичних поліцейський контроль.

Тоталітаризм відноситься до диктатури, що характеризується п'ятьма основними факторами, включаючи поліцейську державу, концентрацію влади, монополістську державну партію, тоталітарний соціальний контроль і опору на терор. Тоталітаризм — це окрема форма правління, яка відрізняється від інших форм, таких як авторитаризм, кількома параметрами. На відміну від інших форм правління, тоталітаризм прагне контролювати всі аспекти суспільства, включаючи думки та переконання окремих осіб. Це робиться шляхом перетворення класів на маси та руйнування всіх соціальних, правових і політичних традицій країни. Тоталітаризм також витісняє партійну систему масовим рухом, на відміну від однопартійних диктатур. Тоталітарні режими діють відповідно до системи цінностей, яка радикально відрізняється від усіх інших, що ускладнює судження чи прогнозування їх курсу⁷⁶. На противагу цьому, авторитарні режими, як правило, не ставлять собі за мету контролювати всі аспекти суспільства і можуть допускати певний ступінь політичної опозиції та свободу вираження поглядів. З точки зору контролю над життям громадян тоталітарні режими мають більший контроль, ніж авторитарні.

Тоталітаризм характеризується тотальним контролем уряду та суспільства з боку однієї правлячої партії чи лідера. Режим прагне контролювати кожен аспект індивідуального життя та викоринити будь-яку потенційну загрозу своїй владі. Це досягається шляхом використання насильства та терору для збереження контролю та придушення інакомислення. Тоталітарні режими використовують пропаганду та індоктринацію для створення нового типу людини, слухняної та лояльної до держави. Тоталітарні режими покладаються на монополію на інформацію для контролю над своїми громадянами. Вони використовують масові маніпуляції для контролю над громадською думкою та придушення інакомислення. Режим створює культ

⁷⁶ Arendt H. Ideology and Terror: A Novel Form of Government. *The Review of Politics*. 1953. Vol. 15, № 3. P. 303–327.

особи навколо лідера для збереження влади. Економіка часто централізована і контролюється державою. Тоталітаризм вимагає перманентної нестабільності в суспільстві, яка досягається за допомогою чисток та інших форм насильства. Підсумовуючи, ключовими характеристиками тоталітарного режиму є однопартійна монополія, система терору та всеосяжна ідеологія. Тоталітаризм характеризується повним підпорядкуванням індивіда державі та претензіями держави на тотальний контроль над усіма сторонами суспільства.

Тоталітарні режими відрізняються своєю ідеологією та методами контролю. Однією з визначальних характеристик тоталітарної держави є її політика світового панування. Тоталітарні уряди діють відповідно до системи цінностей, яка повністю відрізняється від будь-якої іншої системи, роблячи традиційні правові, моральні чи утилітарні категорії здорового глузду марними для розуміння їхніх дій. Щоб зберегти повний контроль, тоталітарні уряди повністю знищують усі соціальні, правові та політичні традиції в країні та замінюють їх новими політичними інститутами. Тоталітарний уряд також прагне перетворити класи на маси, усуваючи будь-яку опозицію чи незгодні голоси та замінюючи партійну систему масовим рухом. На відміну від традиційних структур влади, які ставлять військових у центр влади, тоталітарні режими переміщують центр влади з армії на поліцію. Роблячи це, вони збільшують свою здатність контролювати та пригнічувати населення. Ці методи контролю значно відрізняються від тих, які є в демократичних суспільствах, де передбачається, що влада походить від народу, а уряд покликаний служити своїм громадянам.

У своїй невпинній гонитві за тотальним контролем тоталітарні режими ретельно створюють середовище, де індивідуальна автономія серйозно обмежена, таким чином гарантуючи, що населення залишається підкореним ідеології та директивам держави. Цей відхід від традиційних структур влади очевидний у тому, як ці режими переосмислюють стосунки між державою та її громадянами. На відміну від правління минулого, де домінувала еліта, тоталітарні системи вимагають від населення активної участі у власному

підкоренні, часто шляхом примусової демонстрації лояльності та придушення будь-яких незгодних думок чи дій⁷⁷. Такі режими використовують комбінацію психологічних маніпуляцій і грубої сили, щоб зберегти свою владу, як це видно з масових чисток, які усувають не лише уявних ворогів, але й невинних людей, які потрапили в невпинне прагнення режиму до конформізму⁷⁸. Література підтверджує точку зору, що жодна сила сама по собі не може нескінченно підтримувати контроль над великою популяцією; отже, тоталітарні режими вдаються до складної суміші залякування, пропаганди та культу особи, зосередженого навколо непогрішимого лідера, щоб забезпечити співпрацю та поступливість людей⁷⁹. Цей комплексний підхід до управління, який стирає межі між державою та особистістю, залишає мало місця для особистого суверенітету та гарантує, що панування режиму є настільки ж психологічним, як і фізичним.

Неможливо переоцінити глибокий вплив тоталітарного правління на життя громадян, оскільки він виходить далеко за межі простого політичного підкорення та викликає глибокі психологічні та соціальні зміни. За таких режимів ідентичність індивіда все більше переплітається з колективними символами, нав'язаними державою, як це видно в сталінському періоді, де громадяни були змушені узгоджувати свій особистий досвід із колективним наративом держави⁸⁰. Це злиття себе та держави є не просто поверхневою адаптацією, але може призвести до тривалих змін особистості, оскільки всюдишча корупція та адміністративні зловживання стають нормалізованою поведінкою серед населення. Обмежувальні та штучні правила, створені цими режимами, які вихваляються як організаційні принципи для добре впорядкованого суспільства, насправді служать для зведення нанівець індивідуальної автономії та породжують глибоке відчуття розладу та

⁷⁷ *Curtis M.* Totalitarianism. New Brunswick, N. J: Transaction Books, 1979. 128 p.

⁷⁸ *Tucker R. C.* Ibid.

⁷⁹ *Ebenstein W.* The Study of Totalitarianism. *World Politics*. 1958. Vol. 10, № 2. P. 274–288.

⁸⁰ *Tucker R. C.* Ibid.

бездомності⁸¹. Отже, тоталітарна держава, захоплюючи всі аспекти життя під свої владні обійми, не просто змінює зовнішні умови, в яких живуть люди; це змінює саме їхнє самовідчуття та розуміння свого місця у світі.

Життя під тінню тоталітарного режиму може мати глибокі психологічні та суспільні наслідки. Сама тканина соціального життя змінюється, оскільки окремі особи та спільноти піддаються постійному нагляду та контролю. Соціальна психологія життя в таких суспільствах є складною і часто характеризується глибоко вкоріненим страхом і недовірою, які пронизують усі рівні взаємодії. Цей страх не безпідставний, оскільки тоталітарні еліти володіють величезною владою над масами, нав'язуючи задушливу соціальну структуру, яка може водночас сприяти залежності та перешкоджати індивідуальній автономії⁸². Психологічні наслідки поширюються на колективну пам'ять суспільства, спотворюючи або пригнічуючи історичні факти, щоб відповідати наративу режиму, таким чином глибоко впливаючи на культурну ідентичність і психологічний ландшафт тих, хто живе під таким гнітом⁸³. У цьому середовищі стає очевидним підступний вплив пропаганди, проаналізований громадськими активістами, такими як Серж Чакотін⁸⁴, який критикував ефективність нацистської символіки на колективну психіку, ілюструючи, як тоталітарні режими використовують пропаганду як інструмент для керування свідомістю населення. Соціальні руїни таких режимів позбавляють людей почуття відповідальності за колективне благополуччя, ще більше посилюючи кризи психічного здоров'я, які часто помітні в таких суспільствах. Ці психологічні та суспільні наслідки підкреслюють важливість вивчення тоталітаризму не лише як політичного

⁸¹ Voegelin E. The Origins of Totalitarianism. *The Review of Politics*. 1953. Vol. 15, № 1. P. 68–85.

⁸² Tucker R. C. Ibid.

⁸³ Luisa P Memory & totalitarianism. New Brunswick : Transaction Publishers, 2005. 177 p.

⁸⁴ Chakotin S. Routledge Revivals: the Rape of the Masses: The Psychology of Totalitarian Political Propaganda. Taylor & Francis Group, 2017.

явища, але й через призму глибинної психології, щоб повністю зрозуміти його всепроникаючий вплив на життя людей.

У рамках тоталітарних режимів низка ранніх ознак сигналізує про трансформацію держави в бік авторитарного контролю. Найголовнішим серед них є поява єдиної масової партії, часто очолюваної харизматичним або домінуючим лідером, яка починає демонтувати плюралістичний політичний ландшафт на користь єдиної, беззаперечної влади⁸⁵. Ця концентрація влади ще більше зміцнюється через встановлення поліцейської держави, де система терористичного поліцейського контролю стає інструментом для придушення інакомислення та нагнітання страху серед населення. Такий режим значною мірою покладається на терор, щоб зберегти свою владу, використовуючи як психологічну, так і фізичну тактику залякування, щоб забезпечити покору. Паралельно держава починає здійснювати центральний контроль над економікою, спрямовуючи економічну діяльність у відповідність з цілями та ідеологією режиму, тим самим обмежуючи індивідуальну автономію та вплив приватного сектора. Монополізація збройних сил гарантує, що держава має майже повний контроль над будь-якими засобами ефективної боротьби, що перешкоджає будь-якій значній опозиції мати здатність кинути виклик домінуванню режиму⁸⁶. Ці елементи об'єднуються, утворюючи соціальне та політичне середовище, де влада держави є абсолютною, а індивідуальні свободи систематично принижуються на користь тоталітарної ідеології.

Характеристики тоталітарного політичного режиму можуть відрізнитися залежно від конкретного контексту. Це може залежати від багатьох факторів, але є кілька основних симптомів або ознак, які вказують на наявність такого режиму в країні:

- Диктатура (лідер тримається тривалий час, влада не змінюється);
- Керує лише одна партія.

⁸⁵ *Tucker R. C. Ibid.*

⁸⁶ *Tucker R. C. Ibid.*

- Суспільству «загрожує» зовнішня чи внутрішня небезпека. Присутня атмосфера жаху;
- Жорстка цензура ЗМІ;
- Державні та суспільні структури, а також ЗМІ є прикладами структурної пропаганди.
- Будь-яка критика влади чи держави заборонена.
- Усі громадяни зобов'язані проходити військову службу;
- Суспільство сприйнятливe до мілітаризації.
- Уряд має активну секретну службу.
- Націоналістичні партії та концепції стають популярними;
- У суспільстві панують шовіністичні та ксенофобські настрої.
- Значна увага приділяється релігійним або політичним організаціям, які є специфічними для конкретної релігії чи філософії.
- Відтворення населення регулюється в одному напрямку або в поєднанні, залежно від потреб.
- Конституційні права і свободи громадян скасовуються або порушуються владою.
- Існує жорстока, добре розвинена система тюрем і трудових таборів (наприклад, ГУЛАГ)⁸⁷.

Хоча Радянський Союз розпався, залишки його тоталітарних практик зберігаються, виявляючись у більш витончені, але безсумнівні способи в поточній політичній системі сусідньої країни. Вплив є не просто історичним, але його можна побачити в тому, як соціальні групи в росії зараз висловлюють свої політичні плани та формують національну ідентичність і пам'ять, що викликає занепокоєння щодо відродження авторитаризму, що нагадує минулі

⁸⁷ *Termin.in.ua* Тоталітаризм (Тоталітарний режим) – що це таке та в чому суть простими словами. URL: <https://termin.in.ua/totalitaryzm-totalitarnyy-rezhym/> (дата звернення: 23.09.2023)

тоталітарні режими⁸⁸. Ця історична спадкоємність свідчить про те, що тоталітарна спадщина в росії все ще може впливати, хоча й у більш модернізованій формі, на політичну динаміку країни.

У міру кристалізації тоталітарних тенденцій путінського режиму суспільство в росії зазнало значних змін. Використання аналітичного прийому Романа Бекера висвітлює зміну політичного режиму росії, де контрольована масова мобілізація стала ключовим симптомом поглиблення авторитаризму. Період початку четвертого терміну Путіна ознаменувався помітною еволюцією в підходах держави до політичної свідомості та мобілізації. Ця еволюція характеризувалася поступовою заміною колишньої видимості плюралізму всередині правлячої еліти більш ідеологізованим публічним дискурсом. Втручання в Україну оголило масштаби тоталітарних амбіцій режиму, оскільки держава виявила безпрецедентне втручання в приватне життя громадян, прикладом чого стали примусові відправлення на передову. Відсутність опору та посилення репресій у росії свідчать про суспільство, яке адаптувалося, можливо, через необхідність, до реалій збройного конфлікту. Ці адаптації підкреслюють підступний характер контролю режиму над суспільним життям і підкреслюють вплив тоталітарних тенденцій на російське суспільство.

Економічні наслідки правління Путіна для росії багатогранні та складні, глибоко переплетені з політичною динамікою країни. Хоча режим Путіна намагався відновити статус росії проти Заходу, це було досягнуто ціною посилення внутрішнього контролю та нехтування міжнародними нормами⁸⁹. Акцент на динаміці влади та триваючі порушення росією міжнародного права не лише підривають глобальні економічні відносини, а й свідчать про зсув до агресивної позиції, що нагадує минулі тоталітарні режими. Ця агресивна

⁸⁸ Adler L. K., Paterson T. G. Red Fascism: The Merger of Nazi Germany and Soviet Russia in the American Image of Totalitarianism, 1930's-1950's. *The American Historical Review*. 1970. Vol. 75, № 4. P. 1046.

⁸⁹ Baglione L. A. Post-Soviet Russia at Twenty-Five: Understanding the Dynamics and Consequences of Its Authoritarianism. *Polity*. 2016. Vol. 48, № 4. P. 580–611.

позиція мала відчутні економічні наслідки, такі як санкції з боку західних країн, які, посилюючи внутрішню привабливість Путіна, також призвели до економічної ізоляції та зменшення іноземних інвестицій.

Отже, тоталітаризм — це форма правління, яка прагне повного контролю над суспільством і громадянами за допомогою однопартійної монополії, терору та всеосяжної ідеології. Тоталітарні режими використовують насильство та пропаганду, щоб підтримувати контроль і придушувати інакомислення, покладаючись на індоктринацію для створення слухняних і лояльних громадян. Економіка часто централізована і контролюється державою, і режим прагне викоринити будь-яку потенційну загрозу своїй владі. Тоталітаризм спричиняє глибокі психологічні та соціальні зміни громадян, що виходять за межі простого політичного підкорення.

Тоталітарна спадщина росії зберігається в її політичній системі, формує національну ідентичність і пам'ять і викликає занепокоєння щодо відродження авторитаризму з елементами тоталітаризму. Режим Путіна поглибив авторитаризм шляхом контрольованої масової мобілізації, ідеологічного публічного дискурсу та посилення репресій, що призвело до економічної ізоляції та скорочення іноземних інвестицій. До ознак тоталітарного режиму відносяться диктатура, однопартійність, цензура, пропаганда, мілітаризація, порушення конституційних прав і свобод громадян. Тоталітаризм вимагає перманентної нестабільності в суспільстві, яка досягається за допомогою чисток та інших форм насильства.

3.2. Легітимний тоталітаризм пострадянського періоду

Тоталітаризм був поширеною політичною системою в багатьох пострадянських державах, де політична еліта утримувала владу шляхом придушення інакомислення та обмеження громадянських свобод.

Однією з визначальних характеристик пострадянського тоталітаризму є збереження тоталітарної соціальної стратифікації пізньої стадії, яка проявляється в структурі цих суспільств навіть після розпаду Радянського Союзу⁹⁰. У пострадянських суспільствах з'явилася посттоталітарна еліта, яка в основному складалася з осіб і мереж, які утримували владу під час попереднього режиму. Ця безперервність підкреслює важливість розуміння соціальної динаміки пізнього тоталітарного періоду для повного розуміння довготривалої спадщини, яка продовжує формувати посттоталітарні держави. Відродження тоталітарної еліти пізньої стадії в пострадянських суспільствах є не просто випадковістю, а характерною рисою, яка свідчить про те, що залишки старої системи залишаються впливовими на формування нового порядку.

В еволюції від радянської епохи до пострадянського тоталітаризму можна спостерігати зрушення в основі державної влади та суспільного контролю. Хоча радянський режим був сумно відомий своїм жорстким, централізованим контролем і просуванням монолітної державної ідеології, пострадянський тоталітаризм демонструє більш фрагментований підхід до збереження влади. Ця фрагментація очевидна в тому, як фінансові механізми почали відігравати вирішальну роль у динаміці влади. На відміну від радянського режиму, де влада була консолідована через монополію Комуністичної партії на політичне та економічне життя, пострадянський тоталітаризм відзначається появою нових еліт, які використовують економічний капітал для придбання впливу та членів, практика, яка підкреслює реальну різницю в оперативна тактика

⁹⁰ AVIEZER TUCKER Why We Need Totalitarianism. URL: <https://www.the-american-interest.com/2015/04/14/why-we-need-totalitarianism/> (дата звернення: 18.10.2023)

контролю⁹¹. Ці нові еліти, адаптуючись до пострадянського контексту, орієнтуються в політичному ландшафті, який тривожно нагадує минулі тоталітарні структури, але відрізняється використанням фінансових інструментів для здійснення впливу. Цей фінансовий вимір підкреслює принципово інше середовище, в якому діє пострадянський тоталітаризм, де боротьба за вплив має не лише ідеологічний, а й грошовий характер⁹². Таким чином, пострадянська еліта не лише успадковує мантию своїх радянських попередників у плані соціальної стратифікації, але й впроваджує інновації в цих межах, інтегруючи нові форми капіталу для зміцнення та розширення своєї влади. Таким чином, пострадянський наратив побудований не лише на пережитках риторики радянської доби, а й на динаміці ринку та владі гаманця, які є могутніми силами у формуванні контурів сучасних тоталітарних режимів. Ця складна взаємодія між старими та новими механізмами контролю свідчить про те, що хоча тоталітарний імпульс зберігається, його прояви в пострадянський період унікально адаптовані до соціальних, економічних і політичних реалій часу.

Під час бурхливого переходу від радянської влади до пострадянських держав усталені утилітарні звички та ритуали, покликані підтримувати політичну апатію та конформізм серед населення, не досягли бажаного ефекту в критичний момент. Ця невдача була підкреслена появою невеликого, але наполегливого сегменту суспільства, який ризикнув вийти на арену публічної політики, тим самим вносячи елемент масової демократичної плутанини в цей процес. Це відхилення від очікуваної гладкої та впорядкованої спадкоємності, яка в ідеалі мала б відбутися під суворим адміністративним наглядом, було ще більше посилене бажаннями деяких впливових ідеологів. Ці «володарі людських розумів» відчували ностальгію за авторитарними режимами,

⁹¹ *BARAN E. B. Negotiating the Limits of Religious Pluralism in Post-Soviet Russia: The Anticult Movement in the Russian Orthodox Church, 1990-2004. R. Review. 2006. Vol. 65, № 4. P. 637–656.*

⁹² *Gapova E. On Nation, Gender, and Class Formation in Belarus ... and Elsewhere in the Post-Soviet World. Nationalities Papers. 2002. Vol. 30, № 4. P. 639–662.*

захоплення авторитарним правлінням різко контрастувало з прагненнями тих, хто прагнув встановити більш демократичний порядок, і відіграло важливу роль у створенні основи для появи нових тоталітарних систем на пострадянському просторі. Ці події посилювалися придушенням і маргіналізацією низової демократичної діяльності, яка була або повністю припинена, або визнана неефективною, розчищаючи шлях для авторитарних утворень, щоб закріпитися та формувати політичне майбутнє пострадянських держав.

Після розпаду Радянського Союзу механізми повторної легітимізації тоталітаризму в пострадянських державах ставали все більш витонченими. Економічна сфера, зокрема, забезпечила еліті важливий шлях для збереження влади. У міру зміни політичного ландшафту еліта знайшла способи передачі свого впливу шляхом обміну прямим політичним контролем на економічне домінування, фактично дозволяючи їм відмовитися від відкритих політичних ролей, зберігаючи суттєвий контроль над керівництвом держави. Ця зміна характеризувалася здатністю еліти уникати державного втручання шляхом фінансових маніпуляцій, чи то шляхом підкупу політиків, створення прибуткових спільних підприємств, фінансування політичних кампаній або прямого впливу на результати виборів. Такі дії показали, як тоталітарна еліта пізньої стадії вміло модифікувала свої права відповідно до своїх економічних інтересів, демонструючи спритну адаптацію до мінливого політичного середовища. У цьому контексті форма правління чи особи, які його очолювали, не мали для них великого значення, оскільки їхні інтереси були захищені незалежно від політичного чи демократичного фасаду, представленого суспільству. Це зневага до демократії додатково ілюструється тим, що еліта надає перевагу системам, які увічнюють клієнтську нерівність, а не сприяють егалітарним демократичним принципам. Таким чином, хоча мова тоталітарних конституцій та структура інституцій могли зовні віддзеркалювати мову конституційних демократій, вони були фактично

випорожнені, слугуючи шпоном для автократичного правління, яке концентрувало владу та придушувало опозицію.

Досліджуючи політичний ландшафт пострадянських держав, стає очевидним, що ці країни демонструють широкий спектр моделей управління, починаючи від демократичних і закінчуючи авторитарними системами. Значна кількість цих режимів зараз розташована в лімінальній зоні, яка не є ні повністю демократичною, ні повністю авторитарною, а скоріше є сумішшю обох, які можна назвати «гібридними» державами⁹³. Ця гібридність може походити від інтенсивної політизації, яку зазнало громадянство під час присмерку Радянського Союзу, що відображено у високому рівні послідовності ставлення та ідеологічного мислення звичайних громадян. І навпаки, деякі пострадянські держави взагалі чинили опір процесу демократизації, зберігаючи структури управління, які не перейшли до демократії. Цей опір демократизації викликає особливе занепокоєння, оскільки він свідчить про те, що певне пострадянське керівництво віддає перевагу недемократичному правлінню або заспокоює його. Регресія до тоталітаризму серед різних пострадянських режимів є тривожною тенденцією, яка вказує на відкат від більш відкритих і демократичних форм управління до більш закритого та диктаторського правління. Цей відкат можна частково пояснити відсутністю усталених політичних інститутів, таких як функціональні політичні партії, лобістські групи та незалежні медіа, які є квінтесенцією для просування послідовного ставлення та підзвітності серед еліт у західних демократіях. Низький рівень обмежень ставлення серед пострадянських еліт порівняно з їхніми колегами в інших дослідженнях додатково підкреслює відсутність цих стабілізуючих інститутів. Складність пострадянських політичних систем ще більше підкреслюється порівнянням політичних уподобань еліти та обмежень ставлення в таких країнах, як росія

⁹³ Soest C., Grauvogel J. Ibid.

та Україна, що демонструє різні шляхи, якими ці країни пішли після розпаду Радянського Союзу⁹⁴.

Складна взаємодія між політичними системами та суспільствами, якими вони керують, додатково ілюструється контрастом між мажоритарною та консенсусною системами з точки зору задоволеності громадян і політичної стабільності. У мажоритарних політичних системах структура управління, як правило, надає перевагу більшості з невід'ємним ризиком створення суспільства, яке є розділеним і потенційно нестабільним через політичну поляризацію та маргіналізацію груп меншин⁹⁵. Це пояснюється тим, що чистий мажоритарний уряд, ведучи до вищих рівнів задоволення для переможців, може водночас сприяти невдоволенню серед тих, хто опинився в меншості. З іншого боку, системи консенсусу, які віддають перевагу компромісу та співпраці, мають тенденцію виробляти вищий загальний рівень задоволеності, особливо серед тих, хто програв демократичну конкуренцію. Ці системи, уникаючи підходу «переможець отримує все» і натомість зосереджуючись на інклюзивному прийнятті рішень, можуть сприяти більш стабільному та менш поляризованому суспільству. Таким чином, характер цих представницьких демократичних інститутів має вирішальне значення для формування задоволеності громадян демократією, оскільки безпосередньо впливає на їх сприйняття справедливості та інклюзивності в політичному процесі. У світлі різноманітних політичних трансформацій, що відбуваються в пострадянську еру, порівняльні методології постають як важливі інструменти для аналізу цих політичних систем.

Пострадянський тоталітаризм — поширена політична система в багатьох пострадянських державах, де політичні еліти утримують владу шляхом придушення інакомислення та обмеження громадянських свобод. Збереження

⁹⁴ Miller A. H., Hesli V. L., Reisinger W. M. Comparing Citizen and Elite Belief Systems in Post-Soviet Russia and Ukraine. *Public Opinion Quarterly*. 1995. Vol. 59, № 1. P. 1.

⁹⁵ Anderson C. J., Guillory C. A. Political Institutions and Satisfaction with Democracy: A Cross-National Analysis of Consensus and Majoritarian Systems. *American Political Science Review*. 1997. Vol. 91, № 1. P. 66–81.

пізніх тоталітарних соціальних стратифікацій є однією з визначальних характеристик пострадянського тоталітаризму, яка проявляється в структурі цих суспільств навіть після розпаду Радянського Союзу. Поява нових еліт, які використовують економічний капітал для придбання впливу та членів, є практикою, яка підкреслює реальну різницю в оперативній тактиці контролю. Фінансовий вимір підкреслює принципово інше середовище, в якому діє пострадянський тоталітаризм, де боротьба за вплив має не лише ідеологічний, а й грошовий характер. Механізми релегітимізації тоталітаризму в пострадянських державах ставали дедалі витонченішими. Економічна сфера, зокрема, забезпечувала еліту важливим способом утримання влади. Складність пострадянських політичних систем додатково підкреслюється порівнянням політичних уподобань еліти та обмежень ставлення в таких країнах, як росія та Україна, що демонструє різні шляхи, якими ці країни пішли після розпаду Радянського Союзу.

3.3. Сучасні методи використання тоталітарної моделі

Тоталітарна модель була характерною рисою державних систем протягом останнього століття і різними способами впливала на політичний ландшафт. Сучасна тоталітарна диктатура має п'ять важливих факторів, включаючи поліцейську державу, концентрацію влади, монополістичну державну партію, тоталітарний соціальний контроль і опору на терор. Також віділяють і шосту ознаку : центральний контроль і управління економікою. Проте є аргументи, що тоталітаризм може існувати без використання терору, який вважається «стрижнею сучасного тоталітаризму» згідно з дослідженням Фейнсода про радянський уряд⁹⁶.

Наслідки того, що уряд використовує тоталітарну модель, мають далекосяжні та тривожні наслідки. Тоталітарні уряди, такі як деспотичні

⁹⁶ *Tucker R. C. Ibid.*

диктатури, авторитарні режими чи військове правління, прагнуть максимізувати свою владу над населенням. Цей тип правління характеризується неурою до впливу особистості диктатора на політичну систему. Одним із наслідків цієї моделі є те, що громадяни не мають уявлення про потенційні альтернативи уряду, і режим готовий застосувати силу проти будь-кого, хто ставить під сумнів його авторитет або бере участь у небажаних політичних виступах. Тоталітарні уряди приділяють значну увагу стимулюванню участі у ширшій політичній системі, але ця участь часто є примусовою та маніпульованою.

У сучасному суспільстві використання тоталітарної моделі має етичні наслідки, які необхідно враховувати. Одним із серйозних занепокоєнь є потенційна втрата індивідуальних свобод, у тому числі свободи слова, свободи асоціацій і вільних ЗМІ, які є життєво важливими складовими здорової демократії. Тоталітарні режими покладаються на придушення цих свобод, щоб зберегти свою владу та контроль над населенням. Поява соціальних медіа та глобальних потоків влади призвела до культури стеження та тлумачення етичних міркувань як відповідальності. Це створює потенціал для зловживань, оскільки уряд може використовувати ці інструменти для моніторингу та контролю над громадянами, ще більше порушуючи особисті свободи. Слід також враховувати роль ЗМІ в таких суспільствах. Хоча ЗМІ можуть служити сторожовим псом проти зловживань уряду, вони також можуть бути кооптовані тоталітарними режимами для поширення пропаганди та підтримки контролю над населенням.

Путінізм виник як нова форма тоталітаризму в росії, що характеризується консолідацією влади навколо Володимира Путіна та придушенням політичної опозиції. Важливо визнати, що путінізм — це, за своєю суттю, ідеологія, яка була ретельно створена, щоб резонувати з російським націоналізмом і баченням сильної централізованої держави. Цьому явищу сприяє низка факторів, зокрема слабкий стан демократичних інститутів росії, історія авторитарного правління в країні та зростання націоналістичних настроїв

після розпаду Радянського Союзу. За своєю суттю путінізм становить загрозу свободам і правам російського народу, а також перспективам більш демократичного та відкритого суспільства. У цьому контексті важливо, щоб ми розуміли природу путінізму та працювали над тим, щоб кинути виклик його авторитарним тенденціям.

Сучасна російська тоталітарна модель відзначається високоцентралізованою структурою влади, де механізми контролю ретельно вплетені в тканину держави та суспільства. У цій моделі незалежного судочинства та вільних ЗМІ фактично немає, що фактично усуває систему стримувань і противаг, які могли б поставити під сумнів абсолютну владу держави. Придушення інакомислення та опозиції є відмінною рисою цієї системи, коли держава часто вдається до залякування, ув'язнення або навіть вбивства, щоб змусити замовкнути своїх критиків і зберегти свою владу. Це демонструє свідому стратегію придушення політичної опозиції, тактику, яка перешкоджає розвитку будь-якого потенційного демократичного врядування. Крім того, всюдисущий державний апарат контролює всі аспекти життя, від економіки до соціальних інститутів, забезпечуючи проникнення тоталітарної моделі на всі рівні російського суспільства⁹⁷. Використання пропаганди та розгалужених мереж стеження підтримує цей контроль, створюючи середовище, де авторитет держави рідко ставиться під сумнів, а опозиція швидко придушується. Ці риси в сукупності малюють картину політичної системи, яка не лише закріпилася за допомогою репресивних засобів, але також пропонує траєкторію відходу від будь-яких демократичних претензій, більш тісно збігаючись із характеристиками фашистського режиму, як вказує еволюція політичної динаміки росії.

Спираючись на основи тоталітарної моделі, позначеної пропагандою та придушенням, російський уряд відточив свої методи збереження контролю.

⁹⁷ *Alexander J. Motyl* Russia's Systemic Transformations since Perestroika: From Totalitarianism to Authoritarianism to Democracy—to Fascism?. URL: file:///D:/Загрузки/harrimanreview_v17_no2_1-14.pdf (дата звернення: 23.10.2023)

Примітно, що наративи, які росія поширювала щодо своєї ідентичності, мають коріння в конструктах, розроблених радянською владою. Ці наративи були розроблені, щоб відповідати очікуванням російського населення та керувати ними, часто замінюючи більш ідеологічно керовані підходи підходами, які прагматично враховували бажання тих, хто перебуває при владі, зберегти свої позиції.

Під час правління Володимира Путіна політична структура росії зазнала значних змін, відійшовши від пострадянського шляху, який багато хто очікував. Ця зміна була найбільш очевидною в тому, як держава взаємодіяла з внутрішніми та зовнішніми акторами. Усередині країни політична система перетворилася на окрему форму авторитарного правління з елементами тоталітаризму, яку часто називають «путінізмом», яка відзначається централізацією влади навколо однієї суверенної особи. Ця консолідація є не лише політичним явищем, а поширюється і на економічну сферу, тим самим ще більше зміцнюючи авторитет держави та її лідера. Правління путіна спостерігало інкорпорацію тоталітарних елементів, що нагадують радянську епоху, включно з використанням партійно-державного апарату та контрольованої соціальної мобілізації, що свідчить про регрес до практик, які, як багато хто сподівався, росія залишила позаду.

Зростання путінізму можна частково пояснити навмисним прославленням імперського минулого росії. Концепція путінізму глибоко переплетена з ідеєю, що країна колись займала величне становище та величезну владу, яку необхідно повернути, щоб відновити національну гордість і гегемонію. Це бачення відродження минулої епохи домінування — це не просто політичний наратив, але й пронизане відчуттям долі та неминучості. При путінізмі велич Російської імперії та Радянського Союзу не просто згадують, але й активно відзначають, часто за рахунок визнання суверенітету та прав націй, які колись входили до складу цих утворень.

Путінський підхід до управління виявляє помітну тенденцію до тоталітарного контролю, з наполяганням режиму на «суверенній демократії»,

яка свідомо уникає західних стандартів управління, що свідчить про бажання консолідувати владу без зовнішнього впливу чи критики. Ця концепція суверенітету часто використовується як механізм для виправдання дій, які підривають демократичні принципи, таким чином дозволяючи державі маніпулювати волею своїх громадян, зовні зберігаючи зовнішній вигляд демократичних процесів. Тоталітарний ухил режиму додатково підтверджується використанням ним шовіністичної та ксенофобської риторики, тісно пов'язаної з класичними фашистськими ідеологіями. Така тактика вказує на ширшу стратегію, де путінізм прагне не лише контролю над державою, а й над психікою її населення, вимагаючи форми любові та обожнювання.

Ідеологічна основа путінізму, яка існує в сучасній росії, відображає певні риси, характерні для традиційних форм тоталітаризму. Хоча путінізм помітно відрізняється від тоталітарних систем фашизму та комунізму тим, що він не прагне відродити ці ідеології, він поділяє фундаментальну мету вийти за рамки сучасної концепції національної держави на користь більш експансивного геополітичного панування⁹⁸. Ця амбіція очевидна в путінській стратегії переміщення ідеї «народ і правління» з меж національної держави до ширшої колонізації простору, що фактично є формою неоімперіалізму. У своїй основі путінізм підтримується гібридною ідеологією, яка поєднує великоросійський націоналізм з елементами традиційного авторитаризму, створюючи унікальну, але впізнавану форму правління. Завдяки своєму контролю над ЗМІ та поширенню пропаганди режим Путіна формує суспільне сприйняття, конструюючи наратив, який узгоджується з його власними ідеологічними цілями⁹⁹. Цю маніпуляцію громадською думкою посилює пропаганда історичного ревізйонізму, де навіть такі постаті, як Сталін, переосмислюються в позитивному світлі за допомогою схвалених Кремлем підручників, таких як

⁹⁸ Paic Ž. Power, Mass, and Brutality: Putin's War Machine. *The Return of Totalitarianism*. Cham, 2022. P. 197–218.

⁹⁹ Langdon K. C., Tismaneanu V. Putinism as a Culture in the Making. *Putin's Totalitarian Democracy*. Cham, 2019. P. 113–152.

«Сучасна історія Росії: 1945-2006: посібник для вчителів історії», виправдовуючи свій терор як «інструмент розвитку»¹⁰⁰. Прославлення держави та її лідера нагадує культ особи радянської епохи, причому путінізм увічніює подібний етос верховенства держави та шанування лідера. Придушуючи політичне інакомислення та використовуючи цензуру, путінський режим відображає репресивну тактику минулих тоталітарних держав, забезпечуючи безперервність своєї влади за допомогою примусових засобів. Більше того, використання режимом ультранаціоналізму та наративу національної жертви, які є ключовими компонентами путінізму, слугує для активізації підтримки населення та зміцнення контролю Кремля над суспільством. Це досягається через уявну безпеку, де держава використовує уявні загрози, щоб виправдати свої авторитарні заходи та прищепити громадянам путіністську ідеологію. За допомогою цих методів путінізм діє як ідеологія, яка змушує маси поводитись певним чином, зміцнюючи авторитарну політику Кремля та віддзеркалюючи механізми контролю, наявні в традиційних формах тоталітаризму.

¹⁰⁰ Langdon K. C., Tismaneanu V. Ibid.

РОЗДІЛ 4. МІЖНАРОДНА РЕАКЦІЯ НА ПРОЯВИ АВТОРИТАРИЗМУ ТА ПОЧАТКУ ТОТАЛІТАРИЗМУ В РОСІЇ ТА ІСТОРИЧНІЙ РЕТРОСПЕКТИВІ

4.1. Авторитаризм та тоталітаризм-порівняльний аналіз

У вивченні політичної науки існують різні форми правління, які реалізувалися протягом історії. Дві найбільш відомі форми - авторитаризм і тоталітаризм. Авторитаризм характеризується централізованою владою та контролем, обмеженими індивідуальними свободами та опорою на силу та примус для підтримки порядку. На противагу цьому, тоталітаризм передбачає повний державний контроль над усіма аспектами життя громадян, включаючи їхні думки та переконання.

Обмежений політичний плюралізм є визначальною характеристикою авторитарних режимів, що відрізняє їх від тоталітарних аналогів. В авторитарних системах уряд допускає існування формальної опозиції, хоча й тісно контрольованої владою. Така домовленість дозволяє створити схожість політичної різноманітності, водночас гарантуючи, що правляча партія збереже своє домінування. Наявність корпоративного авторитаризму в суспільствах з добре розвиненим економічним і соціальним плюралізмом підкреслює гнучкість авторитарних систем, оскільки вони можуть враховувати різноманітні інтереси через корпоративне представництво.

Іншою ключовою особливістю авторитарних режимів є централізація влади в урядових структурах. Ця концентрація повноважень часто проявляється як командний стиль керівництва, де очікується покора без сумнівів чи незгоди. На відміну від тоталітарних систем, які зазвичай експропріюють усі законні організації та забороняють демократичні процеси, авторитарні режими можуть терпіти певну інституційну різноманітність, хоча й у строго визначених межах. Однак ця централізація влади зрештою призводить до значного ступеня відчуження між людьми та їхнім урядом, фактично обмежуючи потенціал для суттєвої політичної участі.

Обмеження громадянських свобод є загальним елементом як авторитарних, так і тоталітарних режимів. В авторитарних системах ці обмеження можуть мати форму обмеження громадянських, політичних та особистих прав, а також слабких правових гарантій їх забезпечення. Монополія уряду на інформацію також відіграє вирішальну роль у збереженні контролю над населенням, причому ЗМІ часто підпорядковуються державі та обслуговують її інтереси. Незважаючи на цю подібність, цілі та методи двох типів режимів значно відрізняються; тоді як тоталітарні режими, як правило, керуються вищою метою, яка виправдовує крайні заходи, авторитарні системи часто зосереджуються на утриманні влади більш витонченими засобами. Це розрізнення має вирішальне значення для розуміння нюансів політичного ландшафту та різного ступеня свободи, що надається громадянам за різних форм правління.

Тоталітарні режими характеризуються повним контролем над усіма аспектами життя суспільства та індивідів, фактично усуваючи будь-яку видимість особистої свободи чи автономії. Цей всебічний контроль поширюється на свідомість людей, при цьому держава контролює та маніпулює думками та переконаннями громадян, намагаючись зберегти абсолютну владу. Навпаки, авторитарні режими, хоча й досі характеризуються зосередженою владою окремої особи чи групи, не здійснюють однакового рівня контролю над кожним аспектом життя суспільства та окремих людей. Основна відмінність між ними полягає в ступені контролю, який здійснює держава, при цьому тоталітарні режими зберігають набагато більший ступінь втручання в особисте життя та думки громадян.

Ідеологічне виховання відіграє вирішальну роль у тоталітарних режимах, оскільки допомагає індоктринувати громадян і забезпечити їх непохитну лояльність до держави та її політики. Цей тип освіти, як правило, передбачає поширення схваленої державою пропаганди, цензуру протилежних точок зору та невпинне зосередження на просуванні схвалених державою переконань і цінностей. Придушуючи інакомислення та просуваючи єдиний наратив,

тоталітарні режими здатні зберігати контроль над громадською думкою та ефективно усувати будь-які потенційні виклики їхній владі. Навпаки, авторитарні режими також можуть займатися ідеологічною освітою, але масштаби та інтенсивність цих зусиль, як правило, є менш всеосяжними та всеохоплюючими, ніж у тоталітарних державах.

Використання насильства та терору для збереження влади є ще однією ключовою характеристикою тоталітарних режимів, причому така тактика часто виправдовується передбачуваними внутрішніми чи зовнішніми загрозами існуванню держави. Ці жорстокі методи можуть включати масовий нагляд, примусові трудові табори, чистки політичних ворогів і санкціоноване державою насильство проти громадян, усе спрямоване на вселення страху та покори серед населення. Навпаки, авторитарні режими також можуть вдаватися до насильства та репресій для збереження контролю, ці тактики, як правило, менш поширені та систематичні, ніж ті, що застосовуються тоталітарними державами. Різка різниця в масштабах і характері спонсорованого державою насильства між цими двома типами режимів є вирішальним фактором у розумінні фундаментальних відмінностей між тоталітаризмом і авторитаризмом.

Режим Володимира Путіна характеризується значною реконфігурацією російської політичної системи, яка більше наближається до авторитарних традицій, ніж до демократичних норм. Ця авторитарна перебудова очевидна в тому, як держава сконцентрувала владу та як вона керує опозицією. Режим просуває наратив про те, що авторитаризм необхідний для дієздатної держави, позиціонуючи стиль керівництва Путіна як протипотруту складним викликам управління росією¹⁰¹. Однак цей підхід виходить за межі простої політичної риторики, виражаючись у конкретних діях, які демонструють відхід від демократичних принципів. Наприклад, відомо, що уряд Путіна інтенсивно керує політичною опозицією під час виборів і на вулицях, використовуючи ряд

¹⁰¹ Stoner-Weiss K. Russia: Authoritarianism without Authority. *Journal of Democracy*. 2006. Vol. 17, № 1. P. 104–118.

тактик для збереження контролю та придушення інакомислення¹⁰². Таке управління часто передбачає використання сучасних репресійних методів, які не лише слугують для придушення опозиції всередині росії, але й є моделлю для інших пострадянських та авторитарних режимів¹⁰³. Режим продемонстрував готовність приймати політичні рішення, які суперечать міжнародному праву, про що свідчать анексія Криму та російська політика в Україні, які вказують на ширшу ідеологічну позицію, яка надає перевагу російським інтересам і проекції влади над дотриманням глобальних норм¹⁰⁴. Ці дії є свідченням консолідації політичної та економічної влади навколо суверенного лідера, відмінною рисою правління Путіна та чіткою ознакою авторитарного політичного порядку, який укорінився в росії.

Порівняння режиму Володимира Путіна з історичними прикладами тоталітаризму не позбавлене підстав, оскільки кілька визначальних характеристик його правління збігаються з центральними принципами класичних тоталітарних систем. Путінська росія, як і тоталітарні держави минулого, пережила помітну консолідацію влади всередині невеликої групи еліт, фактично централізувавши контроль і прийняття рішень у тісному колі навколо президента¹⁰⁵. Цю концентрацію влади доповнює систематичне придушення режимом політичної опозиції та критичних засобів масової інформації, стратегії, які відображають примусові заходи, які тоталітарні лідери історично застосовували, щоб зберегти свою владу. Постійна модель демонтажу демократичних інституцій режиму вказує на навмисну стратегію підризу будь-яких потенційних обмежень виконавчої влади, що спонукає деяких учених описувати поточний політичний ландшафт у росії як перехід до більш відверто фашистської системи, що характеризується повністю авторитарним політична структура та культ особи навколо самого В. Путіна.

¹⁰² *Robertson G. B. Managing Society: Protest, Civil Society, and Regime in Putin's Russia. Slavic Review. 2009. Vol. 68, № 3. P. 528–547.*

¹⁰³ *Robertson G. B. Ibid.*

¹⁰⁴ *Lewis D. G. Russia's New Authoritarianism. Edinburgh University Press, 2020.*

¹⁰⁵ *Alexander J. Ibid.*

У тіні тоталітарної спадщини правління Путіна в росії було відзначене формою авторитарного контролю, який намагався зберегти вигляд ідеологічного нейтралітету, одночасно концентруючи владу. З моменту приходу до влади у 2000 році Путін створив політичне середовище, яке наголошує на необхідності єдності та небезпеці розпаду, позиціонуючи росію на прірві, де стагнація нібито є меншою загрозою, ніж потенціал розпаду суспільства¹⁰⁶. Цей наголос на згуртованості відображається в ідеологічних заявах Путіна, які коливаються між, здавалося б, різними принципами. З одного боку, промови Путіна, які стали ідеологічною основою партії «Єдина Росія», підкреслюють відданість традиційним російським цінностям і національному відродженню, з іншого боку, концепція «суверенної демократії», яку підтримують такі ключові фігури, як Сурков і сама партія, охоплює наратив режиму, пропонуючи унікальну політичну модель, яка є одночасно демократичною та виразно російською. Цей наратив не позбавлений суперечностей, оскільки Путін водночас закликає до «диктатури закону», головуючи в системі, яка часто виглядає такою, що панує за законом, у якій правові інструменти маніпулюють для збереження влади, а не для забезпечення справжнього верховенства права. Ці протиріччя всередині керівництва Путіна призвели до різних інтерпретацій його президентства, оскільки вчені сперечаються, чи вказує напруга, властива його правлінню, на стійку політичну рівновагу чи передвіщає неминучий революційний зрив¹⁰⁷.

Режим Путіна є наполовину «фашистським» за ідеологією. Поява з початку вторгнення символу «Z» у вигляді свастики на плакатах і одязі людей (але по-перше, на російських танках) було широко відомим. Путін розуміє, що він може завоювати лояльність значної кількості населення росії, акцентуючи увагу на псевдоісторичній “величі”. Його тези полягають в тому, що – на відміну від громадян інших країн – його співгромадянам було відмовлено в

¹⁰⁶ Evans A. B. Power and Ideology: Vladimir Putin and the Russian Political System. *The Carl Beck Papers in Russian and East European Studies*. 2008, № 1902. P. 43.

¹⁰⁷ Sakwa R. Putin's Leadership: Character and Consequences. *Europe-Asia Studies*. 2008. Vol. 60, № 6. P. 879–897.

доступі до прийнятної історичної пам'яті. Путін безумовно є реакційним тираном і політичний режим росії що був ним побудований – доволі своєрідний збочений та спотворений гібрид тоталітаризму та авторитаризму, який до того ж продовжує деградувати набуваючи нових рис.

Підсумовуючи, хоча авторитаризм і тоталітаризм мають певну схожість, вони є різними формами правління. Авторитарні режими обмежують політичний плюралізм і громадянські свободи, тоді як тоталітарні режими прагнуть повного контролю над суспільством і окремими людьми за допомогою ідеології та насильства. Обидві форми правління завдають шкоди індивідуальним свободам і демократії. Росію Путіна можна розуміти як гібрид між авторитаризмом і тоталітаризмом, демонструючи ключові риси обох форм правління. Централізована структура влади, обмежені політичні свободи та використання збройних формувань у встановленні уряду сприяють авторитарним аспектам політичної системи, тоді як наявність певних тоталітарних елементів, таких як тісний зв'язок між державою та парамілітарними формуваннями, додає складності політичного ландшафту в путінській росії.

4.2. Санкції міжнародної спільноти як засіб стримання авторитаризму та тоталітаризму

Протягом багатьох років міжнародні санкції використовувалися як інструмент впливу на авторитарні та тоталітарні режими. Теоретичні основи міжнародних санкцій базуються на основних принципах дипломатичного та економічного тиску, які спрямовані на те, щоб змусити режими змінити свою поведінку. Для досягнення своїх цілей міжнародна спільнота застосовує різні види санкцій, такі як торговельні обмеження, фінансові заходи та заборона на поїздки.

Економічні санкції служать відчутним проявом міжнародного осуду, а їх застосування підкріплюється складною системою принципів, які визначають їх використання та очікувані результати. В основі цих принципів лежить набір

теорій, які керують впровадженням санкцій, від раціонального обчислення аналізу витрат і вигод до більш складних моделей структурного впливу та процесів прийняття рішень. Політика, що регулює економічні санкції, відображає тонке поєднання дискреційних суджень і дотримання встановлених правил, гарантуючи, що санкції можуть бути адаптовані до мінливого ландшафту міжнародних відносин, зберігаючи видимість послідовності та передбачуваності. Ця гнучкість є життєво необхідною, враховуючи ієрархічний характер санкцій, які можуть застосовуватися на різних рівнях — від глобальних мандатів міжнародних органів до більш локальних регіональних або національних директив, кожна з яких має власні стратегічні цілі та правові міркування. Типи санкцій, що застосовуються, будь то торгове ембарго, інвестиційні обмеження чи цілеспрямовані заходи, спрямовані на конкретні сектори, такі як транспорт і зв'язок, ретельно відбираються, щоб максимізувати тиск на державу-порушницю, намагаючись мінімізувати ненавмисні побічні збитки. Таким чином, рішення про застосування санкцій не приймається легковажно, а натомість є раціональною відповіддю на правопорушення, врівноважуючи очікувані вигоди з витратами та потенційною ефективністю альтернативних дій¹⁰⁸. Незважаючи на стратегічне мислення, що лежить в основі санкцій, їхня ефективність залишається предметом дискусій серед науковців, спонукаючи до постійних досліджень умов, які визначають успіх чи невдачу цих економічних інструментів.

Ефективність економічних санкцій у дестабілізації авторитарних і тоталітарних режимів є складним явищем, яке суттєво різниться залежно від характеру відповідного режиму. Персоналістські диктатури, де влада зосереджена в руках одного лідера, особливо сприйнятливі до тиску, який чиниться санкціями. Ця вразливість виникає через те, що вони сильно залежать від зовнішніх джерел доходу для підтримки своїх мереж патронажу,

¹⁰⁸ Shevtsova L. The Russia Factor. *Journal of Democracy*. 2014. Vol. 25, № 3. P. 74–82.

які є важливими для політичного виживання правителя. Коли санкції порушують ці зовнішні потоки доходів, правителі-персоналісти виявляють серйозну загрозу для своєї здатності розподіляти політичні вигоди¹⁰⁹. На відміну від однопартійних або військових режимів, які мають інституційні механізми для збільшення внутрішнього доходу та перерозподілу витрат на кооптацію та репресії, персоналістські режими часто обмежені слабкішими інституційними можливостями. Цей брак інституційної сили не тільки обмежує їхню здатність адаптуватися у фінансовому плані, але й перешкоджає їхній здатності ефективно посилювати репресії чи кооптацію без ризику подальшої дестабілізації. Результиуюче зменшення ресурсів патронажу може призвести до збільшення ймовірності як регулярних, так і нерегулярних змін правителя, таких як перевороти, оскільки втрата патронажу робить правителя більш вразливим до викликів з боку еліти чи військових. Крім того, санкції можуть зміцнити опозиційні групи, зменшивши репресивні можливості диктатора, таким чином створивши більш сприятливе середовище для соціальних заворушень і потенційної зміни режиму. Таким чином, хоча вплив санкцій є різним і різним у різних авторитарних структурах, цілеспрямоване застосування санкцій проти персоналістських режимів може бути стратегічним інструментом впливу на стабільність і тривалість життя таких правителів¹¹⁰.

У рамках міжнародних відносин санкції є не лише інструментами дестабілізації авторитарних режимів, а й інструментами, спрямованими на зміну поведінки держав у ширшому контексті. Теоретичні основи міжнародних економічних санкцій свідчать про те, що їх ефективність у зменшенні девіантних дій держав є різною та складною. Незважаючи на намір санкцій змусити дотримуватись вимог або спонукати до зміни поведінки, практичне застосування цих заходів часто не досягає своїх цілей. Вчені прагнули розширити теорії санкційного права, намагаючись пояснити різні

¹⁰⁹ *Baglione L. A. Ibid.*

¹¹⁰ *Baglione L. A. Ibid.*

типи санкцій і принципи, які лежать в основі їх застосування. Таке розширення має вирішальне значення, оскільки воно висвітлює обґрунтування та легітимність санкцій у світовій спільноті, забезпечуючи необхідну правову та етичну основу для їх застосування¹¹¹. Щоб вважатися надійними і, отже, потенційно ефективними, санкції повинні виражати рішучість міжнародної спільноти та підкріплюватись розрахунком витрат, які держава-мішень не бажає нести¹¹². Типи запроваджених санкцій можуть варіюватися від комплексних економічних і торговельних обмежень, заборона на поїздки та заморожування активів, спрямованих на конкретних осіб у режимі.

Розуміння різних факторів, які впливають на ефективність або неспроможність санкцій, вимагає оцінки складних механізмів і теорій, що лежать в основі їх застосування. Економічні санкції є критично важливим інструментом міжнародної економічної політики, ефективність яких часто залежить від основних теорій, таких як раціональний вибір, структурні моделі та процеси прийняття рішень. Ці теорії створюють основу для передбачення поведінки цільових держав і розробки санкцій, які могли б ефективно вплинути на їхні дії. Застосування санкцій дотримується ієрархічної структури, яка охоплює глобальний, регіональний та національний рівні, тобто джерело та рівень впровадження можуть суттєво вплинути на їх успіх. Санкції не є монолітним інструментом, але мають різні форми, включаючи торгові обмеження, фінансові обмеження та цілеспрямовані або «розумні» санкції, кожна з яких має певний вплив на цільову економіку. Наприклад, впровадження санкцій Європейським Союзом, як наднаціональним утворенням, підкреслює важливість координації економічної політики, потенційно посилюючи ефективність санкцій через колективну та єдину позицію. Дискреційний підхід, який характеризує політику економічних

¹¹¹ *Schoen D. E.* Putin's master plan: To destroy Europe, divide NATO, and restore Russian power and global influence. 2016. 179 p.

¹¹² *Shakrai, Ina,* The Legitimization of Authoritarian Rule Through Constructed External Threats: Russian Propaganda During the Ukrainian Crisis (March 1, 2015). *East European Quarterly*, vol. 43, № 1, pp. 29-54, 2015

санкцій, передбачає індивідуальне застосування, що дозволяє стратегічно використовувати жорсткі правила або гнучкі заходи, залежно від обставин. Ця адаптивність має вирішальне значення, оскільки універсальний підхід навряд чи принесе бажані результати в складній сфері міжнародних відносин. Отже, концептуальне розуміння санкцій, їх видів та багаторівневого механізму їх застосування є основою аналізу їх соціально-економічних наслідків та стратегічної ефективності.

Використання економічних санкцій як інструменту зовнішньої політики добре задокументовано, при цьому країни часто використовують економічні заходи для впливу на поведінку інших держав. Випадок із Росією після дипломатичної кризи навколо України є яскравим прикладом того, як міжнародні санкції можуть суттєво вплинути на економіку країни-мішені. Цей значний економічний удар пояснюється наміром санкцій, а саме змусити змінити політику російського уряду, завдавши шкоди його економіці¹¹³. Проте дія цих санкцій вийшла за межі Росії. Західні країни, які запровадили ці санкції, також зіткнулися з незначною негативною реакцією, зазнавши орієнтовних експортних втрат. Ця взаємна економічна шкода підкреслює взаємопов'язану природу міжнародної торгівлі та реальність того, що санкції можуть повернутися до країн, які ввели санкції.

Економічні санкції, особливо коли вони всеосяжні, часто критикували за їхню обмежену ефективність у дестабілізації авторитарних режимів, таких як російський. Хоча санкції можуть порушити звичний потік товарів і послуг усередині країни, вони не обов'язково призведуть до краху правлячого режиму¹¹⁴. Наприклад, санкції Європейського Союзу проти росії мали на меті змусити змінити політику, однак було помічено, що такі заходи можуть ненавмисно зміцнити внутрішню підтримку уряду, ефект, відомий як rallying-

¹¹³ Brooks R. A. Sanctions and Regime Type: What Works, and When?. *Security Studies*. 2002. Vol. 11, № 4. P. 1–50.

¹¹⁴ Özdamar Ö., Şahin E. Consequences of Economic Sanctions: The State of the Art and Paths Forward. *International Studies Review*. 2021.

around-the-flag¹¹⁵. Це явище означає, що населення, яке зіткнулося зі спільною зовнішньою загрозою, може об'єднатися на підтримку своїх лідерів, тим самим посилюючи авторитарну хватку, а не послаблюючи її. Аргумент про те, що санкції можуть сприяти зміні авторитарної поведінки росії, не враховує складність адаптивних можливостей режиму та націоналістичні настрої, які можна використати для легітимізації опору зовнішньому тиску¹¹⁶. Такі результати свідчать про те, що, незважаючи на те, що метою накладення санкцій може бути підриг авторитаризму, їхній фактичний вплив слід оцінювати в ширшому соціально-політичному контексті цільової країни, беручи до уваги те, як режим може використовувати санкції для зміцнення власної позиції як усередині країни і на міжнародному рівні.

З початку конфлікту в Україні в 2014 році різні міжнародні гравці наклали на росію безліч санкцій. Спочатку Європейський Союз і Сполучені Штати очолили звинувачення, спрямовані проти фізичних та юридичних осіб із заморожуванням активів і заборонаю на поїздки, особливо тих, які безпосередньо пов'язані з анексією Криму та дестабілізацією Східної України. Ці санкції мали на меті не лише покарати винних у агресивних діях, а й слугували стримуючим фактором для запобігання подальшим вторгненням на територію України. Санкції поширилися на окремі сектори російської економіки, включаючи фінанси, оборону та енергетику. Обмеження доступу до західних фінансових ринків для російських державних банків і корпорацій були особливо згубними, оскільки вони обмежували здатність цих організацій залучати капітал і брати участь у міжнародних фінансових операціях. Цей економічний тиск посилювався заборонаю експорту високотехнологічного обладнання для розвідки та видобутку нафти до росії, стратегічного кроку, спрямованого на те, щоб підірвати довгострокову здатність росії розробляти нові нафтові ресурси та зберегти її позицію як провідного експортера енергії.

¹¹⁵ *Amrei Müller* Chapter 10 The European Court of Human Rights and the Rise of Authoritarianism in Russia. *European Populism and Human Rights*, p. 215–255.

¹¹⁶ *Antonov M.* Conservatism in Russia and Sovereignty in Human Rights. *Review of Central and East European Law*. 2014. Vol. 39, № 1. P. 1–40.

Кумулятивний вплив цих санкцій полягав у чиненні значного економічного тиску на росію з метою зміни її політики та дій в Україні.

Стратегія, що розвивається щодо запровадження санкцій проти росії, відображає тонке розуміння її політичної динаміки, особливо в світлі кризи авторитарного правління, підкресленої конфліктом з Україною. Вчені пролили світло на тонкий баланс між авторитаризмом і потенційним сповзанням до посилення репресій у росії, припускаючи, що наступні плани щодо санкцій мають враховувати унікальний політичний клімат у країні¹¹⁷. Визнаючи, що традиційна структура винагороди та покарання, яка характеризувала підхід середини 20-го століття до тоталітарних режимів, може бути вже не такою ефективною, політики закликають адаптувати свої стратегії до реалій пострадянської росії¹¹⁸. Це вимагає ретельної оцінки того, як економічні санкції історично вплинули на росію, яка, хоча й не повністю перемогла її авторитарні тенденції, продемонструвала певний ступінь впливу. Отже, майбутні санкції, ймовірно, будуть зосереджені на подальшій ізоляції росії, щоб запобігти відновленню повністю тоталітарної держави, кроку, який буде в інтересах збереження глобальних демократичних цінностей. На практиці це може включати розробку розумніших санкцій, спрямованих на конкретні сектори російської економіки, посилення експортного контролю, який може порушити здатність держави підтримувати своє авторитарне управління без непропорційного впливу на широке населення¹¹⁹. Такими цілеспрямованими заходами міжнародне співтовариство прагне чинити тиск на російську державу, одночасно передаючи чітке повідомлення про наслідки порушення міжнародних норм.

Ефективність економічних санкцій під час краху авторитарних і тоталітарних режимів є складною темою, яка широко обговорюється серед науковців. У підпункті розглядалися теоретичні основи економічних санкцій,

¹¹⁷ *Shevtsova L. Ibid.*

¹¹⁸ *Baglione L. A. Ibid.*

¹¹⁹ *Diamond L., Walker C., Plattner M. F. Authoritarianism Goes Global: The Challenge to Democracy. Johns Hopkins University Press, 2016. 256 p.*

включаючи різні види санкцій та їх багаторівневі механізми застосування. Дослідження виявило, що ефективність економічних санкцій значною мірою залежить від характеру цільового режиму, типу застосованих санкцій та рівня координації між суб'єктами, які застосовують санкції. Дослідження також підкреслило важливість пристосування санкцій до кожного конкретного випадку, оскільки універсальний підхід навряд чи дасть бажані результати в складній сфері міжнародних відносин. Хоча економічні санкції є важливим інструментом міжнародної економічної політики, їх ефективність залишається предметом дискусій серед науковців. Дослідження виявило потенційні обмеження та прогалини в дослідженні, пропонуючи майбутні напрямки подальших досліджень. Загалом, дослідницька робота сприяє постійному розвитку знань у сфері міжнародних відносин і дає цінну інформацію для політиків, які розглядають можливість використання економічних санкцій для дестабілізації авторитарних і тоталітарних режимів.

4.3. Шляхи супротиву агресивній політиці рф

Агресивна зовнішня політика російської Федерації щодо своїх сусідів стала предметом занепокоєння багатьох країн. Однак є кілька способів, якими країни можуть протистояти цій агресивній політиці.

Одним із найефективніших дипломатичних підходів протидії російській агресії є міжнародні санкції та ізоляція. Санкції, запроваджені ЄС проти росії через вторгнення в Україну, обмежили можливості Кремля фінансувати війну та спричинили значний економічний і політичний тиск на росію. Міжнародна ізоляція також може бути ефективним інструментом тиску на росію, оскільки це може призвести до втрати довіри та впливу на світовій арені, зрештою послаблюючи її позиції¹²⁰. Запроваджуючи санкції та сприяючи міжнародній ізоляції, міжнародне співтовариство може надіслати рішуче повідомлення росії про те, що її агресивна політика не буде терпимою.

¹²⁰ Василенко В. Агресія Росії: генеза, мета, спроби протидії та правові наслідки. *Український тиждень*. 2014. № 12 (332). С. 6–9

Ще одним дипломатичним підходом до протидії російській агресії є дипломатичний тиск і переговори. Взявши участь у дипломатичному діалозі та переговорах, можна знайти мирне та взаємовигідне вирішення конфліктів. Однак важливо підходити до переговорів з обережністю, оскільки росія має історію використання переговорів, щоб виграти час і продовжити свою агресивну політику¹²¹. Також дипломатичний тиск може здійснюватися через публічне засудження російської агресії та накладення наслідків за їхні дії. Такий підхід може допомогти делегітимізувати дії Росії та тиснути на них, щоб вони змінили свою поведінку.

Просування демократичних цінностей і прав людини також може бути ефективним способом протидії російській агресії. Пропагуючи ці цінності та підкреслюючи важливість дотримання міжнародного права та прав людини, міжнародна спільнота може кинути виклик агресивній антизахідній політиці росії та відмові від загальновизнаних цінностей. Сприяння демократичним цінностям може допомогти зміцнити демократичні інституції в країнах, вразливих до російської агресії, що зрештою робить їх більш стійкими до російського впливу¹²².

Одним із найефективніших способів протидії агресивній політиці російської федерації є зміцнення військових союзів та обороноздатності. Це включає формування міцних партнерських відносин з іншими країнами та організаціями, такими як НАТО, для посилення спроможності колективної оборони та стримування потенційної агресії. Об'єднуючи ресурси та досвід, країни можуть краще підготуватися до потенційних загроз і реагувати на них. Інвестування в модернізацію та оновлення військового обладнання та технологій також може покращити обороноздатність і готовність.

¹²¹ Горбулін В. «Крим. Війна: передумови російської агресії». URL: <https://www.rnbo.gov.ua/ua/Diialnist/2399.html?PRINT> (дата звернення: 16.12.2023)

¹²² Міністерство закордонних справ України" Тимчасова окупація АР Крим та м. Севастополь". URL: <https://mfa.gov.ua/timchasova-okupaciya-ar-krim-ta-m-sevastopol> (дата звернення: 16.12.2023)

Стратегічні військові операції та стримування також мають вирішальне значення у протидії російській агресії. Це передбачає розробку та впровадження стратегій, які стримують потенційну агресію та демонструють готовність захищатися від неї¹²³. Це може включати проведення військових навчань і операцій у районах стратегічного значення, щоб продемонструвати потужну військову присутність і готовність. Розгортання систем протиракетної оборони та інших передових військових технологій може служити фактором стримування потенційної агресії.

Ще одним важливим аспектом протидії російській агресії є кібервійна та контррозвідувальні заходи. Кібератаки є ключовим компонентом військової стратегії росії, і протидія цим атакам вимагає комплексного підходу. Це включає інвестиції в передові технології кіберзахисту та навчання персоналу, а також розробку ефективних заходів контррозвідки для виявлення та запобігання потенційним атакам. Навчання громадськості найкращим практикам кібербезпеки може допомогти запобігти кібератакам і мінімізувати їхній вплив.

Загалом протидія агресивній політиці російської федерації вимагає багатопланового підходу, який включає зміцнення військових альянсів і обороноздатності, здійснення стратегічних військових операцій і стримування, а також інвестиції в кібервійну та контррозвідувальні заходи. Здійснюючи ці кроки, країни можуть ефективно стримувати потенційну агресію та захистити інтереси своєї національної безпеки.

Підсумовуючи, агресивній політиці російської федерації можна протистояти шляхом поєднання дипломатичного та військового підходів. Дипломатичні підходи, такі як міжнародні санкції, дипломатичний тиск і просування демократичних цінностей, можуть допомогти ізолювати росію та змусити її переглянути свої дії. Військові підходи, такі як зміцнення альянсів, стратегічні військові операції та кібервійна, також можуть служити фактором

¹²³ *Організація північноатлантичного договору "Зіставлення з реальними фактами"*. URL:<https://www.nato.int/cps/uk/natohq/115204.htm> (дата звернення: 16.12.2023)

стримування російської агресії. Важливо, щоб міжнародне співтовариство працювало разом, щоб протидіяти російській агресії та сприяти стабільності та миру в регіоні.

ВИСНОВКИ

Сформульовані висновки відповідають поставленим на початку дослідження завданням. Проаналізувавши стан наукової розробки проблеми, авторка дійшла наступних результатів.

По-перше, аналіз історіографії гібридного режиму росії свідчить про важливість цієї теми та постійний розвиток досліджень. Це дозволяє краще зрозуміти фактори, що сприяли зміні політичного режиму, а також наслідки цього переходу для російського суспільства. Варто зазначити, що історіографія теми є постійно змінюваною та удосконалюваною. Нові дослідження, матеріали та підходи до теми дозволяють отримати нові інсайти та розширити наше розуміння цього періоду в історії росії.

По-друге, джерельна база дослідження характеризується різноплановістю та всебічністю. У роботі застосовано опубліковані, нарративні, усні джерела, законодавчі та нормативно-правові акти, а також періодика. Варто підкреслити, що джерельна база теми представляє складну систему факторів, яка сприяла формуванню та зміцненню політичного режиму Володимира Путіна. Ідеологію путінізму можна розглядати в різних формах і контекстах, одним із яких є нарративні джерела. Промови президента дають зрозуміти ідеї та цінності, що лежать в основі путінізму, політичні стратегії, які використовуються для збереження влади. Промови зазнали значних змін протягом багатьох років, зі зменшенням авторитарних дискурсивних елементів і збільшенням тоталітарних дискурсивних елементів після анексії Криму. Виступи Путіна зосереджені на нарративах про пострадянський перехідний період у росії, спрямованих на легітимізацію його влади та виправдання поточної політики. Путін виступає за ідею «вертикалі влади», де він знаходиться на вершині владної ієрархії, наголошує на важливості збереження стабільності та порядку в країні, відкидаючи демократичні принципи управління. Промови Путіна часто суперечать самі собі, маніпулюючи та перекручуючи факти, через що експерти з міжнародного

права та відомі громадські історики засуджують його виступи. Усні джерела, такі як інтерв'ю з адміністрацією президента, родичами та іншими особистостями, дозволяють зрозуміти офіційну ідеологію російського уряду, яка базується на концепції «суверенітету» та національної незалежності. Законодавчі та нормативні акти, впроваджені режимом Путіна, є ефективними для просування путінізму та зміцнення влади режиму. Конституційна реформа, яка давала йому право залишатися при владі до 2036 року, була проведена з порушенням чинної конституції, а народний плебісцит за її схвалення був сфальсифікований у безпрецедентних масштабах. Закони стали завершальним етапом реалізації стратегії забезпечення стабільності енергосистеми на найближчі роки та закріпили за Путіним більше повноважень. Законодавство, ухвалене у 2020 році, свідчить про те, що режим Путіна відмовився від будь-якої видимості легалізму та рухається до відверто диктаторської моделі управління. Кремль криміналізував свободу слова, що призвело до відсутності критики уряду Путіна. Велика кількість заборон і розпоряджень, які часто накладаються одна на одну, мають на меті залякати громадян, примусити їх до бездіяльності та самоцензури. Путін вдався до репресивних заходів для збереження своєї влади, включаючи криміналізацію антикорупційного руху як екстремістської організації та його ліквідацію. Російський уряд запровадив різні заходи для регулювання та моніторингу онлайн-контенту, включаючи створення Роскомнагляду, Федеральної служби зв'язку, інформаційних технологій та нагляду за ЗМІ. Періодичні видання пропонують розуміння соціальних, політичних та економічних умов, які призвели до поточної нестабільності в країні. Режим Путіна відмовився від будь-якої видимості легалізму і рухається до відверто диктаторської моделі управління. росія стала авторитарним режимом, який душить політичну опозицію та свободу слова.

По-третє, методологічні основи роботи базуються на трьох найважливіших принципах – історизму, об'єктивності та всебічності. Вищенаведені принципи застосовуються у поєднанні із загальнонауковими,

спеціально-історичними, статистичними та джерелознавчими способами дослідження, а також із різноплановими науково-методологічними підходами. У роботі активно застосовувався міждисциплінарний підхід з метою якнайширшого осмислення теми через призму інших галузей знань, зокрема: географії, соціології, економіки та політології.

Поточна політична ситуація в Росії є предметом дискусій серед науковців і політологів протягом тривалого часу. Згідно з останніми дослідженнями, в політичній системі країни є кілька ознак авторитаризму. Одним із найпомітніших показників авторитаризму є придушення політичної опозиції. Відомо, що російський уряд змушує мовчати голоси опозиції, зокрема журналістів, активістів та політичних опонентів. Часто це відбувається через залякування, переслідування і навіть ув'язнення. Ще однією ознакою авторитаризму є контроль над ЗМІ. Уряд жорстко контролює засоби масової інформації, причому багато засобів масової інформації контролюються або перебувають під впливом держави. Це дозволяє уряду формувати громадську думку та обмежувати доступ до інформації, яка може бути критичною щодо режиму. Багато хто стверджує, що вибори в країні не є вільними та чесними, звинувачуючи у фальсифікаціях та маніпуляціях. Це підриває демократичний процес і сприяє зміцненню влади правлячою партією. Важливо зберігати пильність у виявленні ознак авторитаризму та робити висновки з ситуації, щоб забезпечити захист демократичних цінностей.

Історичний аспект політичного режиму росії складний і багатогранний. Протягом своєї історії країна зазнала значних політичних змін, починаючи від царського самодержавства до Радянського Союзу та сучасної російської федерації. Останні події викликали занепокоєння щодо поточного політичного режиму в росії. Одним із найважливіших режимів в історії росії був комуністичний режим, який прийшов до влади після російської революції 1917 року. Цей режим характеризувався суворим контролем над усіма аспектами суспільства, коли уряд здійснював абсолютну владу над економікою, культурою та особистими переконаннями громадян. Після

розпаду Радянського Союзу в 1991 році росія пережила період переходу до більш демократичної системи. Однак цей процес не обійшовся без труднощів, і на цьому шляху було багато невдач. Перші роки пострадянської ери характеризувались економічною нестабільністю, політичною корупцією та соціальними негараздами. Наприкінці 1990-х років Володимир Путін прийшов до влади і почав вести росію в новому руслі. Режим Путіна характеризується орієнтацією на стабільність і безпеку з наголосом на зміцненні держави та її інститутів. Однак також висловлюються занепокоєння щодо збільшення концентрації влади в руках невеликої групи еліт і придушення голосів опозиції. Загалом історичний аспект політичного режиму в росії відзначений низкою трансформацій, від феодалізму до комунізму, до демократії та назад до авторитаризму. Незважаючи на те, що кожен режим мав свої унікальні особливості та виклики, тема державного контролю та придушення опозиції була незмінною рисою протягом більшої частини історії росії.

Порівняльний аналіз між авторитаризмом і тоталітаризмом може пролити світло на нинішній політичний режим у росії, який називають гібридним режимом. Тоталітаризм і авторитаризм — це два різні типи режимів, які часто порівнюють. Тоталітаризм — це тип режиму, за якого уряд має повний контроль над усіма аспектами суспільства, включаючи економіку, ЗМІ та соціальне життя громадян. Державу часто очолює одна партія чи особа, і інакомислення не допускається. З іншого боку, авторитаризм — це система правління, в якій один лідер або невелика група утримує владу та приймає рішення без згоди широких верств населення. Російський режим є гібридом між авторитаризмом і тоталітаризмом, оскільки демонструє ознаки обох форм правління. Влада здійснює високий рівень контролю над суспільством, придушуючи політичну опозицію, цензуру ЗМІ та маніпуляції на виборах.

Політичні санкції значно вплинули на роль міжнародної спільноти в політичному режимі в росії. З 2014 року Сполучені Штати та інші західні країни запровадили низку економічних і політичних санкцій проти росії у

відповідь на анексію Криму та початку повномасштабного вторгнення в Україну. Ці санкції мали значний вплив на російську економіку та призвели до зниження рівня життя багатьох росіян. Санкції стосуються ключових секторів російської економіки, включаючи енергетику, банківську та оборонну сфери. Вони також атакували фізичних та юридичних осіб, близьких до російського уряду, заморожуючи їхні активи та обмежуючи можливість подорожувати. Сприяли почуттю ізоляції та ворожості до Заходу, а також розпалювали націоналістичні настрої серед деяких росіян. Уряд використовував санкції як засіб заручитися підтримкою власної політики та зображав себе захисником суверенітету та незалежності країни від зовнішнього втручання.

Отже, питання авторитаризму та тоталітаризму мають значний вплив на сучасний світ, міжнародна спільнота несе відповідальність за просування демократичних принципів та запобігання авторитарній та тоталітарній поведінці.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

Джерела

Законодавчі та нормативно-правові акти

1. The Strategic Foresight Analysis (SFA). Regional Perspectives on Russia Report. January 2021. URL: <https://www.act.nato.int/application/files/9816/1350/4281/regional-perspectives-2021-01.pdf> (дата звернення: 25.04.2023).
2. Про внесення змін до окремих законодавчих актів Російської Федерації щодо регулювання діяльності в мережі Інтернет від 04.07.2014. URL: <https://docs.cntd.ru/document/420208820> (дата звернення: 24.04.2023).
3. Про захист дітей від інформації, шкідливої для їх здоров'я і розвитку від 15.12.2022. URL: <https://docs.cntd.ru/document/1300428275> (дата звернення: 24.04.2023).
4. Статут ООН, стаття 51 «Дії щодо загрози миру, порушень миру та актів агресії». URL: <https://www.un.org/ru/about-us/un-charter/full-text#:~:text=Статья%2051,поддержания%20международного%20мира%20и%20безопасности.> (дата звернення: 24.04.2023).

Періодика

5. Cambridge University Press. – [2012].
6. Foreignpolicy. – [2020].
7. International Journal of Cultural Studies. – [2016].
8. International Security. – [2020].
9. Journal of Applied History. – [2022].
10. Journal of Democracy. – [2012–2017].
11. Journal of Eurasian Studies. – [2014].
12. The New York Times. – [2022].
13. University of Notre Dame Press. – [1997].
14. Zealand Slavonic Journal. – [2022].
15. Верховенство Права: міжнародний науковий журнал. – [2017].

16. День. – [2022].
17. Дзеркало тижня. – [2020].
18. Українська правда. – [2019].
19. Український тиждень. – [2015].

Інтерв'ю (усні джерела)

20. Мюнхенська промова Путіна – початок краху Росії? // Радіо Свобода
URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/myunhenska-promova-putina/31095096.html> (дата звернення: 25.04.2023).
21. Політична машина Путіна: Сурков передрік повний «Путінізм» РФ в найближчі 100 років // Онлайн-видання «Українська правда». URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2019/02/11/7206321/> (дата звернення: 25.04.2023).
22. Путін о 5-й ранку оголосив про початок операції на Донбасі // Радіо Свобода URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/31719676.html> (дата звернення: 25.04.2023).
23. У Путіна пояснили, чому Росія така повільна на війні // Онлайн-видання «Українська правда». URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2023/05/11/7401652/> (дата звернення: 25.04.2023).

Література

24. «Локомотив страшних думок Кремля»: чому Жириновський після анексії Криму говорить про «похід на Київ»// Крим Реалії URL:<https://ua.krymr.com/a/pochemu-jirinovskiy-posle-anneksii-kryma-hochet-pohod-na-kiev/30297204.html> (дата звернення: 26.04.2023)
25. *Adler L. K., Paterson T. G.* Red Fascism: The Merger of Nazi Germany and Soviet Russia in the American Image of Totalitarianism, 1930's-1950's. *The American Historical Review.* 1970. Vol. 75, № 4. P. 1046.
26. *Alexander J. Motyl* Russia's Systemic Transformations since Perestroika: From Totalitarianism to Authoritarianism to Democracy-to Fascism? URL:

file:///D:/Загрузки/harrimanreview_v17_no2_1-14.pdf (дата звернення:
23.10.2023)

27. *Amrei Müller* Chapter 10 The European Court of Human Rights and the Rise of Authoritarianism in Russia. *European Populism and Human Rights*, p. 215–255.

28. *Anderson C. J., Guillory C. A.* Political Institutions and Satisfaction with Democracy: A Cross-National Analysis of Consensus and Majoritarian Systems. *American Political Science Review*. 1997. Vol. 91, № 1. P. 66–81.

29. *Antonov M.* Conservatism in Russia and Sovereignty in Human Rights. *Review of Central and East European Law*. 2014. Vol. 39, № 1. P. 1–40.

30. *Arendt H.* Ideology and Terror: A Novel Form of Government. *The Review of Politics*. 1953. Vol. 15, № 3. P. 303–327.

31. *Baglione L. A.* Post-Soviet Russia at Twenty-Five: Understanding the Dynamics and Consequences of Its Authoritarianism. *Polity*. 2016. Vol. 48, № 4. P. 580–611.

32. *Baker P., Glasser S.* Kremlin Rising: Vladimir Putin's Russia and the End of Revolution. Simon & Schuster, 2005. С. 464.

33. *BARAN E. B.* Negotiating the Limits of Religious Pluralism in Post-Soviet Russia: The Anticult Movement in the Russian Orthodox Church, 1990-2004. *R. Review*. 2006. Vol. 65, № 4. P. 637–656.

34. *Baysha O.* On progressive identity and internal colonization: A case study // *Sage journals*. 2014. С. 36.

35. *Brooks R. A.* Sanctions and Regime Type: What Works, and When?. *Security Studies*. 2002. Vol. 11, № 4. P. 1–50.

36. *Burrowes R.* Totalitarianism: The Revised Standard Version. *World Politics*. 1969. Vol. 21, №2. P. 272–294.

37. *Cannady S., Kubicek P.* Nationalism and legitimation for authoritarianism: A comparison of Nicholas I and Vladimir Putin // *Journal of Eurasian Studies*. 2014. Т. 5 (№ 1). С. 6.

38. *Chakotin S.* Routledge Revivals: the Rape of the Masses: The Psychology of Totalitarian Political Propaganda. Taylor & Francis Group, 2017.
39. *Clifford G. Gaddy* Mr. Putin: Operative in the Kremlin/Brookings Institution Press, 2013. P. 390.
40. *Curtis M.* Totalitarianism. New Brunswick, N.J: Transaction Books, 1979. 128 p.
41. *Diamond L., Walker C., Plattner M. F.* Authoritarianism Goes Global: The Challenge to Democracy. Johns Hopkins University Press, 2016. 256 p.
42. *Ebenstein W.* The Study of Totalitarianism. World Politics. 1958. Vol. 10, № 2. P. 274–288.
43. *Evans A. B.* Power and Ideology: Vladimir Putin and the Russian Political System. The Carl Beck Papers in Russian and East European Studies. 2008. 1902. P. 43.
44. Foreignpolicy. How Putin Changed Russia Forever. URL: <https://foreignpolicy.com/2020/05/07/how-putin-changed-russia-forever/> (дата звернення: 01.05.2023).
45. *Frantz E.* Authoritarianism: What everyone needs to know? 2018. 188 p.
46. *Frenkel-Brunswik E.* Authoritarian Personality /. Verso Books, 2019. 1072 p.
47. *Friedman T.* Vladimir Putin is the most dangerous fool in the world // The New York Times. 2022. C. 3.
48. *Friedrich Carl. j., Brzezinski zb.* Totalitarian dictatorship and autocracy // Cambridge (mass.): Harvard university press. 1965. XIII. C. 438.
49. *Gapova E.* On Nation, Gender, and Class Formation in Belarus ... and Elsewhere in the Post-Soviet World. Nationalities Papers. 2002. Vol. 30, № 4. P. 639–662.
50. *Gessen. M.* The Man Without a Face: The Unlikely Rise of Vladimir Putin. — New York : Riverhead Books, 2012.

51. Gilbert L. & Mohseni P. Beyond Authoritarianism: The Conceptualization of Hybrid Regimes. *Studies in Comparative International Development*. 2011. Vol. 46, n №3. P. 270–297
52. *Glasius M.* What authoritarianism is ... and is not: a practice perspective. *International Affairs*. 2018. Vol. 94, №3. P. 515–533.
53. *Hadenius A., Teorell J.* Pathways from Authoritarianism. *Journal of Democracy*. 2007. Vol. 18, №1. P. 143–157.
54. *Hemment J.* *Nashi, Youth Voluntarism, and Potemkin NGOs: Making Sense of Civil Society in Post-Soviet Russia* // Cambridge University Press. 2012. Vol. 71 (2). P. 234–260. URL: <https://www.jstor.org/stable/10.5612/slavicreview.71.2.0234> (дата звернення: 16.05.2023).
55. *Holmes S., Krastev I.* *Light That Failed: Why the West Is Losing the Fight for Democracy*. Pegasus Books, 2020. 354 p.
56. *Howell J. P., Bowen D. E., Dorfman P. W., Kerr S.* et al. Substitutes for leadership: effective alternatives to ineffective leadership / *Leadership: understanding the dynamics of power and influence in organizations* / Vecchio R. P. (ed). Notre Dame, 1997. P. 381–395.
57. *Khislavski G.* Russia's War in Ukraine and the Role of Historical Narratives // *Journal of Applied History*. 2022. С. 24.
58. *Kolesnikov A.* Putin's War Has Moved Russia from Authoritarianism to Hybrid Totalitarianism // *Carnegie Endowment for International Peace*. April 19, 2022. URL: <https://carnegieendowment.org/2022/04/19/putin-s-war-has-moved-russia-from-authoritarianism-to-hybrid-totalitarianism-pub-86921> (дата звернення: 01.05.2023).
59. *Langdon K., Tismaneanu V., Langdon K.* *Recentering Putinism*. URL: https://www.researchgate.net/publication/334374346_Recentering_Putinism (дата звернення: 23.05.2023).
60. *Laqueur W.* *Putinism: Russia and Its Future With the West*. — N. Y.: Thomas Dunne Books, 2015. — 288 p.

61. *Levitsky S., Way L.* The Rise of Competitive Authoritarianism. *Journal of Democracy*. 2002. Vol. 13, № 2. P. 51–65.
62. *Lewis D. G.* *Russia's New Authoritarianism*. Edinburgh University Press, 2020.
63. *Luisa P.* *Memory & totalitarianism*. . New Brunswick: Transaction Publishers, 2005. 177 p.
64. *Malonova O.* *Legitimizing Putin's Regime // University of California Press*. 2022. C. 24.
65. *McFaul M.* Putin, Putinism, and the domestic determinants of Russian foreign policy // *International Security*. 2020. C. 82.
66. *Miller A. H., Hesli V. L., Reisinger W. M.* Comparing Citizen and Elite Belief Systems in Post-Soviet Russia and Ukraine. *Public Opinion Quarterly*. 1995. Vol. 59, № 1. P. 1.
67. *Mondry H., Pavlov E.* Russia's futures, from fairy tales and editorials to kremlin narratives // *Zealand Slavonic Journal*. 2022. C. 201–230.
68. *Nisnevich Y.* Modern Authoritarianism and Political Ideology. *SSRN Electronic Journal*. 2017. URL: <https://doi.org/10.2139/ssrn.2916078> (дата звернення: 05.10.2023).
69. *Özdamar Ö., Shahin E.* Consequences of Economic Sanctions: The State of the Art and Paths Forward. *International Studies Review*. 2021.
70. *Paić Ž.* Power, Mass, and Brutality: Putin's War Machine. The Return of Totalitarianism. Cham, 2022. P. 197–218.
71. Politico. A tale of two Slavic strongmen. URL: <https://www.politico.eu/article/tale-of-two-slavic-strongmen-vladimir-putin-alexander-lukashenko-russia-belarus/> (дата звернення: 19.04.2023).
72. *Robertson G. B.* Managing Society: Protest, Civil Society, and Regime in Putin's Russia. *Slavic Review*. 2009. Vol. 68, № 3. P. 528–547.
73. *Romanyuk O.* Ruscism as a new version of totalilarianism // *The Journal of V. N. Karazin Kharkiv National University, Issues of Political Science*. 2022. № 41. P. 7–14.

74. *Sakwa R.* Putin's Leadership: Character and Consequences. *Europe-Asia Studies*. 2008. Vol. 60, № 6. P. 879–897.
75. *Schoen D. E.* Putin's master plan: To destroy Europe, divide NATO, and restore Russian power and global influence. 2016. 179 p.
76. *Seltsov D.* The phenomenon of Vladimir Putin // *The Journal of Communist Studies & Transition Politics*, 2001. Vol. 17 (4). 78 c.
77. *Shakrai, Ina,* The Legitimization of Authoritarian Rule Through Constructed External Threats: Russian Propaganda During the Ukrainian Crisis (March 1, 2015). *East European Quarterly*, vol. 43, № 1, pp. 29-54, 2015
78. *Sherlock T.* Russian politics and the Soviet past: Reassessing Stalin and Stalinism under Vladimir Putin // *Communist and Post-Communist Studies*, University of California Press. 2016. P. 45–59.
79. *Shevtsova L.* The Russia Factor. *Journal of Democracy*. 2014. Vol. 25, № 3. P. 74–82.
80. *Soest C., Grauvogel J.* Identity, procedures and performance: how authoritarian regimes legitimize their rule. *Contemporary Politics*. 2017. Vol. 23, № 3. P. 287–305.
81. *Stent A.* The Putin Doctrine. A Move on Ukraine Has Always Been Part of the Plan // 2022. January 27. URL: www.foreignaffairs.com.translate.googleusercontent.com/articles/ukraine/2022-01-27/putin-doctrine?gad=1&gclid=CjwKCAjw1MajBhAcEiwAagW9MRtqOOWltxduQxcNMb1E8likzEzl-F9q6YDbQqI6LhiBSzQS28oGRBoC6wAQAvD_BwE&_x_tr_sl=auto&_x_tr_tl=ru&_x_tr_hl=ru (дата звернення: 26.04.2023).
82. *Stoner-Weiss K.* Russia: Authoritarianism Without Authority. *Journal of Democracy*. 2006. Vol. 17, № 1. P. 104–118.
83. *Taylor B. D.* The Code of Putinism // Oxford University Press. 2018. 264 p.

84. Termin.in.ua Тоталітаризм (Тоталітарний режим) – що це таке та в чому суть простими словами. URL: <https://termin.in.ua/totalitaryzm-totalitarnyy-rezhym/> (дата звернення:23.09.2023)
85. The Strategic Foresight Analysis (SFA). Regional Perspectives on Russia Report. URL: <https://www.act.nato.int/application/files/9816/1350/4281/regional-perspectives-2021-01.pdf> (дата звернення: 25.04.2023).
86. *Tucker R. C.* The Dictator and Totalitarianism. *World Politics*. 1965. Vol. 17, № 4. P. 555–583.
87. *Tucker A.* Why We Need Totalitarianism. URL: <https://www.the-american-interest.com/2015/04/14/why-we-need-totalitarianism/> (дата звернення: 18.10.2023)
88. *Voegelin E.* The Origins of Totalitarianism. *The Review of Politics*. 1953. Vol. 15, № 1. P. 68–85.
89. *Афонін Е.* Ми йдемо до авторитаризму? : інтерв'ю журналу «Віче» // *Віче*. 2007. № 9-10. С. 33.
90. *Бжезинский З. К.* Велика шахівниця. Алмати: Міжнародні відносини, 2019. 344 с.
91. *Василенко В.* Агресія Росії: генеза, мета, спроби протидії та правові наслідки. *Український тиждень*. 2014. № 12 (332). С. 6–9
92. Голодомор: пролог репресій і терору в Україні // *After the Holodomor. The Enduring Impact of the Great Famine on Ukraine*. Ed. By Andrea Graziosi, Lubomyr A. Hajda, and Halyna Hryn. Cambridge, Massachusetts: Harvard Ukrainian Research Institute, 2013. P. 99–121.
93. *Горбулін В.* Крим. Війна: передумови російської агресії. URL: <https://www.rnbo.gov.ua/ua/Diialnist/2399.html?PRINT> (дата звернення: 16.12.2023)
94. *Гудков Л.* Природа «Путінізму» URL: <http://www.levada.ru/press/20-09121600.html>. (дата звернення: 17.04.2023).

95. *Джиджешвілі К. & Хевцуріані А.* Путінізм як головна екзистенційна загроза європейській перспективі Росії // Вісник Донецького національного університету ім. В. Стуса. 2022. Вип. 7. С. 74.
96. *Калиніна А. О.* Виникнення тоталітаризму: умови формування та типологія. Актуальні проблеми політики. 2014. Вип. 51. С. 9.
97. *Коваль М. В.* Сталінський тоталітаризм і українська історіографія (30–40-і рр.) // Сторінки воєнної історії України: Збірник наукових статей. Вип.1. Київ, 1997. С. 16–26.
98. *Кремінська Ю. В.* AUTHORITARIANISM IN MODERN RUSSIA. // Могилянські читання – 2023. Всеукраїнська науково-практична конференція. «Становлення сучасної української держави: роль європейських цінностей у формуванні демократичного буття»: тези. Миколаїв : Вид-во ЧНУ імені Петра Могили, 2023.
99. *Кремінська Ю. В.* Визначення поняття авторитаризм та проблеми класифікації // Літопис Волині. 2023. №30.
100. *Кремінська Ю. В.* Росія на шляху від авторитаризму до тоталітаризму // XVII Міжнародна наукова конференція «Ольвійський форум – 2023: стратегії країн Причорноморського регіону в геополітичному просторі», Миколаїв, 15–18 червня 2023 р. / ЧНУ ім. Петра Могили. Миколаїв: Вид-во ЧНУ ім. Петра Могили, 2023.
101. *Кремінська Ю. В.* Росія на шляху від авторитаризму до тоталітаризму // Міжнародна науково-практична конференція «Російсько-українська війна: історичні ретроспективи та сучасні реалії, Переяслав, 18-19 травня 2023 р. / Університет Григорія Сковороди в Переяславі. Переяслав: Вид-во Університет Григорія Сковороди в Переяславі, 2023.
102. *Куліков А.* Модернізація авторитаризму: досвід росії та його вплив на Україну. Львів: ФОП Шумилович, 2018. 244 с.
103. *МакФол М.* Від холодної війни до гарячого миру: американський посол у Путінській Росії. Київ: Yakaboo Publishing, 2021. 496 с.

104. Міністерство закордонних справ України" Тимчасова окупація АР Крим та м. Севастополь". URL: <https://mfa.gov.ua/timchasova-okupaciya-ar-krim-ta-m-sevastopol> (дата звернення: 16.12.2023)

105. Організація північноатлантичного договору "Зіставлення з реальними фактами" . URL:<https://www.nato.int/cps/uk/natohq/115204.htm> (дата звернення: 16.12.2023)

106. *Орешкін Д.* Російський народ не готовий підніматися з колін, його опір як пластилін. FreeДом. 16.01.2023. URL: <https://uatv.ua/uk/aktsiyi-protestu-pidpaly-vijskkomativ-i-gasla-v-sotsmerezah-yak-rosiyany-namagayutsya-rgrunuty-vijnu-z-ukrayinoyu/> (дата звернення 10.11.2023)

107. *Пархоменко Н.* Державний режим Російської Федерації: окремі політико-правовий вимір. Філософські принципи і методи. 2022. Вип. 23, вип. 1. С. 50–56. URL: <https://doi.org/10.33270/01222302.50> (дата звернення: 11.10.2023).

108. Представництва в РФ та дотримання російського законодавства: Володимир Путін підписав закон з регулювання іноземних інтернет-ресурсів// Інтернет Свобода URL: <https://netfreedom.org.ua/article/predstavnictva-v-rf-ta-dotrimannya-rosijskogo-zakonodavstva-volodimir-putin-pidpisav-zakon-z-regulyuvannya-inozemnih-internet-resursiv> (дата звернення: 25.04.2023).

109. Путін підписав закон, що дозволяє визнавати громадян "іноземними агентами"// LB.ua. URL: https://lb.ua/world/2019/12/03/443751_putin_podpisal_zakon_pozvolyayushchiy.html (дата звернення: 25.04.2023).

110. Путін підписав зміни до Конституції, які дозволять йому бути президентом до 2036 року// Радіо Свобода URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-volodymyr-putin/31187985.html> (дата звернення: 25.04.2023).

111. Рада федерації Росії схвалила покарання за фейкові новини і неповагу до влади // Радіо Свобода URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-rosia-pokarannia-za-feikovi-novyny/29819168.html> (дата звернення: 25.04.2023).

112. *Синяк Я. В., Кріцак І. В.* «Путінізм» як різновид державно-політичного режиму та суспільний феномен // Верховенство права. 2016. № 4. С. 21–26.

113. Федеральна служба з нагляду у сфері зв'язку, інформаційних технологій та масових комунікацій//Війна та санкції. URL: <https://sanctions.nazk.gov.ua/sanction-company/6072/> (дата звернення: 24.04.2023)

114. *Фукуяма Ф.* «Політичний порядок і політичний занепад». Київ: Наш формат, 2019. 608 с.

115. *Циганков А. П.* Сучасні політичні режими: структура, типологія, динаміка. Інтерпракс, 1995. 295 с.

116. Як Росія розмиває реальність за допомогою новомови: «екстремізм» //Детектор Медіа. URL: <https://disinfo.detector.media/post/yak-rosiia-rozmyvaie-realnist-za-dopomohoiu-novomovu-ekstremizm> (дата звернення: 25.04.2023).